

Pangloss

ՀՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՌՈՒԵՍՏԻ

E. SURP 1968 ՕԳՈՍՏՈՒ ԹԻՒ 8

digitized by A.R.

پاكين
 مجلة شهرية ، أدبية وفنية علمية
 مدير المسؤول
 السيد ارتين كارنيك فزائجيان

•

PAKINE
 REVUE MENSUELLE
 LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
 Propriétaire
 Dr. A. KAZANDJIAN

•

բ Ա գ ի ն
 ԱՄՍԱԳԻՐ
 ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
 ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՅՈՒ

ՎԱՐՏԻՑ ԽՍՐԱԳԻՐ
 Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
 ԽՍՐԱԳԻՐ
 Պ. ՄԱՊԵԱՆ

ԽՍՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
 ԱՆԳԱՄՆԵՐ
 Յ. ԳԵՂԱՐԴ
 Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ
 Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ
 Ն. ՊԱՐԹՆԻՍԱՆ
 Ժ. ՄԹԹԱՐԵԱՆ

ՀՈՄԱՆԳԻՐ ԱՆԳԱՄՆԵՐԷ
 † ՅԻ. ՊՕՅԱՋԵԱՆ

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

- Ա. ԱՐՓԻՆԷ
- Հ. ՅՈՎԱԵՓԵԱՆ
- Ն. ՎԻՐԱՊԵԱՆ
- Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
- Ա. ԱՐԾՐՈՒՆԻ
- ՇԱՀԱՆԴՈՒԿՏ
- Պ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ
- Ռ. ԳԱՌՕՆԷ
- Ղ. ԺԻՐԱՅՐ
- Ն. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
- Յ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ
- Շ. ՏԷՐ-ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ
- Մ. ԻՇԽԱՆ
- Յ. ԳԵՂԱՐԴ
- Մ. ԿՈՐՔԻ
- Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ
- Ն. Պ.
- Տ. Ո.
- Հ. Խ.
- Լ. Մ.
-
- ՆՇՄԱՐՆԵՐ
- ՄՇԱՆՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐՆԵՐ

Խմբագրաբանի հասցե
G. SASSOUNI
 Rue Sélim Boustani,
 Beyrouth-Liban
 Հեռաձայնի բիւ 296898

Բարձր

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ և ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Է. ՅԱՐԻ, ԲԻԻ Գ

ՕՂՈՍԵՈՍ 1969

ՊԷՏՐՈՒՄ

Ա. ԱՐՓԻՆԷ

Զ Ա Ր Ի Ք Է Ն Բ Ա Ր Ի Ք

Երբ փոթորիկը կորսնցուց իր թափը՝ մեր արդէն իսկ կարճ արձա-
կուրդէն օր մը եւս չկորսնցնելու համար մտանք կտաք:

Անձրեւը դադրած էր ժամեր առաջ, երբ հասանք եւ միապաղաղ
մուժը արդէն գրկած էր դալառ ու անտառ, լեռ ու ձոր: Հիւրանոցին առ-
ջեւ փոռած մարդը թաց էր, ու հողը կակուղ՝ մեր ուտեցրուն տակ:

Դիտեցինք մեր շուրջը, ուր ոչ միայն չկար պանդուկներու սովորա-
կան եռուզեւը՝ չկար նոյնիսկ քնակութիւն մատնող շշուկ մը: Պաղաղու-
թիւն ու մեռելային լուսթիւն ամէն կողմ:

Թիկունքը հսկայ կաղնիին եւ իր պարթեւ հասակով ինքն ալ կաղնի
մը յիշեցնող մարդ մը յանկարծ մեր կողմը դարձաւ ու ելեկտրական լամ-
բարին լոյսը դէմքին ինկաւ: Կարծես օրուան փոթորիկէն ու չիչերուան
մռայլէն քան մըն էր նստած աչքերուն մէջ: Ետքում մը ըրաւ մօտենա-
լու, երբ հիւրանոցի պաշտօնեաներէն մին վաղելով եկաւ վերջուց մեր պա-
շտակները ու մեզ առաջնորդեց վեր՝ մեր սենեակները:

— Հիւրերը վարը, ճաշատրան են, — ըսաւ, պատասխանելով մեր
հարցումին, — շարժանկար կը դիտեն, եթէ կ'ուզէք...

Ո՛չ, հանդատանալ կ'ուզէինք, կանուխէն ողջունելու համար առա-
ւօտը...

Ու առաւօտը բացուեցաւ հրաշագեղ բնութեան վրայ իր բարիքնե-
րով, իր խոստումներով:

Արեւը ճիւղ կ'ընէր պատուելու՝ զինք պարուրող զուլեբը, ու լեռներուն
կ'ըսէ մշուշը տակաւ կը նստանար:

Երբ իջանք վար՝ շէնքին առջեւ տարածուող մարգագետինն վրայ
ճառերուն տակ տարեց այրեր ու կիներ նստած էին արդէն ու երեխաներ
կը վազվզէին ներս ու դուրս:

Պատշգամին շրջանը ըրինք եւ նստանք:

- Օ՛, բարի լոյս, բարի լոյս, - թեւերը բացած մեզի մօտեցաւ Պրն.
Մկրտիչը, հին ծանօթ մը, որուն շրթներէն կատակը միշտ անպակաս էր, -
բարով էք եկեր, հազա՛ր բարով, աղուոր տեղ չէ՞, հը՞, ըսէք նայի՛մ,
աղուոր տեղ չէ՞: Նայեցէք սա լեռներուն սիրտերնիդ բացուի: Հոս, մենք
մէկ ընտանիքի պէս ենք, ամէն տարի կու գանք, բոլորս իրար կը հանշ-
նանք, դուք ալ եկաք եւ քիչ մը աւելի շէնցանք, արեւը անգամ մեզի ա-
սաւ ու պայծառացաւ...

Կը խօսի աչքերով ու թեւերով:

- Երէկ առտու կնիկս գնաց: Մունկը կը ցաւէր, թռուկը կարօտցած
էր, երբ որ անձրեւը սկսաւ՝ դացողներ կային, անոնց հետ գնաց: Ինձի
հրաման տուաւ քի քիչ մը տահա կենամ... Սա լեռներէն կընա՞ս բաժնուիլ
պէ... Նայեցէ՛ք մեր լեռնին, սա ծառին կ'պած՝ զիչեր ցերեկ լեռները կը
դիտէ, կարծեմ, միտքով երկիր կը թռչի, մանկութեան օրերուն կարօտը
կ'սպրի:

Իրապէս, հոն էր նախորդ գիշեր մեր ուշադրութիւնը գրաւող թիկ-
նեղ մարդը՝ նոյն կազմիին կ'ընած ու հայեացքը լեռներուն:

- Փետայիի գաւակ է... Ուսը զարնուած է առ ծառին. աչքերը զար-
նուած են առ գէմի լեռներուն, - ու ձայնը ցածցնելով, գրեթէ փափուցի
վերածելով եւ իր խեղկատակի դիմախաղերով աւելցուց, - սիրուն ալ՝
աղուորի մը...

Նոյն պահուն, պատշգամին վրայ երեւաց երիտասարդ մը.

- Մ՛օ, Տիրան, տահա նո՞ր ես ելեր պէ՛, - գոչեց անոր մօտենա-
լով, - ծօ առիկա քանալ չէ, քուծին համը հանել է...

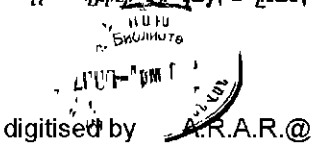
Նախանշէն ետք, քայեցինք դէպի մօտակայ լիճը տանող ճամբէն:
Վարէն, ձորակէն առուն զբօջալով կը վազէր: Նախորդ օրուան անձրեւի
տուտա ջուրերէն զուարթացած՝ քարերուն վրայէն ուստուտելով ու երգե-
լով կը վազէր: Կամըջակի մը տակ՝ իր ջուրերը յանկարծ կը խորանային,
կը հանգարտէին, խնկթութիւններէ այլեւս հրաժարած հասուն մարդու մը
նման:

Նեղ ու երկայն լիճը արեւին ճառագայթներուն տակ կը փալփալար,
երբ հասանք: Քանի մը նաւակներ կը հանգչէին իր ափին ու ըստերու ամ-
բողջ երամ մը իր ջուրերուն կենդանութիւն կու տային:

Արեւը իր շողերը տարածէր էր նախորդ օրուան փոթորիկէն աւեր-
ած բուսականութեան վրայ, թուփերուն ու մարգերուն վրայ, խոտվայրոյզ
հոգիներուն խաղաղութիւն բերող օրհնութեան մը պէս: Ամէն ինչ մաքրը-
ւած, լուացուած, թարմացած կը փայլէր, կը ժպտէր, կը պսպալար:

Չեմ գիտեր որքան մնացինք հոն. քեռայրս կատքով եկաւ մեզ տա-
նելու:

- Սա բլուրէն անդին աղբիւր մը կայ, - ըսաւ, - ամանները բերի
որ լեցնենք:

Սառնորակ ջուրը կը վաղէք քաղուկի հաստութեամբ ու անոր շուրջ քանի մը այրեր կեցած կը խօսէին: Մին՝ Պրն. Մկրտիչն էր, որ մեզ նշմարելուն, թեւերը բարձրացուցած, դաշեց՝

- Եկէ՛ք, եկէ՛ք, ձեզի ծանօթացնեմ իմ պատուական բարեկամներուս. ա՛ն, Փետտայիի զաւակ մեր Լեւոնն է. ոսկի սիրտ ունի, բայց ձայնը շատ չէք լսեք...

Պարթեւ հասակով Պրն. Լեւոնը, որուն մասին բաւական ծանօթութիւն տուած էր արդէն նոյն առտուն՝ ժպտեցաւ, աչքերուն մէջ թէ՛ ամպ կար, թէ՛ արեւ:

- Ասիկա ալ՝ մեր Սարերու Ասլանին անուանակից Պրն. Գևորգն է, - շարունակեց Պրն. Մկրտիչ, ձեռքը ճերմակ բաշերով ձերունիին ուսին զարնելով, - մեր ամէնուն սիրելի փափը, մինակ էրեն ծանօթանալու համար կ'արմէր որ դայիք:

- Բարով էք եկեր, հագա՛ր բարի, լաւ տեղ է, լաւ տեղ. էս ջուր լէ մեր երկրի լուս աղբուրներու նման է գիշ մի... Տուէ՛ք, առէ՛ք մեր ամանները լեցնեմ. ջուրը վերջ չունի. մեր երկիր՝ Վրուրին պէս երկար օրեր ունենաս կ'ըսէինք, մեր օրհնութիւն ջուրի վերայ կ'էնէինք:

Հոգիս խայտաց: Իր տաքուկ ժպտով մեզի խօսող, իր բարի, պճըրտուն աչքերով մեզ զգտող սա ծերունին՝ մեր հայրենի աղբուրներուն ջուրն էր ըմպած, մեր լեռներուն օդն էր ծծած, պիտի կարենայի՞ մօտենալ իրեն...

Կարծածէս շատ աւելի դիւրին եղաւ այդ սակայն, շնորհիւ իր քրոջ՝ Եղիս մայրիկին, որուն ծանօթացանք նոյն օրն իսկ:

Այրերը առհասարակ կը հաւաքուէին նարախ սեղանին շուրջ, իսկ կեները առանձին շրջանակ կը կազմէին. կը խօսէին, կը հիւսէին, կը պատմէին: Պաշտօնականութիւն չկար այս պանդոկին մէջ, բոլորը կը ճանչնային գիրար, ազգականական կապեր ալ ունէին արդէն:

Պատշաճաբ նստած՝ կը դիտէի մարդին վրայ խաղացող երեխաները: Նոր ներդադթած առմանահայերու զաւակներն ու թոռներն էին:

Կար հազիւ երկու տարեկան փոքրիկ Սօսին. գունատուլիկ, սիրունիկ աղջնակ մը, որ զիտէր իր կամքը պարտազրէի: Երբ ձեռքէն բռնել ուզէին՝ կը մերժէր. «Սօսին մինակը երթայ, մինակը երթայ»: Ամէն ինչ Սօսին մինակը պէտք է ընէր. մինակը ուտէր, մինակը քալէր, օժանդակութեան պէտք չունէր... Կար Արամիկը. քիչ մը խոշոր գլխով լուրջ ու խելացի աչքերով ու լեցուն մարմնով Արամիկը, որ Եղիս մայրիկին թոռնիկն էր:

- Ախ սիրե՛մ, սիրե՛մ, - կ'ըսէ քիչ անդին նստած կին մը, որ նոր է ժամանած, - ա՛խ, սա հայերէն ճաշողով ձագուկներուն նայեցէք, սիրու՛մ, սիրե՛մ...

- Նորեկներու, նոր ներդադթածներու զաւակներ են, - կ'ըսէ քովինս:

- Քա նոր ներդադթածները Հայաստանէն չեն իզար կոր ես, անոնք ալ օտար հողի վրայ են ծնած, քա անոնք ինտո՛ր հայ մնացեր են, հայերէն սորվեր ու իրենց զաւակներուն ալ սորվըցուցեր: Աստեղիները ինչո՞ւ չեն յաջողիր, խելքս չի հասնիր:

- Երկրին պայմանները, մեծութիւնը, զբաղմունքները: Դժուար է, շա՛տ դժուար...

- Ամէ՛ն բան դժուար է, եթէ կամք չընես, եթէ ճար մը չմտածես, դժուար է, դժուար է ըսելով իր վիճակին մաս: Քա՛ս սա հայ մայրերուն մէջ հայու արիւնը ցամաքե՛ր է, ինչ է, քա՛ս մայրեր կան քի խուպար-խուպար կու գան զուակնին ազուար անդէրէն կը խօսի աէջի... Քա մեղա՛յ, հէլպէ՛թ պիտի խօսին, առ ալ հպարտանալիք բա՛ն է, թող հպարտանան, երբոր հայերէն սօրվին ու խօսին:

Հայ հողիներու մէջ միացող լուս ցաւ մը, հայ հողիներու մէջ սեւ օձի մը նման զալարուող հարց մը:

Ոտքի ելայ. շրջանը ըրի զաշտաղայրին ու երկա՛ր դիտեցի լեռները: Անտառապատ լեռներ, կարծես շուրջպարի շարուած, իրարու մեռք տուած ու անոնց ուներուն վրայէն՝ կապուտ քողերու մէջ պարուրուած լեռներու երկրորդ շարքեր: Երեկոյան, բնութիւնը առանձին գրաւչութիւն մը կը զգենուր: Երբ արեւը գէպի լեռները հակէր՝ ամպերը հրդեհ կ'անտէին ու անտառները երանգ կը փոխէին:

Մարդին վրայ, մինչ այրերը անկիւն մը հաւաքուած՝ ազգային ու քաղաքական հրատապ հարցեր կը լուծէին՝ նկատեցի որ, կիներու շրջանակը ակնի լայնցած եւ իրենց խօսակցութիւնը սովորական ծանծաղ հոսնէն ելած՝ սկսեալ էր դառնալ անսակ մը անլուծելի, լուրջ ու խորհրդաւոր թուող նիւթի շուրջ:

Համակ ուշադրութիւն, համակ կեզրոնացում կը մասննէին զէմքերը: Կային աչքեր, օրոնց մէջ կարծես սարսափ էր նկարուած, ուրիշներ՝ երազկոտ կը թուէին, բոլոր նայուածքները յաւած էին խօսող արկնոջ, որ երբ մօտեցայ՝ իր պատմութիւնը արդէն վերջացուցած, կ'եզրափակէր.

- Կ'ուզէք հաւատացէք, կ'ուզէք մի հաւատաք. ստիկա իրօպէս պատահած է:

- Քա մեղա՛յ, ինչո՞ւ պիտի չհաւատանք, մէջ մտաւ տարեց կին մը, ես ինչե՛ր լսած եմ, հա՛րկաւ կը հաւատանք:

Ես այն ատեն միայն զգացի, թէ ինչի մասին էր խօսակցութիւնը, երբ խոհուն աչքերով, թաքմ ու անուշ զէմքով Աշխէնը, որ այրի էր ու աստէն-ասանըներկու տարեկան մանչուկ մը ունէր՝ պատմեց հետեւեալը.

- Մայրս, մահէն օր մը առաջ գիտակցութիւնը բոլորովին կորսնցուցած էր: Այլեւս ո՛չ կը ճանչնար մեզ եւ ոչ ալ կը լսէր: Երջապատած էինք զինք ու չէինք հեռանար իր քովէն: Այնպէ՛ս խաղաղ էր զէմքը. աստապանքի կամ ցաւի ոչ մէկ կեծկում. ընդհակառակն, երանութեան մէջ ըլլալ կը թուէր, ինչ որ մեր խոր յուզումին մէջ մեղի խոր դարմանք կը պատճառէր: Մի առ մի կու տար իր մահացած սիրելիներուն անունները, կարծես անոնք հոն ըլլային, կարծես անոնցմով շրջապատուած ըլլար ինք... Ամուսինս ալ, մահէն առաջ...

Ճիշդ նոյն բոլորէն, խումբին մօտեցաւ Պրն. Մկրտիչը՝ թեւը իր բարեկամ Լեւոնին ուսին ու սկսաւ իր կատակներուն:

- Ամա՛ն ի՛րից, սա շափտաղ փէ՛ք հաւնեցայ... Այլքս քեռոնայ, իրաւ կ'ըսեմ կոր, խըյա՛խ բան է. նայէ՛, աչքիս վրայ երգում ըրի...

Բոլորին ուշադրութիւնը կը դառնայ արկնոջ խոշոր եզերքով ծոպաւոր գլխարկին, որ լաւ մը կը պաշտպանէ զէմքը արեւէն:

- Աղջի՛կ վարդուհի, մազերդ կտրեր ես, - խօսքը կ'ուղղէ ուրիշի

մը, - աս՛, հասկցայ, հասկցայ, միտքդ փոփոք ես հը՛... Եիտակը վայ-
լեր է, փէ՛ք աղուոր կ'երեւաս կոր...

Համակ ժպիտ են բուլբուլը- Պրն. Մկրտիչ՝ թեւք միշտ ընկերոյը ու-
սին, եւ կարծես դայն քիչ մը աւելի իրեն քաշելով՝

- Աշխէ՛ն, գիտե՛մ, կը նստանձիս կոր, - կ'ըսէ թարմատի այրիին
դառնալով, - անապա ինծի ի՛նչ քոմփլիման պիտի ընէ կ'ըսես կոր ներսէդ
ներսէդ, ամա, բան մըն ալ պիտի չըսեմ, ճաթէ՛ իշտէ՛...

Աշխէն քաղցրօրէն կը ժպտի ու կը շիկնի: Իսկոյն կը նայիմ Լեւո-
նին՝ որուն աչքերը անսակ մը յուզումով յառած են Աշխէնին, ու կը հաս-
կընած, կը հասկնամ, թէ ով է իր սիրտին սիրածը ու ինչ դէք կը ջանայ
կատարել իր ու մեր բարեկամը:

Ճ

Օրերը կ'անցնէին հեղուսահ առուի մը ջուրերուն հանդարտ վազովը
ու անոր երգին քաղցրութեամբ:

Գիշերները, երբ արթննայի՛ պատուհանէս կը գիտէի դուրսը, պա-
տըշգամին տաջեւ տարածուող ընդարձակ տարածութիւնը, ուր թուփերն
ու ձառերը կարծես սպիտակ շղարչներու մէջ պարուրուած ուրուականներ
էին լուսնի լոյսին տակ. ամառանոց, օրօրուող աւրուականներ: Ու անգամ
մը, անոնց մէջ կարծեցի տեսնել պարթեւ հասակը Պրն. Լեւոնին: Կարծեմ
կը տառապէր այդ մարդը ու բոլոր սրտովդ կը բազմայիր, որ ան հասնէր
իբ նպատակին, տիրանար իբ սիրածին:

Առտուն, երբ դուրս ելայ՝ արեւը բաւական մը բարձրացած էր աբ-
դէն: Անամպ երկինք, հեռզհետէ հալող թեթեւ մշուշ մը լեռներուն վրայ:
Պատշգամին շրջանը ըրի. տեսայ՝ թէ Աշխէն առանձնացած, կը կարգայ:
Չիտանգարեցի զինք: Գացի մարզին վրայ ու նստայ Եղիս մայրիկին քով:

- Խօսը լաւ օդ պիտի էնէ, բոլորը կ'երթան լիճը լողնալու:
- Դո՛ւք, - հարցուցի:
- Ձէ՛, օդուչ, չէ, ես ու Գէորգ միշտ հոս ինք, տեղ չինք երթար:
Հրճուեցայ: Ի՛նչ լաւ առիթ էր մօտենալու, խօսելու, խօսեցնելու՝
ինծի համար այնքա՛ն թանկագին մեր այս բեկորները, մանաւանդ որ մեր
վերջին օրն էր, վերջին առիթը...

- Ես ալ չեմ երթար, - բո՛ի, - մերկները հաւանաբար երթան, ես
ջուրը չեմ մտներ, կը նստիմստրեմ հոս մնալ:
Բոպէ մը ետք, Պրն. Գէորգն ալ եկաւ նստաւ Եղիս մայրիկին քով ու
իրեն հետ եկան նաեւ մեր բարեկամն ու Պրն. Լեւոնը:

Արամիկ՝ իբ խաղընկերներէն բաժնուելով, վաղեց մեր մօտ եւ գրե-
թէ հեռապառ՝ գոչեց.

- Ես տորթոր եմ, տորթոր...
Եղիս մայրիկը ձեռքը իսկոյն տարաւ կուշտիս.
- Ա՛յ, ա՛յ, փորս կը ցաւայ, փորս կ'նպէ՛ս կը ցաւայ, կ'նպէ՛ս կը
ցաւայ, - ըսաւ դէմքը ճմռթկելով ու կուշտը սեղմելով, - ճիշդ էստեղ,
ճիշդ էստեղ...

Արամիկ քրքջաց. խնդացինք նաեւ մենք:
- Փարդ հո՛ս է, հո՛ս, - ըսաւ, պիտուկ ձեռքը զարնելով դուրս ցցած
փորին:

- Արամի՛կ, մանչս, երբ մեծնաս ըսել է տոբթոր պիտի ըլլաս, Հա՛,-
հարցուց Պրն. Մկրտիչ, ողին մէջ բարձրացնելով աղեկը:

- Ես ժեներալ պիտի ըլլամ, երբ մեծնամ՝ ես արմիրին ժեներալ պի-
տի ըլլամ...:

- Հա՛ մագո, Հա՛, - մէջ մտաւ Պրն. Գէորգ, - դու կ'եղնիս զօրա-
վար, էսոնք ճեներալ շատ ունին, դու կ'եղնիս Հա՛յ զօրավար: Քուսկիկ
Ջալալին հեծած, թուր կ'եծակին ձեռքը, ծով ու լեռ կ'ունցնին՝ մեր տուչ-
ման մեր սուրբ հողերէն դուրս կ'էնին ու կ'եղնին Հայաստանի հերոս զօ-
րավոր, չէ՞, էնպէս չէ՞ իմ առիւծ մագո...:

Արամիկ լուրջ ու խելացի աչքերով կը նայի ու գլուխը վերէն վար
հաստատական շարժելով կը կրկնէ.

- Ես Հայաստանի ժեներալ պիտի ըլլամ, Հայաստանի ժեներալ,- ու
ցատկոտելով կը մօտենայ խաղացող տղոց:

- Փա՛փ, - կ'ըսէ Պրն. Մկրտիչ, - դուն իրապէս կը հաւատա՞ս որ
օր մը նորէն մեր հողերուն տէր կ'ըլլանք...:

- Մկրտիչ, ախրէ՛րս, էս ինչ խօսք ի կ'էնիս. մեր հողեր մերն ին,
մեր հողեր մեր հողու մէջ ին, մեր սուրբ նահատակներէ ոգիներ լէ էնտեղ,
մեր հողերի վերայ հաւաքուած ին ու կը սպասեն, կը սպասեն էն օրուան...
Մեր շէն գեղեր աւերուած ին, աւերակ ին, մեր արտեր ու այգիներ չոր-
ցած ին, մեր տուչման գիտի որ էդ հողեր մեր նահատակներու սուրբ արիւ-
նով ներկուած ին՝ թէ՛ որ հերկի, մշակի՝ էդ բերք թոյն կ'եղնի, Հարամ
կ'եղնի, որ էդ հող իր տէրերին մինակ հաց կի տայ, էնոնցմով մինակ կը
չէննայ: Մեր դատ սուրբ ի, ախրէ՛րս, մեր դատ սուրբ ի, օր մի չէ օր մի
նորէն մեր հողեր մեր ոտքերի տակ կ'եղնին. հաւատք ի պէտք, կամք ի
պէտք, սէր միութիւն ի պէտք: Մեր ժողովուրդ պէտք ի մէկ հողու պէս
կանգնի, մէկ հողու պէս խօսի, մէկ հողու պէս գործի, ու ամէն բանէ հ-
ռա՛ղ զիրար սիրի... Ես պի տեսնեմ էդ օր, ես իմ ուղբեր չիմ փակի էն օր-
ւրնէ հռա՛ղ, ես իմ աչքեր մեր լեռներու վերայ մինակ պի փակիմ...:

- «Ասանայ ծուռ է հայ ազգն ինճը,
Իր Ասանայ ծուռ Գալթի նման
Նա կ'ազատէ հայրենիքը
Ծաքազանից քուրճ բռնաբանն:
Շիրազն ասաց՝ Մասիսն է սիւնն Հայաստանի,
Բաւ է հայեր, ցրուած մնա՛ք՝ մատնեքիս պէս,
Բռունցքուիրն է յաւերժութիւնն Հայաստանի...»

Անկարկս զարմանքով բարձրացաւ արտասանողին, Պրն. Լեւոնին,
սրուն աչքերուն մէջ այժմ կարծես մեր լեռներուն վեհութենէն բան մը
կար: Առաջին անգամ էր որ կը լսէի իր ձայնը. զուպուած յուզում, հար-
րենասիրական անչէջ հուր մատնող իր թաւ ձայնը, որ վստահ եմ այդ բո-
ւիտի պիտի ուզի ամպերու կոռոցի մը նման բարձրացնել ու բովանդակ
հայրութեան՝ մեր սիրելի բանաստեղծին պատգամը աւետել:

- Ապրի՛ս, Լեւոն ջան, շա՛տ ապրիս, շա՛տ-շատ ապրիս, երկա՛ր
ապրիս, - զոչեց Պրն. Մկրտիչ ոգևորուած, - ծօ՛ դուն բեմ ելլելու ես,
բեմ, բեմ... - ապա իսկոյն աւելցուց, - «Ընդբեցէջ ու պիտի արուի,
փնտանցէջ ու պիտի գանէջ, զարկէջ ու պիտի բացուի», կ'ըսէ Աւետարա-
նը, Աստուած օր մը չէ օր մը մեզի ալ կը ժպտի, մեր ձայնն ալ կը լսէ...:

- Աստուած, - կը յարէ Պրն. Գէորգ զսանութեամբ, - Աստուած... Ո՛ւր էր ան, էրք մեր անմեղ ժողովուրդը կը կոտորուէր, էրք մեր շէն գիւղեր կ'ուերուէր... Մեր Աստուածը մեր կամօք, մեր պայքարի ոգի, մեր դատ յանհաւու հաւատք, մեր քաղկի ուժ է, ի՛նչ Աստուած...

- Էղպէս մի խօսար, Գէորգ, մեղա՛յ ճիւղ՛ը, մեղա՛յ, էղպէս մի խօսար, հայու Աստուած մէծ է, հայու Աստուած համբերող է, ինչ որ հոգիովդ կ'ուզենաս՝ Աստուած կի տայ, մեր ժողովուրդը չէ մէկ հողու պէս ուղենայ, սրտով ուղենայ, իրար սիրելով ուղենայ՝ Աստուած կի տայ, կի տայ... Մեր տուջման տեսաւ որ իր շարիքէն հայուն բարիքը կը ծնի. ինք կը զարնի՝ հայը կը կանգնի, ինք հայը կը կոտորի, հայը հայրենիք կը ստեղծի, ինք էտ կ'երթայ՝ հայը հռաջ...

Նոյն պահուն, պատշաճմին վրայ երեւցաւ Աշխէնը: Նկատեցի որ մտահոգ դէմք մը ունէր ու չորս կողմը կը դիտէր:

- Աշխէն տէրալու կ'երեւնայ, - դիտել տուաւ Եղիս մայրիկը:

- Ծործը կը փնտէ, - յարեց Պրն. Մկրտիչ, - գիւրի՛ն է առանց հօր մանչ մենցնելը...

Եղիս մայրիկը իսկոյն զարձաւ Լեւոնին.

- Գու իմ խօսք լաւ միտ պահիր, Լեւո՛ն ջան, - ըսաւ, - ինչ որ հոգիովդ կ'ուզենաս՝ Աստուած կի տայ, լաւ միտ պահիր, - ու մայրական գուրգուրանքով արտասանուած իր այս խօսքերուն հետ խորհրդաւոր ժպիտ մը ծաղկեցաւ խորշումած դէմքին:

Բոլորին նայուածքը ուղիւնած էր Աշխէնին, որ գրեթէ վազելով իջաւ սանդուխտներէն ու մտաւ դաշտավայրը, ուր տղաք զնդակ կը խաղալին:

- Աշխէն խորտա է, խորտա է, մէկ հատիկ է... զանձ է, զանձ Լեւոն, - յարեց Պրն. Գէորգ, ձայնին մէջ համակ բարտաթիւն:

Կարծես ամպերը պատուել ջանացող շողեր ինկան Լեւոնի աչքերուն մէջ. իսկոյն ծռեցաւ ու իր քովէն վազող երեխաներէն մին վրկեց ու Թեւորուն ամբողջ երկարութեամբ բարձրացուց զայն օդին մէջ ու ինք ալ խառնուեցաւ մանուկներու խումբին:

- Վառաւոզ կրակին վերայ եղ չին լեցնիր, Գէորգ, - ըսաւ Եղիս մայրիկը, Լեւոնին ետեւէն նայելով:

- Լաւ է, լաւ, - աւելցուց եղբայրը զո՛հունակ ժպիտով:

Ճ

Եռուզեռ կար մարդին վրայ: Բոլորը կը պատրաստուէին կէս ժամ հեռուն զտնուող լիճը երթալու: Կողովներ կը լեցուէին, տղաքը կ'արմկէին, կապերը իրարու հետեւէ ճամբայ կ'ելլէին ու վերջապէս, կը խաղաղէր ու կ'ամայանար ամէն կողմ: Գացին նաեւ երկու բարեկամները, Լեւոնն ու Մկրտիչը, նոյնպէս՝ մերիները: Որոշումիս վրայ ես հաստատա՛ զիս հետաքրքրող ծերունիներուն մօտ նստած, դիտեցի մեկնողները:

Անձրեւէն ետք, ցրտած օդը տաքցեր էր այլեւս: Արեւը կը շողար. երկինքի ջինջ կապտոյնէն բամպակ ամպերու կարաւաններ կ'անցնէին ու իրենց ստուերը գոյնի զանազանութիւն կը նետէր լեռներուն վրայ:

Հսկայ կաղնիին հովանիին տակ նստած էինք: Եղիս մայրիկը կը հիւսէր, Պրն. Գէորգը չէր կրնար հասկնալ, թէ ես ինչո՞ւ չէի զացած: Երկուքին ալ կողմերը ծանրացեր էին. կը զգայի սխալ. անոնց հետ առանձին մնալով չէր որ պիտի յաջողէի նիւթ կորզել, կամ դիրենք խօսեցնել: Գիրք մը առնելու պատրուակով զացի ներս. ժամանակ մը մնացի

հոն. երբ գութս եկայ՝ ծերունիները կը մտափէին արդէն: Նստայ ծառի մը շուքին ու սկսայ կարգալ, աւելի ճիշդ՝ փորձեցի կարգալ: Միշտ գերբով մը կու գայի այս վայրերը, բայց առանց նոյնիսկ թղթատելու, կը տանէի հտ:

Տիրոջ ամայութիւնն ու խաղաղութիւնը կը յիշեցնէր ինծի մեր ժամանած երեկոն, երբ բոլորը քաշուեր էին ներս՝ անձրևին ու փոթորիկին պատճառաւ. մինչդեռ այսօր, պայծառ ու տաք արևը մղեր էր գիրենք լեճերու պազուկ ջուրերուն ու կաղցուրոջ զովութեան:

Ոչ իսկ շունի մը հաշնցը կը պատուէր լռութիւնը: Ժպտեցայ, յիշելով նախորդ օրուան աղմուկն ու Լոուզեոքը, ու՝ անվերջ կատակոյ Պրն. Մկրտիչին խօսքերը.

- Աս ի՛նչ խաչապալլի է պէ, աս ի՛նչ բաթըրթը է... Դուք տուն տեղ չունի՞ք... Ելէք գացէ՛ք, դուրսնիս քիչ մը հանգչի պէ՛...

Յանկարծ, կտռքի մը սպմակը եկաւ կարեց համատարած լռութիւնը: Մերուկները արթնցան: Կտռքէն դուրս ելաւ Աշխէնը: Ոտքի ցատկեցի տեսնելով իր յուզումը:

- Ա՛խ ձորճը, ձորճը առտուընէ ի վեր մէջտեղ չկայ, ամէն կողմ կը փնտռեմ, չեմ կրնար գտնել, չեմ գիտեր ո՛ւր երթամ, ի՛նչ ընեմ... Կարծեցի որ մէկուն կառքովը լինէ է գացած, բայց հոն ալ չէր... Տիրանը բարի եղաւ ու ղիս բերաւ ետ:

Աչքերը կարմրած էին ու շրթները յուզումէն կը դողային:

Շքիտ մայրիկը իրար անցաւ. Պրն. Գէորգը հանգստացուց գիրենք:

- Վախնալիք բան չկայ, Աշխէն ջան, էդ տարիքին էտանկ բաներ կը պատահին, անպատճառ, վրէժն բարկացար, էնի ալ ուզեց քեզ պատճել: Դիւրին չի առանց չոր մանչ դաւակ մեծցնելը...

Իսկոյն ժօտեցաւ Տիրանին, որ կտռքին մէջ կը սպասէր. արեցի ա- կանջներս, մինչ Շքիտ մայրիկը կը խրախուսէր Աշխէնը:

- Տիրան ջան, կ'երթաս լինը, կը գտնիս մեր Լեւոնը, կ'ըսիս իրեն՝ ձորճ կորսուիք ի, Գէորգ ասաց երթաս գտնիս:

Շքիտ կտռքը ճամբայ կ'իլլէր՝ Աշխէն վազեց ետեւէն.

- Շրթամ մեր միւս հայկական հիւրանոցները. ընկերներ ունի անոնց մէջ, թերեւս անոնցմէ մէկուն հետ է...

- Խե՛ղճ Աշխէն, - ըսի, երբ կտռքը անկիւնը կը դաւնար, - ամուսինը ե՛րբ մեռաւ, ինչպէ՞ս մեռաւ...

- Երեք տարի կ'էնի. աղուոր, շատ աղուոր մարդ իր. խմանի մի կտռք գարկաւ, օր մի ետք մեռաւ:

- Խե՛ղճ Աշխէն, - կրկնեցի ես նորէն, - այնպէ՛ս յուզուած էր, այնպէ՛ս ինքզինքէն ելած էր...

- Դու լսե՛ր իս իմաստուն ծերունու պատմութիւնը, - յարեց Պրն. Գէորգը ինծի նայելով, ու իր պղտիկ աչքերուն մէջ կարծես լոյս մը շողաց:

- Ձեմ կարծեք, - ըսի, - բայց հաճոյքով մտիկ կ'ընեմ, եթէ պատմելու ըլլաք:

- Էս լէ՛ մտցեր իմ... Ձգիտիմ, աշխրհքի էն որ կողմ, ծերունկ մի, իր մէկ հատիկ դաւկի հետ, բլուրի մի վերայ քաշուած միմակունկ կ'ապրէր: Մէկ օր, վայրի ձիւր կ'երեւան էն կողմ, ասես՝ երկնից էնոր դրան էտալք ինկած ձիւր: Գեղացիները կի վազին կի դան ծերունուն աչքայուսանքի, էնոր բախտ շնորհաւորանքի: Վինչէ՛ն գիտիք որ լաւ բախտ ի՞նչ, կ'ըսի ծերունին: Ժամանակ կ'էնցնի, օր մ'էլ ծերունու աղէն ձիւն վար

կ'ենյի ու ոտք կի կոտորի: Գեղացիք նորէն կի վաղին կի դան, էս էնքէմ
ցաւակից եղնելու էնոնց շար բախտին: Վերջէն դիտիք որ շար բախտ ին,
կ'ըսի իմատուն ծերուկը զարմացնելով եկողները: Պատերազմ կ'եղնի,
գեղի տղերքը, էմէնքն ալ, կի հաւաքին, կի զլ'ին կրակի դէմ: Մենակ ծե-
րունու տղէն կի մնայ հոր մօտ՝ իր կտորած ոտի հէմար...

Պրն. Գէորդ կանչ առաւ. զբաշտէն հանեց կարմիր թաշկինակը,
որբեց ճակատն ու դէմքը եւ աւելցուց.

- Հիմի հասկացա՞ր, - ժպտեցաւ խորհրդաւոր ժպտով մը ու ոտ-
քի ելաւ:

Ծիշուի ըսելով, այդ վայրկեանին շիրտի ըմբռնել, թէ իր այդ իմաս-
տալից պատմութիւնը ինչ առնչութիւն ունէր Աշխէնի յուզումին, մտահո-
ղութիւններուն ու վտիերուն հետ. ի՞նչ էր, ո՞ր էր կապակցութիւնը:

Կառքերը իրարու ետեւէ սկսան վերադառնալ: Երբ ժերիները հա-
սան՝ վազեցի ու պատմեցի պատահածը:

- Մենք տեսանք, - ըսաւ քոյրս խնդալով, - մեր շիշերը լեցնելու
համար՝ աղբիւրին ճամբէն եկանք, ձորճը Պրն. Լեւոնին հետ բլուրին վը-
րայ էր:

- Հայր ու պապի պէս խտտերուն վրայ երկնցեր, կը խօսէին, - ա-
ւելցուց մայրս:

Ճ

Յաջորդ առտու, նախաճաշէն ետք, պատրաստուեցանք մեկնելու:
Կառքին շուրջ հաւաքուի էին պանդոկի հիւրերը: Կրկին դիտար տեսնելու,
կրկին իրարու հանդիպելու մայթանքներ, կատակներ:

Երբ կը սեղմէի Աշխէնին ձեռքը՝ նկատեցի որ նախորդ օրուան յու-
զումէն ոչ մէկ հետք կար դէմքին վրայ. արեւոտ աչքերով երջանկօրէն կը
ժպտէր:

Որոշած էինք այդ վերջին օրը անցընել բարեկամի մը մօտակայ ա-
ղարակին մէջ: Ու հաճելի ժամերը անցան արագ: Երեկոյեան, երբ կառք
կը մտնէինք՝ լուսավառ ամպերը իրենց հրդեհէն ոսկի ցուլեր կը նետէին
լեռնալանջերուն: Ամբողջ բնութիւնը մայրամուտի պերճանքով զարգաբ-
ւած՝ կը ժպտէր ու հեղհեղէն խորհրդաւոր երանդներով կը մարմնէր:
Լուսինը տփույն դէմքով երեւցաւ լեռան կատարէն ու մենք, ուղեցինք ան-
զամ մը եւս ոնցնել մեզի ծանօթ լիճին եզրքէն:

Անհետացող արեւէն պզտիկ բոցեր եղեր էին ոնոր կապոյտ ջուրերը
ու երեկոյեան գեփիւռէն թեթեւ սարսուռներ: Կառքը դրեթէ կանգ էր ա-
ռած, որովհետեւ դէթ քանի մը բոպէ կարենայինք ըմբռնել տեսարանը,
երբ, յանկարծ, հոն, վիզը, բլուրին վրայ նշմարեցի զոյգ մը ու սիրտս
կարծես հրճուանքէն կանգ առաւ պահ մը:

Կասկած չկար, անոնք էին... Լեւոնին թեւը Աշխէնի մէջքին՝ Աշխէ-
նին զլուխը Լեւոնի ուսին:

Կառքը շարժեցաւ ու սուրաց: Այն ատեն, յիշեցի մեր ծերունի բա-
րեկամին, Պրն. Գէորդին պատմութիւնը ու իր խորհրդաւոր ժպտին միա-
ցող հարցումը.

- Հիմի հասկացա՞ր...
Այո՛, իմատուն բարեկամ, իմաստուն ծերունի, ըսի մտովի, այո՛,
հիմա հասկցայ, հիմա հասկցայ...

Ա. Ա.

ԵՐԿՈՒՍԻԴ ԵՄ ԿԱՐՕՏԵԼ

Շահագրիւրի տէին ձուտած,
Էլի կաւից տուն շինես,
Ու գլուխս կրծէիչ յնմած,
Քունս տանի, օրորես:

Սեւազարի հովերը գամ,
Մազերիչ հես խաղ աննի.
Հիմ աշխարհում մեր մանկական -
Հովերը գամ՝ հովուերգն:

Ձեռքս բանած տանես կաճում,
Վայրի շուշաններ քաղիմ,
Յետոյ տանես հանգստարան
Մօրս շիրիմն համբարիմ:

Ա՛խ, ե՛ն բլրի լանջին ճնած
Մայրիկին եմ կարօտել,
Ու մէկ էլ քեզ, իմ քայր անցած,
Մէկ էլ քեզ եմ կարօտել:

ՔԱՌԵԱԿՆԵՐ

Իմ երկրից հեռու, իմ բոխտից հեռու,
Կարօտներ հագար ու բազմաշարչար,
Ողբակիցում եմ ու չեմ մոխրանում -
Կարօտներ բազում՝ տնջիծ ու գայծաւ:

❖

Որքան հեռացար, այնքան սրբացար.
Իր իսկ մտքութեամբ, մտքաւթիւն դարձար.
Իծչկեւ ալմաստ շողարձակումը -
Կեանքս գարդարեց ու յանքծացար:

❖

Ասացին՝ զուր է, անկերպարձ է.
Խորշակների դէմ անգոր շուշամ է.
Ասացին՝ ցնորք ու խենթութիւն է -
Շա՛տ բաներ առին, զուր բանարկեցին:

ՀԱՅԿ ՅՈՒՍԵՓՅԱՆ

Քե՛ն բան

ՆԵՐՍԷՍ ՎԻՐԱՊԵԱՆ

Հ Ա Յ Ի Հ Ա Մ Ա Ր

— Մենք ամէն օր խանութներու եւ արհեստանոցներու մէջ կը մեծնինք, պարզապէս ապրելու համար, — ըսաւ ու քալեց:

✽

Վարդեա տաղձագործ էր Արշակ, ծերացած՝ դեռ չափահաս տարիքին: Կեանքը տուտապանք եղած էր իրեն համար: Ի՞նչ էր շահեր աշխարհէն, ոչինչ, բայց կ'ապրէր:

Կ'ապրէր՝ ապրեցնելու համար բազմանդամ ընտանիք մը, որ կեցած էր ետին ու բերանը լայն բացած իրեն կը սպասէր: Ապրել պէտք էր, կեանք պէտք էր:

Որքանոցէն էլ լիւր էր ու արար վարպետի մը մօտ սկսած էր աստղձագործութեան: Անկէ ետք, տարիներով, առանց արձակուրդի, առանց օր մը դադար առնելու, հեւ ի հեւ աշխատած էր, աստուրնէ մինչեւ ուշ գիշեր, լապտերի լոյսին տակ:

— Գործս շուտով կ'ուզեմ, կը յիշեցրէր յաճախորդը:

— Այո, շուտով, բայց դրա՞մը:

— Գործը վերջացուր՝ յետո՛յ:

Գործը կը վերջանայ: Ատաղձագործը դրամը կ'ուզէ:

— Ակա՛յ:

Կտրուկ ու չոր պատասխանը, չիկացած երկաթի նման կը խրի տաղձագործի սրտին, բայց կը լսէ: Շարաքներ յետոյ դարձեալ կը ներկայանայ եւ կը պահանջէ իր իրաւունքը:

— Երկու շաբաթ ետք եկուր:

— Ամսագլխուն եկուր:

— Հիմա քովս չկայ, ուրիշ օր եկուր:

Ամէն հանգրիւկուն՝ այս մերժողական պատասխանները կը լսէ ու տուն կը վերադառնայ մտմտալով:

«Հացի համար մարդիկ ամէն օր կը մեծնին»:

✽

Օր մը, բախտը ժպտեցաւ Արշակին: Ուշոր գործ մը առաւ: Բաղձայարկ շէնքի մը զոններն ու պատուհանները պիտի շինէր—գետեղէր:

Արար գործարանատէրը, գործարանին մէկ անկիւնը սեղան մը տրամադրեց իրեն եւ ինք նստեցով փարեցաւ գործին: Բախտը ինչպէ՞ս ժպտած էր իրեն: Հինգ ամիսէն պիտի վերջանար գործը, հակառակ պարագային, ըստ կըքուած պայմանագրութեան, օրական հարիւր ոսկիի տուգանքի մը պիտի ենթարկուէր: Հոգը չէր սակայն տուգանքը: Մինչեւ որոշեալ օրը անշուշտ կը վերջանար գործը, կաշխատէր գիշեր ցերեկ:

Կանխավճարը մեծ խանդավառութիւն ստեղծած էր Արշակի սրտին: Կեանքին մէջ այդպիսի զուժար երբեք անցած չէր ձեռքը: Երիտասարդացած էր: Երեկոյեան մտաւ խանութ մը, գնեց աղանդեքներ, պտուղ եւ տուփեղէն ու տուն եկաւ լեցուն պայուսակով: Կինը հետուէն նշմարեց ամուսինին արտասովոր քալումը: Նոր փայլ մը ստացած էր դէմքը:

Ուրախ էր աստղձագործը, ուրախ էր կինը, ուրախ էին զաւակները: Այլ պիտի չամչնար մարդոց երեսին շտակ նախելու: Ամօթով պիտի շանցնէր ալ փառպանին ու նպարավաճառին խանութներուն առջեւէն:

✽

Սկսաւ գործը: Առաջին եւ երկրորդ շաբկերը շուտով վերջացան: Կ'աշխատէր թափով ու յաճախ կը կրկնէր:

— Աշխատող բազուկին գործ չի դեմանար :

Երբորդ, չորբորդ յարկերուն, սակայն, արտունջներ սկսան շուտիլ, արքատունջները ծաւալեցան, Հեղձուցիլ գարձուցին մթնորոտը :

Շէնքին երկրաչափը շահարածին ուղեց ատաղձագործէն, ատաղձագործը մերժեց, երկրաչափը կրկնեց իր առաջարկը եւ կրկին ատաղձագործին մերժումսին բախելով՝ սկսաւ զանգատիլ, չհաւնել գործը, համ հոտ չձգել տնոր մէջ :

Արչակ համբերութեամբ ընդունեց ատարկութիւնները, նորով փոխարինեց չհաւնուած գեւերն ու պատուհանները, բայց երկրաչափին հակառակութիւնը չմեղմացաւ, շարունակ դրդեց շէնքին տէրը եւ զանգատը, զժողովութիւնները անպակաս եղան :

Գարձեալ մութ ամպեր սկսան բարձրանալ վարպետ Արչակի ընտանիքին վրայ :

Տ

Արչակ կեցաւ շէնքին ստորտը : Վերը ուրիշ գործաւորներ կ'աշխատէին :

Ատաղձագործը, հաշտուածի պէս, բարձրացաւ վեր : Ոտքերը կը դողային : Արազ-արազ կը շնչէր : Մտաւ շէնքին տիրոջ սենեակը :

— Բարեւ ձեզ :
Շէնքին տէրը լուռ էր ու ցասկոտ երևույթ մը ունէր : Անոր քով, աղուէսի նման դունաս, քսու-քսու կանգնած էր երկրաչափը :

Բարեւին ի պատասխան, գործատէրը սկսաւ պոռալ : Ատաղձագործը պաշտպանեց ինքզինք : Վէճը երկար տեւեց, Գրուինները շատ սաքցան :

— Այս պատուհանը տես, — մէջ մըտաւ երկրաչափը, — տոնձուած չէ, առաջին անձրեւին իսկ չի դիմանար :

Երկրաչափին ատարկութիւններէն ետք, կարծես ամպերը որոտացին, կայծակ եղաւ, փոթորեցաւ ատաղձագործը :

— Առ քեզի պատուհան, ա՛ն քեզի ստանձ, առ քեզի... :

Ու անազին թափով մը ցնցեց պատուհանին փեղկը, հանեց տեղէն, մէկ, երկու՝ ու զարկաւ գետին : Մեծ աղձուկ ելաւ : Փողոցէն անցնող մարդերը քարացած ականատեսները եղան ատաղձագործի գայրոյթին : Մէկ, երկու՝ փեղկը շառաչով վար նետեց պատուհանէն : Փեղկը երկուքի կիսուեցաւ : Լուսթիւն տիրեց :

Յաղթողի յուզայական տարտած ժողովոտ մը պահուրտելով անցաւ երկրաչափին այտերուն վրայէն : Ատաղձագործը նշմարեց անոր ժպիտը : Այդպէ՛ս : Վերջուց գետին ինկած ատաղձի հաստ կտոր մը եւ անազին թափով մը իջեցուց երկրաչափին գլխուն : Արիւնը ցայտեց՝ երաշտ լեռնէ մը յանկարծ բխող աղբիւրի մը նման ու տարածուեցաւ ծարմերին շոքս կողմը :

— Տես, Ատաղձոյ շինածն անզամ այսքան հաստատուն չէ, տե՛ս, — ըսաւ ու կռթնեցաւ պատին :

Երկրաչափին արիւնաթաթախ մարմինը մորթուած հաւու պէս կը թփրտար գետնին վրայ, բայց ոչ ոք կը համարձակէր ծօտննալ անոր :

Ատաղձագործը՝ փեղկին արիւնոտ կտորը ձեռքին բռնած՝ կանգնած էր դահիճի մը նման ու պատուհանին մէջէն կը դիտէր հեռու հորիզոնները :

Քիչ ետք, վերազարձաւ Ինքն իրեն, դիտեց շոքս կողմը : Մարդ-մարդասանք չէր մնացած մօտը, միայն արիւնի կաթիլներ տեսաւ, որոնք սառած էին պաղ գետնին վրայ :

Ուղեց քալել, չկրցաւ, մարմինը սանձուած էր կարծես :

Ատաղձաններուն վրայ տոնձայներ լսուեցան : Քիչ ետք, երկու ուստիկաններ, շէնքին տիրոջ տաղնորդութեամբ մտան ներս ու ձերբակալեցին զինք :

Հետաքրքիր մարդիկ խուզարկող նայուածքներով հետեւեցան տեսարանին : Ատաղձագործը գլուխը հեղ մը ետեւ դարձուց եւ բարձրձայն պոռաց .

— Հացի համար մարդիկ ամէն օր կը մեռնին, հացի՛ համար... :

Ն. Վ.

ՀՈՎՈՒՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ԼՈՒՍՆԱՑԻՆ

Աշխարհն համակ հոգույս մէջ նարնջեմնի՝ կը բարեկ
 Սիրահամբոյր հեշտութեամբ Ապրիլի գով գիշերին.
 Պատշգամէս մինչ յուշիկ սօնայ մը գիս կ'օրօրէ
 Ջեղումներովն հոգեզմայլ ջութակներու լայագին:
 Ո՛հ, ինչ քաղցր է, հեռանոյշ, լուսնի հայեացքը ժգտուն,
 Որ կը թռի աշտերու միւտոնի տէս վարդաքան,
 Ցուլներն անար մեղրաթոյր ինչ մեղմ գգուամբ եմ սիրուն,
 Որ կը ծաղկին շրթներուս համբոյրի պէս մայրակամ:
 Աչքերս անթարք լուս սեպին հայրենիքի լուսնդն՝
 Ո՛վ հեռուս սիրուելի կը մտածեմ այն օրումն,
 Թէ լուսնային հոյն համբուն, հրաշքին սակ նայն գարնան,
 Երբ հանդիպիմ օր մը քեզ ու գիս թովես տարօրէն՝
 Ի՞նչ բաներով ռզումնեմ պիտի աչքերդ կտխարդ
 Եւ կոչեմ ի՞նչ անուանով գեղեցկութիւնդ անապատ,
 Լուսապարի՛կ անանուն:

Պիտի ինչպէ՞ս հովանքեմ, ես՝ անծանօթ սիրահար,
 Սիրոյ հանդէպ քեզ օտար ըմբռնումովս երկրաւոր,
 Դուցէ ծիծաղ անթէ քեզ գարնան գիշեր մը պայծառ
 Պատուհանէդ երբ մեղմիս հիւսեմ հմայքդ ազուար:
 Մեմբ, մեր երկրի տարածքին ունինք սերեր այլազան,
 Խորհրդաւոր, շինչ սերեր անեղօրէն հոգեկան,
 Յանրժուր-ի՛նն է վառած անոնց կանթեղը հոգւոյն,
 Ջոր չի կրնար մթագնել ոչ մէկ յայրատ գագուստ:
 Ու մեղաւոր ջանկարեամբ ունինք կիրքեր անհասունում,
 Որոնք անվերջ կը շիկնին ու կը սպասին ամէն օր
 Կապիւլայի մը ներքեւ կամ լոյսերուն սակ բուսար
 Սթերիսի մը ցնծուն...:

Դույսը հովտին մէջ լուսնի երբոր բազմինք կողմ-կողմի
 Եւ ի՞նչ սիրով փայփայեմ պիտի հոգիդ նագիլի...:
 Մեմբ, մեր սրտերը տոչտոչ ու երազներն տխրաւոր
 Կենդանութեամբ վարարող ունինք բազում նուագներ.
 Բախտտիներ տարփանունչ՝ հունգարական պերճամեղմ,
 Թափուն տեղն իսկ թունդ համող եւ ցիկաններ հոգեթով.
 Մեզ խնդրութեամբ համակող ունինք երգեր արտասոց,
 Հիփիփներու ծաղկապաշտ պարն ու նուագն հովանկոծ,
 Մրդկայոյց արպէս ծով՝ հագերու ճիւղն սահաւոր:
 Դեռ, որպէս հունչ ազրիւրի ունինք վալսեր մեղմօրօր,

Մեղեղիկներ աշնային ու սօնադներ կարկաչուն,
 Կենտրոններն փայտաբույս արտաբերող ցայգեղաներ՝
 Մեղկութեան մէջ աստղագծով կենտրոնական շուրջումն:
 Սենսուալիս մէջ իրար մօտ երբ երագեմք մեկուսի
 Ի՞նչ նուագով օրօրեմ պիտի սէրդ վարդենի...:
 Հոս, երկրային ափերուն սիրով շա՛տ եմ տառապած,
 Կրած վերքեր վշտաբարբ, քափած արցունք դառնութեան,
 Զո՛ւն եմ դարձած կարեղէր խոստումներու դրժուած,
 Գարունիս մէջ կենսախայտ՝ երգած քայտիծը աշման.
 Եւ անիծած կեանք ու քայտ, երկրի շնո՛րհքն իսկ ծիծղուն:
 Հուստուար, կուս կամֆով մարդիկ որ արդ վերջապէս
 Գտան օտար ափումներն ներքեւ երկրին ձեր փաղփուն,
 Որոնց տնջին տնջաւոր. ցնծութեան հետ օր մը ես
 Գրկեմ երբ հո՛ղը ձեր լոյս, կերտեմ օճախ մը սիրուն՝
 Պիտի տեսնե՛մ համ արդեօք զուարթ ծագկումը սիրոյս,
 Փոքրոջ ժպիտը բախտիս. վարար բերկրանքը հագւայս.
 Սիւսփանքի յոյժ կարօտ եւ յուստտնջ իմ հոգին
 Շունչիդ, ձայնիդ մէջ ազու պիտի հասնի՞ համբոյրին
 Երանութեան լուսաշուրք...:

Ո՛հ, սիրազրիւքն հրճուամքիս կը պզտորի այլ յոնկարծ
 Կը մտածեմ երբ սրտիս անք վշտին ունկ տուած
 Թէ խոստումը սրտառուչ ու գրգանքէ ետք բազում
 Սիրոյ մեր ուխտը անեղծ գուցէ դո՛ւն ալ ուրանաս,
 Որպէս անցեալ տրտմութիւն եւ շարաշուք պատուհաս:
 Տառապանքիս մէջ բոցէ բու անդարձ սէրդ եթէ
 Պիտի ընդմիշտ որանեմ խոր հեծութեամբ աշնային
 Եւ ողբերգեմ աստղերուն ցուն ու անէծքը դժնէ
 Սիրոյ ահեղ պատրանքին

Եւ ռզորիմ սրտիդ դէմ. սիւսփանքն ու կեանքին՝
 Ի՞նչ հարկ կտրելի մղաններ երթիւնային քեւերով,
 Յանձն առնելով տանգահեղձ հագար ամպրոպ կամովին
 Լակ սիրոյդ դէմ յարասիկ ու նայուածքիդ հոգեխոռով
 Բարդեղաւ վէ՛րք մը կրկին վէճերուս վրայ երկրային...:
 Թող առանկ խորութեամբ կուտան վերքերս բիւրուար.
 Անցնին օրերս սոչորուն բոքը կարօտով հեշտութեան,
 Բա՛ւ է միայն որ շնչեմ բոյրը երկրիս դարաւոր
 Որուն համակ էութեան եւ մասնիկն եմ անբաժան...:
 Երկիրն իմաստն է կեանքիս, սպրումներու հոգեկան,
 Որուն ծովերն յարձանուտ, մոայլ վիհերն իսկ մթին
 Ես չեմ փոխեր ոչ մէկ ջինջ դրախտի հետ լուսնային:
 Թող որ լուսնակն աչքերուս դառնայ խորհուրդ մը պայծառ
 Նայուածքի պէս մեղրաչուի, յաւերժօրէն անվթար
 Ու սիրաբազձ հագւայս դէմ գեղեցկութիւնդ դիւքական
 Մնայ երազ մը միայն...:

ՅԱԿՈՒ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Բ Ա Խ Տ Ի Ա Ղ Ջ Կ Ա Ն

Լուսնի ժպտուն շողերուն տակ մեղրային
 Ման կու գայի մտամբոստ աւ խոեուն,
 Երբ Թրեւի շատրուանի ջիւնը ափին,
 Սիրտս կեանքի հեւք ու յայգով պտտարուն՝
 «հեղա՛ն տղայ», հծծեց ձայն մը մեղմանալը.
 Դարձայ ետիս ու ջուրերու մէջ ծփուցի՝
 Հոյամարմին տեսայ ազջիկ մը բնէոյշ,
 Որուն շքեղ հասակին դէմ օրօքուն՝
 Ես ակնապիշ գմայլանքով մնացի... :
 Յիշեցի՛ գայն, ջրանա՛շուն իմ կաթնային,
 Հանդիպեցայ արուն գիշեր մը գարնան
 Եղածիծաղ մոյն այս գուլպլ ջրափին,
 Ուր յայտնեցի քայտանձանքով վշտայոյզ
 Պատանեկան սիրոյ տենչանքը հոգւոյս :
 Հրաշագոր ալլ ցուպովն իր մոգական
 Դեռ յրացած երագներուն մութ մամբան
 Երջանկութեան արշալոյսին սամազան՝
 Ո՛հ, ազջիկն այդ դարձաւ անհետ, ջրամոյն
 Ու լուսնի տակ երեք լուսնայ սփերուս
 Ի գուր լացի սպատումով անձկայոյզ... :

«Բա՛խուն եմ կեանքի», յարեց ժպտով մը ինձի.
 «Ա՛ն ափիդ մէջ երեք լուսնայ ու յանձնե՛ր՝
 Ջով ջուրերուս արծաթէ,
 Ակնքարքի մէջ շնորհեմ պիտի բեզ
 Բոլոր իզձերդ սրտակէզ :
 Կ'ուզե՛ս գրկել օրերն անգարձ մանկութեան,
 Դառնայ անփո՛շք վերստին,
 Ես կը շքեմ քաւալքն ամբողջ ու ոգին
 Փամանակի անվախման :
 Հարսնարանի եեշտ գրկին մէջ տարփավտ
 Հուր մեղկութեա՛մք արբանայ,
 Կ'երկնեմ չքնաղ մոր վեհիւսներ բեզ համար
 Գեղեցկութեամբ արփափայլ :
 Յաւերժութեան յարիզանքին եմ շողուն
 Եւ ցայտադրիւրն օրհնութեան .
 Ես կը բաշխեմ հէ՛ք ու անբախտ արտերուն
 Երջանկութիւնս անթառամ :

Յու հեշտածոր շողերուն տակ լուսնակի
 Երեք լուսնայ սփերուս մէջ երբ առի՛
 «Բա՛խա՛ի՛ ազջիկ», ըսի ցաւոս ու տրտում,
 Աչքերս փակ՝ իր նայուածքին դէմ գարուն .
 «Ես չեմ ազեր ոչ մանկութիւն եւ ոչ սէր,
 Ոսկեմարտ ոչ իսկ պտակ համբաւի,
 Քանի մա՛հ կայ ու բունիս մէջ շիրմաստուեր՝

Ես չըմբռնեմ քիտի գանձերն այս կեանքի:
 Ազատութեան կ'ուզեմ խորհուրդը միայն,
 Որ ճանաչէ արեւի պէս լուսագէտ
 Հայրենիքիս լանջերն ի վար յախտեան,
 Ուր սոգարսիւն երջանկութեամբ ծաղկատես
 Իմ հեռաւոր հայ եղբայրներս սիրակամ:
 Արարատի լոյս կատարէն երկնանմ
 Ո՛հ, դէպի մեզ, տես, կը սզան քայծօրէն
 Հոգիքը դեռ ճախճիքներուն մեր անգին
 Ժանիքներուն տակ քարքին:

Վանայ Ծովու սիրտն է խռով, տե՛ս, կ'այրի
 Քոյր Սեւանի լոկ կարօտով տանջալի:
 Ու սեւաբախտ Անին ինչպէ՛ս կ'երագէ
 Էջմիածնի տարբ խորանները լուսէ...:
 Բա՛ւ է որքան ժողովուրդն իմ հայիրեան
 Արիւնագիր իր էջերուն անցեալի
 Զուր հաւատաց խոստումներու սիրալիր,
 Տեսաւ օտար ոտաններու մէջ մտքի
 Ազաշնորհ վեհաժողով Պերլինի

Եւ անաստամ Սեւրի փոշուս դաշնագիր...:
 Խեղճն օտարին քա՛ր է դարձած, քա՛ր է դեռ,
 Բախտի՛ աղջիկ վերադարձո՛ւք մեզ յաւէտ
 Հայրենակամ հոգիքը մեր սրբաւէտ
 Ու չմնայ շողերուն տակ լուսնակի
 Երեք լուսայ աղիներու,
 Զմորմաքի անբախտ կեանքս, գերք ուրի,
 Իզճերուս հետ մեծայոյզ...:

Կ'օրհնեմ օրն այն ու կը բողոքում սրտագին,
 Որ Հայաստանն ըլլայ հայր'ն վերջապէս
 Եւ ծածանի Արարատի տարբ ճեռքին
 Եթերածուփ Շաղոյնն իմ գեղատես:
 Դամբաններէն մեր հնաշոյ պատմութեան
 Յաննե՛ն կրկին ոգիներն իմ հայրերուն
 Ու երկիրն իմ դառնայ խանդով բարախուն
 Զրանանդէս սունկամ:

Երեւանի կրծքին վրայ կոթողուած՝
 Քանդակներու նախամէքն ի վար գեղազանծ
 Դիւցագեատիւց հերոսներուն մեր բազում՝
 Ռոստամներու եւ Մանուկեան Արամի,
 Թոյ տողանցեն մեր յաղբ գորքերն հայրենի,
 Եւփարեյով հողմի շուրթով ազամաւայն
 Պայքարն անյաղբ մեր անկաշկանդ գոյութեան:
 Եւ հայ սրտեր երգեն գաւաթք աւ կայքեմ
 Կենսախորհուրդ լոյս յարութեամբ Մայիսեան,
 Հանց ու գետեր ու երդիքներ համօրէն
 Ազատութեան թող որ բոյրով բերկրանան...:

ՅԱԿՈՒ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ա. ԱՐՇՐՈՒՆԻ

ԾՈՎԵԶԵՐԵԱՅ ՀԱՄԲԱՆ

Որքա՞ն դէժքեր եմ տեսած՝ խոժոռ
կամ ժպտուն՝ ու մոռցած...

Որքան աչքեր եմ տեսած՝ ուրախ
կամ տխուր՝ ու մոռցած...

Որքա՞ն ձայներ եմ լսած՝ աղիողորմ
կամ դուարթ՝ ու մոռցած...

Բայց այդ դէժքը, այդ աչքերը, այդ
ձայնը երբեք, երբե՛ք պիտի չմոռնամ:

❖

Տասնըմէկ տարեկան փոքրիկ աղ-
ջիկ մըն էր Ամալ, երբ հօրը ձեռքէն
բռնած մտաւ հսկայ աշխատանոցէն
նեղու:

Սեւ աչքերը խոշոր բացած դիտեց
շուրջը: Հսկայ մեքենաները կ'աղմկէին
ու գործաւորները կ'աշխատէին անընդ-
հատ:

Գիտէ՞ր՝ թէ հայրը ինչու գինք բե-
րած էր հոն: Նա յեցաւ հօրը աչքերուն,
դպաց անոնց տխրութիւնը... Սրտին
մէջ առանձնութեան զգացումն ու ան-
բոշոյթիւնը դրկեցին իրար ու տկար
ձայնով մը ըսաւ.

- Հայրի՛կ, երանի չդայինք հոս:
Հայրը չպատասխանեց:

Ամալ դուրս նայեցաւ աշխատանոցի
դռնէն: Անձրեւը սաստկացած էր ու կը
հարուածէր ընացած ջուրերը: Դիտեց
անձրեւի կաթիլներուն խողը, աչքերն
ու միտքը կեղբոնացան հոն ու այլեւս
չլսեց աշխատանոցի աղմուկը:

Յանկարծ խիստ ձայն մը ցնցեց իր
դողացող մտածումները.

- Սպասուհին բերի՞ր:

- Այո, բերի, - պատասխանեց հայ-
րը:

Մարդը կասկածանքով նայեցաւ Ա-
մային:

- Ետտ փոքր է, - ըսաւ, - չի կըր-
նար աշխատիլ:

- Բայց ճարպիկ աղջիկ է, - ըսաւ
հայրը, - փորձէ ու պիտի համոզուիս:

Մարդը մօտեցաւ Ամային, ձեռքը
դրաւ անոր ուսին, նայեցաւ աչքերուն
ու ըսաւ.

- Ամիս մը փորձենք: Եթէ Տիկի՛նը
հաւնի՛ կը պահենք:

Հայրը շնայեցաւ աղջկան աչքերուն:
Նայուածքը կեղբոնացուց դրան առջեւ
լճացած ջուրերուն՝ ուր անձրեւի կա-
թիլներ կ'իջնէին անընդհատ: Դիտեց, ու
մնաց յուս...:

Ամալ մօտեցաւ չօրը, քաշեց անոր ձեռքէն.

- Հայրի՛կ, կ'ուզեմ հետդ երթալ... մեր գիւղը երթալ:

Հայրը ծոնցաւ, գրկեց իր փոքրիկ Ամալը, սեղմեց կուրծքին ու ըսաւ.

- Պարտին հետ պիտի երթաս, ազ- ջի՛կ: Հոն աւելի լաւ պիտի ըլլաս, մի վախնար:

Ամալ չպատասխանեց: Բայց, գոչաց իր այտերուն վրայ չօրը թաց թարթիլ- ներուն շոյանքը:

Անձրեւի կաթիլները սաստկացած էին դուրսը...:

Ամալ նստած ինքնաշարժի ետեւի նստարանին վրայ ու թեւերուն մէջ սեղ- մած իր փոքրիկ կտայցը, կը դիտէր դուրսը: Երբեք չէր տեսած հսկայ շէնքեր ու պերճազեղ ինքնաշարժներ: Ամէն ինչ նոր էր իրեն համար, կասկածելի ու օտար...:

Հասան մեծ տան մը առջեւ ու իջան ինքնաշարժէն:

Տիկինը զարմանքով դիմաւորեց նոր սպասուհին.

- Այո երեխա՞ն պիտի տեսնէ դ"ր- ծերս, - ճշաց սրտնեղած:

- Հինգ հարիւրի վարձեցի, մեծերը հազարէն վեր են, - բարկացաւ Պարոնը:

Տիկինը մօտեցաւ Ամալին, բռնեց ուսերէն, զարձուց աջ ու ձախ.

- Լուացք ընել դիտե՞ս, - հարցուց արհամարհանքով:

- Այո, Տիկին, գետիններն ալ կը սրբեմ:

- Տեսնե՞նք: Եթէ գործերդ լաւ չկատարես, տունէն դուրս կը դնեմ քեզ: Պղտիկներուն սենեակը պիտի պառկիս ու գիշերները պիտի հսկես անոնց վրայ: Առաւօտ կանուխ...:

Տիկինը երկար խօսեցաւ տան դր- ծերուն մասին: Բայց Ամալի միտքը տակաւին կեդրոնացած էր աշխատանո- ցի դրան առջեւ լճացած ջուրերուն...:

Սիլվիան ու Ռոպէրը վերադարձան դպրոցէն:

- Հիմա, - ըսաւ Տիկինը, - Ռոպէրի հետ պիտի մնաս ննջասենեակ ու խաղ- ցընես երեխոս:

Ռոպէր մահճակալին տակէն հանեց խաղալիքները ու պարպեց գետին: Ա- մալ չկրցաւ զսպել զարմանքը: Ժպտե- ցաւ: Ձեռքերը մօտեցուց բրդոտ արջու- կի մը ու շոյեց: Այո, միայն շոյեց ու չհամարձակեցաւ զրկել արջուկը:

Սիլվիայի դասի ձայնը՝ Հին երգի մը յիշատակներով՝ ներս կը մտնէր նըն- ջասենեակի բաց դռնէն: Հին երգի մը պէս՝ կը բերէր գիւղի ընկերներուն ու- բախ ճիւղերը, գանգերու տկար ձայները, զունաւոր նկարներով դասագիրքը, ու տակաւին շատ ու շատ բանե՛ր...:

Ամալ նստած խոհանոցի աթոռին վրայ, կը սպասէր ընթրիքի վերջանա- լուն, երբ պայթեցաւ Տիկինին ճիւղը.

- Ամա՛լ...:

Ամալ սարսափահար վազեց ճաշա- սրահ:

- Առանց աղամանի սեղան կը շքո- կըրե՞: Այս ի՞նչ անհոգութիւն է:

- Սեղանը դուք շտկեցիք, Տիկին, - կակազեց Ամալ:

- Ի՞նչ, պատասխանե՛լ ալ պիտես: Անգամ մըն ալ եթէ պատասխանես՝ ոտ- քերուս տակ կ'առնեմ քեզ: Ետ՛ւտ, ա- դամանը բեր:

Ամալ բերաւ աղամանը ու վերա- դարձաւ խոհանոց:

Մոռցաւ ստամոքսի պարապութիւ- նը: Մտածեց մօրը մասին: Այո՛, շատ բարի էր մայրիկը, երբեք բարձր ձայնով չէր խօսեր ան: Յաճախ կը շոյէր իր մազերը, կը համբուրէր թուշերէն: Բայց, ինչո՞ւ մայրիկը ձգեց որ հոս բե- րեն զինք:

- Ամա՛լ... Ամա՛լ...:

Տիկինն էր, վերջացած էր ընթրի- քը:

Ամալ Հաւաքեց սեղանը ու լուաց
ամանները:

Յիշեց Հայրը: Ի՞նչ լաւ էր, երբ զի-
շերը Հայրը կը վտռէր ծխամորճը, ու
ծուխ կը բարձրանար վե՛ր, վե՛ր...:

Կատարեց Տիկինին վերջին հրաման-
ները, մարեց լոյսերը ու մտաւ անկո-
ղին:

Ձկրցաւ քնանալ:

Իրեն այնպէս թուեցաւ, թէ շատոնց
չէ տեսած Հայրիկը, մայրիկն ու փոքր
եղբայրը...: «Որչափ շատ զէպքեր պա-
տահեցան այսօր, - մտածեց, - ինչե՛ր
տեսայ: Ամէն ինչ զեղեցիկ էր, ամէն
ինչ գունաւո՛ր: Փափուկ էին արջին
բորգերը, համով էր միսի փոքրիկ կը-
տորը: Տաքուկ էր տունը, անկողինը:
Բայց Տիկինին նայուածքը, հապա
բարկութիւնը...: Ո՛չ, ո՛չ, աւելի լաւ
էր իրենց խոնաւ տունը, իր հին ու պազ
անկողինը...»:

Յոգնութիւնը չձգեց որ երկար մը-
տածէ: Քնաթաթախ կոպերը իջան Ամալի
մանկական մտածումներուն վրայ...:

- Ամա՛լ... Ամա՛լ...

Ամալ ընդոտտ ցտուկեց: Տիկինը կե-
ցած էր գլխուն վերեւ:

- Այս ի՞նչ խայտառակութիւն է:
Երեխաններու վրան բացուած է ու դուն
կը խոկաս: Մինչեւ այս ժամը ինչպէ՞ս
կը քնանաս, անհո՛գ աղջիկ:

Տիկինին ճիշդէն Սիւլվիա եւ Ռո-
պէլը արթնցան:

Սիւլվիա փաթթուեցաւ մօրը վրին,
համբուրեց երեսներէն ու քմայցոտ շեշ-
տով մը ըսաւ:

- Գիտե՛ս, տարեդարձս է այսօր:
Ինչե՛ր խոստացեր էիր ինձի: Կարժիր
ժապաւէններով այն հազուադէպ: Յետոյ
կապոյտ ու ճերմակ վարդերով գլխարկը
չմոռնաս, մայրիկ: Յետոյ, պատկերնե-
րով լեցուն պատմութեան զիջե՛րը:

- Անհոգ եղբր, աղջիկս:

Ամալ կեցած էր Ռոպէլի անկողին
մօտ ու մտիկ կ'ընէր: Նոր հազուադէպ,
նոր գլխարկ, նկարներով լեցուն գիւ-
բիւր: Հետաքրքրական պէտք է ըլլային
այդ բոլորը:

- Ի՞նչ կեցեր այդպէս մտիկ կ'ընես,
- բարկացաւ Տիկինը - խոհանոցին գոր-
ծերը քեզի կը սպասեն, աճապարէ՛...:

Ամալ վազեց խոհանոց, բուլիկ ոտ-
քերը հպեցան խոհանոցի մերկ գետնին
ու նոր անդրադարձաւ, թէ մոռցած էր
հագնելու կօշիկները: Բայց, չհամար-
ձակեցաւ վերադառնալ ննջասենեակ:

Ձէր դիտեր ինչպէս սկսիլ ալիա-
տանքին: Մաքին մէջն էին տակաւին
կարմիր ժապաւէններով հազուադէպ
ճերմակ վարդերով գլխարկը: Տիկինը
սչինչ ըսած էր գործերուն մասին ու ինք
չկրցաւ որոշում մը տալ: Ատուա՛ծ իմ,
կարծէք կը մօտենային Տիկինին ոտնա-
ձայները...: Արդեօք մաքրէ՛ր դարակ-
ները: Ա՛հ, սիրտը կ'ուռէր կուրծքին
տակ, վարդերով գլխարկը... Տիկինին
ոտնաձայները, ձայնէ՛րը...:

Յանկարծ սեղմուեցաւ կողորդը,
լեցուեցան աչքերը...:

Պահանջի դրան հտին, ի դուր փոր-
ձեց խեղդել իր լացը: Հակառակ իր
կամքին, հեկեկանքները կը սպառնային
պոռթկալ ու վերածուիլ բողբոջ կանչի:
Բայց իրաւունք ունէ՞ր արդեօք ինք...:
Ո՛չ, ո՛չ, լաւ էր լուս լար ու շարձրա-
ցընէր ձայնը:

- Մայրիկ, չմոռնաս կարմիր ժա-
պաւէններով հազուադէպ:

Սիւլվիայի ձայնն էր, որ կու գար
ննջասենեակէն:

Ամալ շկրցաւ զսպել ինքզինք ու
հեկեկանքները փախան լրթներէն: Ո՛չ,
այլեւս անկարելի էր զսպել բողբոջ
ձայնը:

Տիկինը վազեց խոհանոց:

- Ի՞նչ է, բան մը կոտրեցիր, ին-
չո՞ւ կուլաս, ըսէ՛: Անպայման յանցանք
մը գործած ես:

- Հոս չեմ ուզեր մնալ, դիմ տո՛ւն

տարիք, մայրիկիս քո՛վ, - Հեկեկաց Ա-
մալ:

Աղմուկը հասաւ Պարոնին ննջածնե-
կակը:

- Ձենն ձգեր մարդ Հանգիտտ քնա-
նայ, - բարկացաւ Պարոնը, - այս ի՞նչ
իրարանցում է:

- Սպասուէին տուն կ'ուզէ երթալ:

- Տուն երթա՞լ, - ճշաց Պարոնը, -
Այդպէս բան չկայ: Ես հորդ պէտք ե-
ղած դրամը վճարած եմ, ստիպուած ես
մէկ ու կէս ամիս աշխատիլ հոս: Ամիս
մը ետք, երբ Հայրդ դայ՝ կը խօսիմ
հետը, կը հասկննեմ իրեն, թէ դիտ աշ-
պէս խաղի բերելը ինչ կը նշանակէ, ա-
ւազակը:

- Աւելի լաւ կ'ընես, եթէ սկսիս
աշխատանքիդ, - ըսաւ Տիկինը, - թի՛ւ
մը խնդրանք երեսիդ, սկսար շփանալ:

- Դուն ալ խիստ վարուէ Հետը, -
միջատեց Պարոնը, - Ապտակը խեղճ
չլուրը կը բերէ: Ասոնք միայն ծեծէն
կը հասկնան:

✽

Կէսօրէ ետք, Սիւլիայի տարեգարձն
էր:

Ուրախ կանչերը, ծիծաղն ու երգը
խառնուած էին Հիւրասննեակի գունա-
ւոր լոյսերուն ու թուղթերուն: Կուսկի
զիւ մայնբու մէջէն, յանկարծ կը պայ-
թիւր մանուկներուն անհող խնդուքը ու
կը հասնէր խոհանոց...:

Ամալ հոն էր, ազոտտ ամաններու
գիմաց, ու ատելութիւն մը կը խմորուէր
արտին...:

✽

Անցան ժամեր, օրեր, շաբաթներ...:
Եկաւ Հայրիկը, զնաց նորէն:

Անցան ժամեր, օրեր, ամիսներ...:
Չեկաւ Հայրիկը, չեկա՞ւ...:

Ու ամիսները, օրերը, ժամերը ճըն-
չեցին Ամալի հոգևոյն վրայ: Անքնու-
թիւն, ծեծ, արհամարհանք... անցան

օրերը: Հայելիի մտերմութեան մէջ, Ա-
մալ նշմարեց, թէ իր աչքերուն խորքը
այլեւս չկար հին ժպտալ: Բայց, տնցան
ամիսները...: Իր ակար ուսերը կրօնցան
աշխատանքի ծանրութեան տակ, ու տն-
ցան երկու դաժան տարիները, ան-
ցա՞ն...:

✽

Ձմեռնային կարճ օրերը վերջացած
էին ու քարունը ժպտալ էր բերած քնու-
թեան: Երեխաներու զուարթ ճիչերը կը
թուշուէին պարտէզներուն ու մարդե-
բուն վրայ: Երջանիկ ծնողները ժպտուն
աչքերով կը դիտէին իրենց գաւակնե-
բուն մանկական անհողութիւնը: Մա-
միկներն ու պապիկները՝ նստած պատու-
հաններու եւ դռներու մօտ՝ կը հետե-
ւէին թոռնիկներուն ուրախ խաղերուն
ու իրենց ծեր սրտերուն մէջ կը զգային
գարնան ջերմութիւնը:

Ժպտալ կար աչքերուն մէջ, ծիծաղ՝
չրթնիրու վրայ, երջանկութիւն՝ սըր-
տերու անհունին...:

- Ամալ...:

Բաց պատուհանէն, գոյգ մը աչքեր
կը նայէին վար: Ձոյգ մը սեւ աչքեր՝
որոնք տակաւին երկու ձմեռ առաջ դար-
նան շողեր ունէին իրենց բերքերուն:

- Ամալ...:

Ամալ շքնցունեցաւ: Ան հին աղջիկը
չէր այլեւս:

Երկու երկար տարիներ անցած էին
այն օրէն, երբ ինքը եկաւ այդ տունը:
Հիմա դիտէր, թէ Հայրիկը պիտի գար
միայն տարեգլխուն, դանձելու համար
իւր աշխատավարձը: Ինչո՞ւ այլեւս
սպասէր, ինչո՞ւ յուսար...:

Ալ տասներեք տարեկան էր եղած
ու փոխուած էին մարմին գիծերը: Տի-
կինը արգելած էր իրեն խօսիլ նպարա-
վաճառի տղուն հետ ու իր հին հա-
գուտաները յարմարցուցած Ամալ վրայ:
Այս բոլորը գրադրուցեր էին Ամալի
միտքը ու չէր գիտեր ինչո՞ւ կ'ուզէր եր-
կար մնալ նպարավաճառին խանութը,

դադարադադիր նայիլ տղուն աչքերուն,
խօսիլ անոր հետ:

Ահա, նպարտվածառի տղան ծրար-
ներով բեռնաւորուած անցաւ փողոցէն:
Նայեցաւ բաց պատուհանին ու ժպիտ մը
գծուեցաւ շրթներուն: Քրթնաց Ամալի
ծանրացած սիրտը, ու ժպիտին պատաս-
խանեց ժպիտով:

- Ամալ... Ամալ...:

Ամալ չպատասխանեց: Քող սպասէ
Տիկինը: Քող հեռանայ նպարտվածառին
տղան: Փողոցի անկիւնադարձէն թերեւս
վերջին նայուածք մըն ալ նետէ պատու-
հանին, վերջին ժպիտ մը Ամալին, թե-
րեւս...:

Տղան դարձաւ անկիւնադարձը:

Ամալ հանդարտութեամբ զոցեց պա-
տուհանը ու գնաց Տիկինին մօտ:

- Կոհորդա պատուեցաւ պոռայէն:
Ո՞րք ես...:

- Ձլօնցի, Տիկին, - պատասխանեց
Ամալ հանդարտութեամբ, - մահճա-
կարներուն տակը կը մաքրէի:

- Գուն գիւ Ղլային պիտի դարձը-
նես: Ծո՛ււա, ճամբորդական պայուսակ-
ները վար իջեցուր ու մաքրէ: Երկու
չարսթով գիւղ պիտի երթանք հանդի-
տի:

Ամալի համար նորութիւն էր: Գիւղ
երթա՞լ: Արդեօք իրե՞նց գիւղը: Արդեօք
պիտի տեսնէ՞ր մայրիկը, եղբայրը: Ո՞վ
դիտէ, որչա՞փ մեծցած էր եղբայրը:
Շատո՞նց, շատոնց չէր տեսած զայն:

Իջեցուց փոշոտած պայուսակները,
Անոնց տեսքը իր մէջ արթնաց երթա-
լու, փախչելու զգացում մը: Այո՛, լաւ
է որ ձգէ այդ հարուստ տունը...:

Մաքրեց պայուսակները: Ի՞նչ լաւ
է ճամբորդութիւնը, տեսնել նոր տու-
նե՛ր, նոր ճամբանե՛ր...: Մոռնալ անց-
եալը, չլսել Տիկինին ճիւղերը, չտեսնել
Պարոնին խիստ նայուածքը, չհնթար-
կել Սիւվիտի ու Խոպէրի քմայքնե-
րուն:

- Տիկին, մաքրեցի պայուսակները:
- Լա՛ւ: Պատրաստէ նաեւ կապոցը,
դուն ալ պիտի դաս մեզի հետ:

- Ո՞ր գիւղը պիտի երթանք, Տի-
կին, - համարձակեցաւ հարցնել Ամալ,
- արդեօք մօ՞տ է մեր գիւղին:

- Քեզի չհետաքրքրող նիւթերու
չուրջ չհամարձակիւ հարցումներ ընել
ինծի, հասկցա՞ր, - ճչաց Տիկինը, - ո՞վ
քեզի իրաւունք տուաւ...:

Ամալ առանց վրդովելու, հանդարտ
բայերով հեռացաւ ու մտաւ խոհանոց:

Ձ

Կէսօրին եկաւ Պարոնը:

- Երկու ժամէն պիտի մեկնինք, - ը-
սաւ սրբելով ճակտի ջրտինջը, - երկու
սենեակով յարկաբաժին մը դուայ գիւղի
պանդոկին մէջ: Բաւական սակարկու-
թեւէ կողք, անձ դուրս քան ոսկիի հա-
մաձայնեցայ պանդակատիրոջ հետ: Ձորս
հոգի, օրական ութսուն ոսկի, շատ լալ
տուզ չէ կարծեմ: Տասնըհինգ օրուայ
համար պիտի վճարեմ հազար երկու
հարիւր ոսկի:

- Հապա Ամալը, - հարցուց Տիկի-
նը:

Պարոնը ձախ ձեռքը տարաւ ծնօ-
տին: Կնճոտեցաւ ճակատը:

- Ամալը: Գուն անդամ տասնըհինգ՝
երեք հարիւր...: Ամալի կէս տարուայ
աշխատավարձն է: Մոռցիր էի, այդ-
քան դրամ...:

Նստան թիկնաթոռներուն մէջ ու
սկսան մտածել: Յանկարծ փայլեցան
Տիկինին աչքերը:

- Գտա՛յ, - ըսաւ, - Ամալի հօր
հասցէն ունի՞ս:

- Հասցէ՞ն:

Պարոնը նայեցաւ Տիկինոջ: Ժպտե-
ցաւ: Ձախ ձեռքը հեռացուց ծնօտէն:
Ջնջուեցան կնճիռները:

- Ապրի՛ս, սիրելիս, լաւ լուծուած
է:

Տիկինը դարձաւ դէպի խոհանոց ու
իր հին շէշտով պատաց.

- Ամալ... Ամալ...:

Ամալ մտաւ հիւրասենեակ:

- Ինծի՞ կանչեցիք:

- Հապա որո՞ւն: Տասը Հատ Ամալ
չկայ մեր տան մէջ:

Պարոնը մտտեցաւ Տիկնոջ ու փոքր-
սաց ուկանջին: Տիկինը փսփսուքներով
պատասխանեց ամուսնոյն խօսքերուն:
Յանկարծ փոխուեցաւ Տիկնոջ գէճճի
արտայայտութիւնը: Նայեցաւ Ամալի ու
անուշ ժպտով մը ըսաւ.

- Աղջիկս, այդ Հագուստդ կարծեմ
քիչ մը պզտիկ է վրադ: Երբ վերադա-
նանք դիւղէն, ինծի յիշեցուր, մի քանի
Հատ նոր Հագուստ առնենք քեզի:

- Զոյգ մըն ալ կօշիկ, - շարունա-
կեց Պարոնը, - է՛հ, այլեւս մեծ օրինորդ
եղար:

Ամալ կարծեց, թէ Սիւլիան կեցած
է իր ետին: Ո՛չ, խօսքերը իրեն էին
ուզողւած:

- Ինծի՞...:
- Անշուշտ, աղջիկս, - ըսաւ Պա-
րոնը, - այլեւս նախկին պզտիկ Ամալը
չես: Հա՛, քեզի լաւ լուր մըն ալ ունիմ
տայիք, վստահ եմ շատ պիտի ուրախա-
նաս:

- Երեւակայէ, աղջիկս, - շարու-
նակեց Տիկինը քնքշութեամբ, - քեզ
գիւղ պիտի տանինք երկու շարժուայ
Համար, մայրիկիդ ու Հայրիկիդ ծօտ,
տասնը՛հինգ օր արձակու՛րդ...:

- Գի՛ւղ...: Մե՛ր գիւղը...:

- Այո, աղջիկս, պիտի երթաւ ձեր
գիւղը: Իսկ մենք՝ ուրիշ գիւղ:

Լեցուեցան Ամալի աչքերը: Զգաց՝
թէ արցունքները կը քակէին սրտին սեղ-
մութիւնները:

- Գիշերները Հո՞ն պիտի պառկիմ:

- Այո՛:

- Շնորհակալութիւն, Տիկին:

- Այդ Հին կապոցդ այլեւս կընտս
նետի: Քեզի ճամբորդական փոքրիկ
պայուսակ մը պիտի տամ, անոր մէջ կը
դնես դոյքերդ, Հասկցա՛ր:

- Այո, Տիկին:

- Ապրի՛ս, աղջիկս: Հիմա դնա՛:

Ամալ վազեց ննջասենեակ, պա՛սա-
րունին տակէն Հանեց Հին Հագուստները,
ուղեց խնամքով ծալել, բայց կը դո-

ղային ձեռքերը: Սիրտը կ'օրորուէր ան-
ծանօթ զգացումներու միջեւ...: Իսկոր
բարիքները միտանդ, Աստուած իմ, Ե-
րա՞զ էր արդեօք: Տիկինին բարի ժպի-
տը, խանդազատանքով լի նայուածքը:
Պարոնին խօսքե՛րը, խոստումները ու
մանաւանդ գի՛ւղը, իրենց գի՛ւղը...: Իր
Հի՛ն ճամբաները, ծառե՛րը, ու մայրի-
կը, մայրիկին տխուր գէճճը...:

Յանկարծ ձեռք մը զգաց գլխուն
վրայ, կարծեց մայրիկին ձեռքն էր, որ
կը շոյէր մազերը, այնպէս մեղմ ու
Հանդարտ...:

Վերցուց աչքերը: Տիկինն էր:

- Ան պայուսակը, անուշիկ Ամալ:

Ու մատներու մեղմ Հարուած մը
տալով Ամալի աջ թուշին՝ Հեռացաւ:

Ամալ մտտեցուց մատները իր թու-
շին: Ա՛յ, Տիկինը դառեց զինք...: Ը՛իշդ
ա՛յնպէս, ինչպէս կ'ընէր Սիւլիանի, ու-
րեմն...:

Սկսաւ շարել գոյքերը: Մտոցուած
երգ մը ծաթեցաւ մաքին մէջ: Հին, դիւ-
ղական զուարթ երգ մը՝ զոր կ'երգէր
յաճախ, երբ կը վերադառնար դպրոցէն:
Ժպտեցաւ, նորէն պիտի տեսնէր դպրո-
ցի Հին շէնքը:

Յանկարծ երգը դուրս փախաւ բեր-
նէն: Ամալ չփորձեց զսպել բառերը:
Յիշեց՝ թէ շատօնց, շատօնց չէր
երգած:

- Ամալ, աղջիկս, - ըսաւ Տիկինը
մտնելով սենեակը, - դնա՛ նպարագա-
ճառին ծօտ ու Հոս նշանակուած ապ-
րանքները բեր, Հետդ դիւղ տանելու
Համար: Պարագ ձեռքով պէտք չէ տուն
երթաւ:

Ամալ՝ ժպտալը շրթներուն՝ առաւ
ապրանքներու ցանկը ու վազեց դուրս:

- Այս զգուշիկ Ամալին Հետ ալ դի-
ւանագիտութեամբ վարուելը իսկապէս
անտանելի է, - պոռթկաց Տիկինը:

- Է՛հ, ինչ ընենք, պէտք է ճարպիկ
ըլլանք, - ըսաւ Պարոնը, - եթէ երթայ
ու չվերադառնայ, այն ատեն ի՞նչ պի-
տի ընես: Արդէն բոլոր դերասանու-
թիւններդ մի քանի ժամուայ Համար

են: Այս վճարումով ապաստուհի գտնելը անկարելի է: Եթէ ձեռքդ փախցնես, հազար ոսկիի չեմ կրնար նորը գանել:

- Երկու շաբաթ հոգ, երբ վերադառնայ, այնպէս մը պիտի ոլորեմ ականջները, որ մէկ ժամուայ մէջ չին Ամալը գառնայ, - ըսաւ Տիկինը:

Երկու ժամ հոգ, ինքնաշարժը կը սուրբար քաղաքէն դուրս:

Ծովեզերեայ ճամբուն միօրինակութիւնը, Ամալի մտքին մէջ տրթնցուց չին ու տխուր յիշատակներ: Յիշեց այն անձրևոտ օրը, երբ հայրիկին հետ միտսին, փոխադրական մեծ ինքնաշարժին վերջին նստարանին վրայ նստած՝ եկան քաղաք: Յիշեց հօրը տխուր դէմքը... Հիմա կը հասկնար, թէ ինչու՞ հայրիկը չէր ուզեր խօսիլ հետը, չէր ուզեր նայիլ իր աչքերուն...:

Հապա իր երկու սարուայ կեանքը, միօրինակ՝ ճիշդ այս ծովեզերեայ ճամբուն պէս: Է՛հ, մինչեւ ե՛րբ, մինչեւ ե՛րբ պիտի շարունակուի այս ճամբան, մինչեւ ե՛րբ այս կեանքը:

Ինքնաշարժը թեքեցաւ աջ ու բարձրացաւ դէպի կանաչ լեռները: Ամալ այն ատեն միայն զգաց, թէ կը մօտենային իրենց դիւղին: Ահա խիտ շտրքերը ծառերու, մարգերը, փրփրահոս պետակը... Ահա փրատակ չին ջաղացքը՝ ուր կու գային պտոյտի: Նայեցաւ հսօծովը ինկած էր փոսը, ու ծովեզերեայ երկար ճամբան՝ պարանի մը հաստութեամբ՝ կը հանդիպէր տաղներուն մօտ... Գիշ մըն ալ, ու այլևս պիտի չտեսնուի այդ միօրինակ ճամբան, պիտի չյիշուի ու մոռցուի քաղաքի միօրինակ կեանքը...:

- Տե՛ս, Ամալ, ձեր գիւղի տունները:

Գիւղի տունները, տունները, տունները...:

Բառերը՝ զարնուեցան Ամալի սրտի պատերուն ու արձագանգեցին: Տունները...

ըլ...: Հասան Ամալի մտքի թելերուն ու դրուեցին էութիւնը:

Ա. գիւղի անշուք տունները բացին իրենց գուարթ թեւերը Ամալի: Մեղմօրէն սահեցաւ ինքնաշարժը գիւղական նեղիկ ճամբաներէ: Իւրաքանչիւր քար պատմութիւն մը պատմեց, իւրաքանչիւր թուփ ժպիտ մը գծեց Ամալի շրթներուն վրայ, կամ արցունք մը՝ աչքերուն մէջ...:

- Հասանք, Ամալ:

Այ՛, իրենց տունն էր: Այն փոքրիկ տունը՝ ուր պարփակուած էր իր ամբողջ աշխարհը, այն աշխարհը, որ խլիցքն իրմէ...:

Պահ մը անշարժացաւ ինքնաշարժին մէջ: Բայց աչքերն ու սիրտը հասած էին տան ցածիկ դրան մօտ ու կը վերնադիպէին մօր տաքուկ գոգնանքները:

Պարոնը հնչեցուց ինքնաշարժին ճըլտակը:

Մանր ճոխնով բացուեցաւ տան դուռը ու սեւ լաշակը գլխուն՝ կին մը նլաւ դուրս:

Մայրիկն է՛ր, Ամալի մայրիկը...: Սեղմուեցաւ Ամալի կրկորդը: Ոտքերը չէին ուզեր հնազանդիլ իրեն: Մինչ սիրտը կը վազէր ինքնաշարժի բաց պատուհանէն դուրս ու կը գրկէր մայրիկին կարօտած նայուածքը...:

- Ամա՛լ, աղջիկս, Ամա՛լ...:

Ի՛նչ տխուր, ինչ հանելի էր այդ կարօտի կանչը՝ տաքութեամբ ու գլզլանքով լեցուն...:

Ալ շապանց Ամալ: Վազեց դուրս ինքնաշարժէն, փաթթուեցաւ մօրը, գլուխը հանդիպեց սնոր կուրծքին, լացա՛ւ...:

- Մի՛ լար, աղջիկս...:

Ամալ վերցուց աչքերը ու նայեցաւ մօրը աչքերուն: Մայրիկն ալ կու լար...:

Պարոնն ու Տիկինը ինքնաշարժին մէջէն, կեղծ ժպիտներով ու ստած նայուածքներով՝ կը հետեւէին այս անսարանին:

- Մայրի՛կ, շատ կարօտած եմ քեզի: Ո՛ւր է եղբայրս, հայրիկս...:

- Դաշար կ'աշխատին, աղջիկս, շուտով կը վերադառնան:

- Է՛հ, Ամալ, շմոռնա ինքնաշարժէն իջեցնելու նուէրներդ, - ըստ Պարոնը, - վատահ եմ հայրիկդ շատ գուշ պիտի մնայ...:

- Գիւղին մէջ դժուար է գտնել այս ապրանքներէն, - ըստ Տիկինը, - ձեզի սպտակար ըլլալու համար բերինք քաղաքէն:

- Շատ շնորհակալ եմք, - ըստ Ամալին մայրը, - ձեզի յոգնութիւն պատճառեցինք:

- Յոգնութի՛ւն: Այդ ի՞նչ խօսք է, - ըստ Պարոնը կեզծ սրտնեղութեամբ, - Ամայր մոր աղջիկն է ալիւս:

- Վերջերս մէկ անգամէն մեծցաւ Ամայրը, - շարունակեց Տիկինը, - Գիտէք այս տարիքի աղջիկները ինչպէ՞ս շուտ կը մեծնան: Այդ պատճառաւ շէրքանք նոր հազուատներ պատրաստել իրեն համար: Երբ վերադառնանք քաղաք, անպայման նորերը պիտի կարել տանք:

- Տանըրհինդ օր քովդ պիտի մնամ, մայրի՛կ, - ճշաց Ամալ:

- Այո՛, սաղեցինք որ Ամայր երկու շաբաթ մնայ ձեր մօտ ու կարօտը առնէ, - ըստ Տիկինը, - Անշուշտ ինծի համար մեծ զոհողութիւն է առանձին մնալ ու կատարել տան աշխատանքները: Բայց այս բոլորը կ'ընեմ, որովհետեւ շատ կը սիրեմ Ամայրը:

- Վերադարձիս անպայման կ'ուզեմ տեսնել ամուսինդ, - ըստ Պարոնը, - իրեն մի քանի հարիւր ոսկի պիտի տամ:

- Շնորհակալութիւն, Պարոն:

Մայր ու աղջիկ իրար պրկած մըրան ատեն:

Ամալ պահ մը անշարժացաւ. ունեակին մէջտեղ: Նայեցաւ պատերուն, նկարներուն, փոքրիկ լուսամուտին՝ ուրկէ երկնքի կապտաքաղ միայն կ'երևաւ...: Նայեցաւ կարասիներուն, ճորը

հինցած հողաթափներուն, սեւցած կաթսային...: Վազեց, բացաւ պատուհանը: Դիտեց դուրսը: Գիւղի դաշտերը ծածկուած էին կանաչութեամբ, իսկ հեռուն՝ բլուրի կողէն կը վազէր հին առակը, մեղմ երգ մը շրթներուն...:

Ամալ լիաթոք շնչեց լեռնային թարմ սղը ու նոր ծաղկած ծառերուն բոյրերը՝ որոնք յիշատակներ կ'արթնցնէին իր մէջ:

- Մայրիկ, մեր տունը աշխարհի ամենալու տունն է, հաւատա՛մ, մայրիկ...:

Մայրիկը չպատասխանեց: Նստաւ աթոռի մը վրայ ու ձեռագործ մը սորոնով՝ սկսաւ աշխատիլ:

- Ի՞նչ կ'աշխատես, մայրիկ: Եղբօ՞րքս համար է:

- Ուրիշներու համար, աղջիկս: Հօրդ գործերը լաւ չեն:

Ու շարունակեց գործը:

Ամալ՝ լուռ ու մտածկոտ՝ նստաւ զիմացի աթոռին վրայ ու սկսաւ թըղթատել եզրօրը դասագիրքը: Գաղտնազողի կը դիտէր մօր աշխատանքը: կը դիտէր անոր յոգնած ձեռքերը, կնճռատած ճակատը: Շատ էր փոխուած մայրիկը:

Երկար ատեն մայր ու աղջիկ չխօսեցան: Բայց իրենց մտածումները այնքան մօտ էին իրարու: Իրենց անզօր ընդվզումները այնքան նման իրարու...:

Ամալ՝ աչքերը յառած մօրը մատներուն՝ կը դիտէր ճախաբակի որագ վազքը: Նայեցաւ մօրը մազերուն, ճերմակ ակօսներ էին բացուած անոնց սեւ փայլունութեանը վրայ:

Մայրիկը վերցուց աչքերը: Նայաւ ամբողջը հանդիպեցան իրարու:

- Այսպէս է մեր կեանքը, Ամալ: Մի գարմանար:

Գուրսէն լուռեցաւ անխնայու սուր ձայնը: Ամալ յիշեց այդ հին ձայնը. հայրիկը՝ իր սայլով մտած էր պարտեզ:

Վազեց պատուհանին մօտ: Հայրը կը քակէր իշուռն կապերը, իսկ փոքրիկ եղբայրը հողագործական գործիքները

կ'իջեցնէր սայլէն: Լուս էին երկուքն ալ ու յողնած: Ժպիտ չկար արեւէն ուրբա՞ծ անոնց դէմքերուն վրայ:

Ամալ չվաղեց զէպի պտրտէզ, չկանչեց անոնց սիրելի անունները: Զաճապարեց ու սպասեց:

Բացուեցաւ տան դուռը: Գունտուր թաշկինակով մը ճակարն քրտինջը սրբելով՝ հղբայրը մտաւ ներս: Զարմայնկոտ նայածք մը նեւեց անձանօթ ալջըկան ու հարցական նայեցաւ մօրը:

- Զճանչցա՞ր, ձեմիւ, զոյրիկն է՞ ըստ մայրը:

- Քոյրի՞կը...:

Քոյր ու եղբայր պահ մը նայեցան իրարու: Ձեմիւի միտքը վերադարձաւ ետ՝ չին օրերուն: Ուզեց զտնել կո՛ւսըւած կապը, մտերմիկ տաքութիւնը՝ որ մեկնած էր ինքնաշարժի մը աղմուկով: Ուզեց յիշել փոքրիկ ու ժպտուն Ամալը, որ ամպամած օր մը բաժնուեցաւ տունէն...:

Բայց, շատ էր տառապած Ամալի սիրտը: Զսպասեց, վազեց եղբօրը մօտ, զրկեց ու կուրծքին սեղմեց անոր դանդաղ զլուխը:

- Ձեմիւ, ինչո՞ւ մոռցար զիս: Այժմ ունաս զոյրիկը...:

Ձեմիւ վերցունց վարձացկոտ աչքերը՝ նայեցաւ Ամալի աչքերուն, վերազտաւ չին տաքութիւնը, չին ժպիտը...:

Ուզեց արտայայտուիլ, յայտնել իր վարձանջը, դժգոհանջը, հասկնալ քրոջ բացակայութեան պատճառները:

- Ինչո՞ւ մեկնեցար, զոյրի՛կ: Այլեւս մնա՛ մեր մօտ, - փսփսաց տկար ձայնով:

Ամալ չկրցաւ պատասխանել հղբօրը հարցումին: Նայեցաւ մօրը: Մայրը թախծոտ աչքերը կեդրոնացուցած էր տան ճեղքուած պատին:

- Ամա՛լ...:
Հայրիկն էր:

Ամալ ոչինչ զգաց հօրը համբոյրներէն: Ուզեց հեռանալ անոր սերժող բազուկներէն: Յիշեց աշխատանոցին զրան առջիւ լճացած ջուրերը, անձրեւի կաթիլներուն ուժգին հարուածները, ու ձեմիւի հարցումը արձագանգեց մտքին մէջ:

«Ինչո՞ւ մեկնեցար, զոյրիկ...»:
Ինքզինք ազատեց հօրը թեւերէն:

Արեւտ ու պայծառ օր մըն էր: Բայց Ամալ անձրեւի կաթիլներու տըխուր ձայներ լսեց նորէն:

Վազեց դուրս: Ուզեց մոռնալ տըխուր կաթիլները անձրեւի: Վերադառնալ մանկութեան ուրախ օրերուն: Խենթ ու անհոգ թիթեւնիկի մը պէս՝ վազեց պարտէզի չին արահետներէն, կախուեցաւ ծառի մը հաստ ճիւղէն, ու օրորուեցաւ...: Համբուրեց նայտուն ու առոյգ կովը: Վազե՛ց, վազեց դուրս պարտէզէն՝ զէպի գիւղի անուշ ու կսրօտած դաշտէ՛րը, զէպի կարկաշատ աղբիւրը...:

Ժ

Ամալ չկրցաւ բաժնուիլ իր նոր դէմքէն...: Երկու շաբաթ յետոյ վերջացան զեղեցիկ օրերը, վերջացան դիւզի տունները: Զքացաւ փլատակ չին ջուրացքը, փրփրահոտ դեղաղբ ու սկսաւ ծովեղերեայ միօրինակ ճամբան:

Ամալ կը վերադառնար քաղաք:
- Ամա՛լ, կօշիկնե՛րս...:

Այո, շատ բաներ եմ մոռցած կեանքիս մէջ: Տեսած եմ աչքեր անխօս ու լալկան, ու շրթներ կարմիր՝ կարօտի խօսքով...: Լսած եմ բռտե՛ր, ճառե՛ր, կոխուե՛ր, ու մոռցա՛ծ... մոռցա՛ծ...:
- Ամա՛լ...:

Պիտի չմոռնամ այդ դէմքը:

Ա. Ա.

ՔԱՐԱՅԱԾՆԵՐԸ

Ինձի կը բռնի՝ թէ ժամանակին,
Ժայռերը բուր, եղած են մարդիկ,
Սերած են ազնիւ սերունդէ մը էին
Ու ապրած դարեր, անվիշտ, երջանիկ:

Գրկած են անփոյթ աշխարհը բիրեղ,
Արեւ են ըմպած ու լուսինն երգած,
Համբուրած սէրը լոյսի պէս անեղ,
Ու պաշտած են գայն սրտով երկիւղած:

Վայելին այդ անխառն շատ քիչ է տեսած-
Թշնամին դաժան նախանձով դնդին,
Թոյն է սրակած, ու մահը յանկարծ
Անէծքի պէս սեւ խեղդած բուրբին:

Մին՝ քարացած է ժպիտը շուրթին,
Միւսըն ալ սառած, տեսարա սիրով,
Խուժք մըն ալ կարծես շուրջ-պարի պահին
Անշնչացած է խմբական մտեով:

Ու ամէն անգամ երբ ես սարսափած
Ոնցնիմ լեռներու նստիչն ամայի,
Ինձի կը բռնի՝ թէ ժայռ-մարդերն այս,
Կը սպասեն յայտով, օրուան հրաշքի:

Բայց այդ ո՞ր օրն էր, երբ սիրտս ցնձուն,
Հարուածէ մը բիրտ ու այնքան դաժան,
Ստորորաց յանկարծ, ու վիշտով անհուն,
Քարացաւ երկար, ճիշդ ժայռի նման...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՈՏ

ՀՐԱԻԷՐ

Հագիիս սէջ այս գիշեր
Յնծուքիւն մը կենսայի,
Գը հրգեհէ՛ն ճար իզձեր,
Կը տանի գիս խնդոյքի:

Սիրտս սարքած է սեղան
Համեմներով տարփանքի,
Ու տեղերս կ'արքեանս,
Բարբ բազմանք մը կը բռնկի:

ԱՆԾԱՆՈԹ ՅՈՒՇԱՐԱՐԸ

Խորհարդի՛ն հետ գիշերում
Հրատըներ հեշտանքի,
Հետուներէն քեզ համնի:

Թափ տուք հեւքիդ ու հասիր
Հանդէսին այս տօնական,
Դեռ չմարած կուտրնկան...

Բայց ինչո՞ւ այսպէս
Կը տագնապիմ ես
Սա ուշ գիշերին,
Երբ ամէն մարդ ինձ,
Ինչ իմ ինքն արթում,
Կը հիւտ յայտը
Սրտին իմ աւեր:

Բայց ո՞վ կը յաշէ,
- ժամն արդէն ուշ է,
Յանկերգը այս հին,
Շեշտով յարկանքին,
Կշռոյթովն իր կեղծ,
Պահում սա անեղծ:

Ինչո՞ւ խռովքն այս
Իջած է կրկին
Իմ հէ՛ք հագիին.
Երանի լուսնար
Ու շուտ վերջանար
Պահը սա դաժան,
Կատակով անհամ:

ՇԱՀԱՆԿՈՒԵՑ

ՊԵՏՐՈՍ ԳԱԼՈՒՍԵԱՆ

**ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՀՄԱՅՈՒՆ ԿԱՆՁԸ**

Տասներկու-տասներեք տարեկան մատղաջ հասակին, նախակրթարանի թիթեռնածե կաթմիր եւ կապոյտ ժապաւնով ուրուան վկայականը դեռ ձեռքին՝ Պարթեւեանները իրենց միակ զաւակը կը նետեն կեանքի դրոշ ու պզտոր հոտանքին. կու տան արհեստի՝ հակառակ ուսման տենչով այրող եւ դաշն ձայներու աշխարհ մը ապրող նորահաս պատանիին ահադին ընդգիծութեան եւ անոր աղիողորմ լացուկոծին: Գլուխ կը խոնարհեցնէ սղան, ի վերջոյ. կը դառնայ երկաթադործի «չրախ»... «Որքանի մը տարիէն լաւ վարպետ դառնայ... որ շատ զրամ շահի... Ի՛նչ արժէք ունի ուսում ըսածդ... Աշխարհ, այսօր, դրամով կը շարժի...»:

Արա, մանկուց, ներդաշնակ ձայնե-րու հանդէպ մեծ սէք մը կը յայտնաբերէ: Վա՛յ որ փոքր նուազ մը, ձայն հանող բան մը նկատէր իր ընկերներէն մէկուն մօտ. Արան հիացումով կը նայէր ատոր: Կամ՝ երաժշտութեան պահուն, դասատուն իր հետ նոր նուազարան մը բերէր. Ձատիկ էր այդ օր Արային համար: Սակայն, չէր համարձակէր

նուազարանին մօտենալ: Հեռու կը մընար: Ո՛ւր մնաց՝ անոր դպչիլ: Ո՛ւր մնաց՝ մանաւանդ՝ անոր կուրծքէն ձայն մը թրթռացնել: Սեւեռակն կը նայէր նուազարանին: Անոր կարօտովը կը մնար միշտ: Նուազարան մը ունենալու երազովը կ'ապրէր շարունակ...:

Երբորդ դասարանի աշակերտ էր Արան, երբ՝ օր մը, խոշոր պանանի մը մեծութեամբ եւ անոր ձեւը ունեցող «միւլիթա» մը հետը դպրոց բերաւ: Իր խնայած մանրուքներով կըցած էր տիրանալ անոր: Անշուք ուրախ էր Արան, հիմա: Ամէն դադարի, դրպանէն կը հանէր եւ անոր արծաթափայլ կողերը կը շոյէր ու կը փայլեցնէր շարունակ, ինչպէս սիրայորդ մայր մը իր առջինեկ երեխային անուշիկ թուշերը պիտի շոյէր ու համբուրէր՝ մշտաժպիտ աչքերով:

Արան, անկիւն մը քաշուած, յափըշտակուած՝ մեղմ ձայներ կը հանէր, մեղմ ու ներդաշն ձայներ՝ փայլուն միւլիթային կուրծքէն: Կամ՝ կը նուազէր՝ այդ շարթուան ուսուցչին սորվիցուցած նոր եղանակը... Եւ, հիմա, երաժշտութեան դասերով տարուած, անհամբեր, շատ անհամբեր կը սպասէր՝ նոր եղանակ մը սորվելու եւ, ետքէն,

դայն իր ամբողջաշին վրայ նուազելու համար:

Եւ, որ մը, երբ դասատուն նոր եղանակ մը կը սորվեցնէր աշակերտներուն, տարբեր այլ ձայն մը կը լսէ, յանկարծակի: Ուշադիր կը նայի: Բան չի նկատեր, սակայն: Կը շարունակէ դասը: Քանի մը վայրկեան եւ նորէն նոյն ձայնը կը լսուի: Կ'ընդհատուի դասը: Արան «կը մտանուի»: Ուսուցիչը՝ ժպտեցնելու կասկարմիր կտրած աճափարակը աշակերտը իր ձայնը կ'անջնէ: Արան՝ իր սիրատուն ամբողջաշին քիչիկ փոքրոցով ձեռքերուն մէջ պահել ջանալով, շփոթ միճակով եւ զլիկկոր, կը ձօնակայ ամբողջին: Ուրախ դէմքով ուսուցչին քաջալերիչ խոսքին եւ կըրկուակի պնդումին վրայ, «չտեսնուի» Արան կամացուցով մը թիթեռակի գողչ մը բռնուած շրթունքներուն կը տանի փոքր, արծաթափայլ, պանանածու նուազարանը: Նոր եղանակը աճափարակը հարազատօրէն գործու կու դայ, որ դասարանին մէջ տանող նետուէր՝ կը լսուէր: Ուսուցիչը շարժանօր ուրախ է: Արան՝ յայտնութիւն մը:

Յաջորդ երեք տարիներուն, վարժարանի բոլոր ատենամարզանքներուն անդուզական զարդը կը դառնայ Արան: Իսկ, վերջին տարին, աւարտական կարգին՝ արդէն «Չուժակահանք է դարձեր»: Դպրոցի ջուրհակով կը մասնակցէր դըստըրոցական ամէն «անդէսի» միշտ արժանանալով աշակերտութեան եւ ուսուցչական կազմին երկարատեւ, խրախուսիչ ծափահարութիւններուն: Եւ տարեվերջի հանդէսին՝ հրապարակային իր անդրադիմելի ելոյթով, Արան ներկաներէն երկար ծափահարութիւններ կը խլէ: Ուսանք՝ նոյնիսկ՝ «պիտ-պիտով» կը դիմաւորեն զինք: «Նորէն», նորէն՝ կ'ըսեն:

Ճ

Տարիներ կ'անցնին: Սակայն, սալն ու մուրճը չեն բաւարարեր Արան: Զինք չեն զոհարարներ: Զին հանգստացնելու Ոչ ալ վարպետին ժպտուն գէմքը: Իր ըս-

տացած համեմատարար ատատ շարժականները եւս անգոր կը մնան Արան ամբողջապէս չուկային կապելու: Զինք խանութի մէջ բանտեւու: Պահելու:

Արան կ'աշխատի: Տրտնջալ չունի բնաւ: Միւս «չլրախնեցէն ինք» վարպետի աչքին՝ տարբեր է բոլորովին: Բան մը լուս. ըմբռնող: Ծուռ կատարող: Գործէն թնաւ չուշացող:

Պարագոյ պահերուն միայն, երբ չկայ սալին ու մուրճին ուժգին ազդու կը, երբ չկայ խոշոր փոքրին անտանելի փուփ-փուփը, երբ չկայ սղոցին կամ խարտոցին հոգի կըծող ձայնը, երբ չկայ վարպետը մանուանող, Արան խանութը չէր կարծես, այլ՝ ուրիշ աշխարհ մը փոխադրուած, հրաշքան աշխարհ մը՝ ներդաշնակ, նուազուն ձայներով լի: Անոր աչքերը, անոր խոշոր ու սեւ աչքերը՝ երազով զեղուն կ'ըլլային: Գրաւուած, գեր-գրաւուած վիճակ մը՝ Արան...:

Արդարեւ, հսկայ շուկան, մանուանող՝ երկաթագործներուն խիտ աղմուկոտ շուկան, իր բազմապիսի տհաճելի պոռչուածներով ի վիճակի չեն Արան խանդարելու: Ներսմփոփ եւ տոկուն ըրկարազրով Արան:

Ջութակ ունի, հիմա, ջութակ: Իր վաստկած դրամով գնած ժիջակ արժէքով ջութակ մը: Եւ կէտորները, տուն դարձին, պատու մը հացին հաք: Արան կ'անցնէր իր ատենանստեանակը. ձեռք կ'առնէր լարաւոր սրճապոյն նուազարանը. ճերմակ մասնաւոր լաթով մը կը մաքրէր դայն, կը խաղար անոր ականջներուն եւ լարերուն հետ: Կը շարժուէր: Կը լարէր: Կը պատրաստէր: Ետքը, մասնեցով կը զպչէր լարերուն, մէկ-երկու անգամ: Ականջներուն կը տանէր: Կ'ուրախանոր: Կը ժպտէր: Եւ, աղեկը հողածութեամբ լաւ մը մեղրամոմելէ հոք, կը սկսէր եղանակ մը նուազել: Ինչպէս լաւ եղանակ մը: Նոր եղանակ մը: Ողջ մարմնով ինք եւս կը թրթուր նուազարանին պէս, նուազարանին հետ... Մինչ վարպետ Արաւան մը (Արային հայրը), երբ կէտորին տուն ըլլար

և լսէր ջութակին ձայնը, կը սրտմտէր, կը բարկանար: Շատ կծու տեսակէն կը բարկանար.

- Կնի՛կ, - կ'ըսէր մեքենավար Արբաճամբը -, դնա՛ շուտ, ազ իշուն ըսէ, որ դործի երթայ շուտով: Անմիջապէս: Գործի ատեն է: Հազիւ կը հասնի: Ամէն ժարդ հացը կերեր՝ դացեր է, հիմա: Ի՞նչ կ'ելլէ այդ ձայներէն... «Ձալլըճի՛» պիտի ըլլայ... Ձեւեմ, հա՛... ետքը, ինքը գիտէ...:

Տիկին Լուսինան, իսկոյն, կ'ենթարկուէր իր մեքենավար ամուսնոյն արձակած շոր ու պայթուցիկ հրամանին: Կ'երթար՝ Արային սենեակին դուռը մեղմակի կը բանար եւ մեղմ ու քաղցր եղանակով մը ճամբու կը դնէր ջութակին սիրահար Արան.

- Տղա՛ս, Արա, - կ'ըսէր մայրը -, իրիկունը, խանութը փակելէ ետք, եկուր որքան կ'ուզես նուազէ: Հօրդ բնանը բանալ մի՛ տար վրադ: Յետոյ, կը բռնէ՝ ջութակը ջարդուփշուր կ'ընէ: Թեւեղի աղայ ես, Արա, սիրելի Արաս, Մեղք ես, աղա...: Գիտես հօրդ «թէրաս» բնատրութիւնը...:

Արան, կարճ պահիկ մը, մեղրածորան նայուածքով կը դիտէր մօր բարի դէմքը: Շտապով ջութակը թաւապատ արկիկն մէջ կը դնուցէր եւ վար կ'իջնէր, իսկոյն: Արան կը զգար, որ իր մայրը իրեն հետ է ամբողջ հողիով: Իրեն նեղուկ կը դառնայ, գաղտուկ կերպով: Ձինք կը քաջալերէ:

Ուշիմ եւ ջանասէր Արային մկանները եւ մատները գործի են, անդուլ: Դուրսը՝ վարպետին խանութը, անոր տոկուն դնդերներ պահանջող գործիչները զինք բնաւ չեն յոգնեցներ: Տունը, մատները եւ ձեռքերը, օրերուն հետ, աւելի ճկուն, աւելի դիւրաշարժ կը դառնան: Արան մուրճ զարնող է եւ ջութակ նուազող: Նաեւ, շարունակ, կը կարգայ նշանաւոր երաժիշտներու, մանաւանդ՝ անուանի, տիեզերահռչակ ջութակահարներու կենսագրականները եւ երկրէ երկիր կատարած անոնց ճամբորդութիւններուն ու նուազահանդէսներուն

մասին...: Կը խանդավառուի՝ անոնց յաջողութիւններով եւ նորանոր նուաճումներով:

- Հայրս թող բարկանայ, - կ'ըսէր պատանութեան տարիքը, Հազիւ ետին ձգած Արան, իւրովի -, որքան կ'ուզէ թող բարկանայ... Ես ջութակէն վաղ անցնողը չեմ, - կը շարունակէր -, որովհետեւ, ջութակը իմ կեանքս է: Իմ հոգիս: Առանց անոր, ես օր մը չեմ կրնար ապրիլ: Հայրս, - կը խորհրդածէր Արան -, ի՞նչ կը հասկնայ ջութակէն: Ի՞նչ կը հասկնայ երաժշտութիւնէն: Հայրս, ամբողջ օրը, ինքնաշարժի դեպիս առջեւ նստելէ եւ սրճարանը ժամերով անարտ եւ զփինճիչ խաղալէ զատ, ի՞նչ դիտէ արդէն: Բայց, մեղքը իրը չէ: Մեղքը այդ զգալով՝ թուրքինն է, որ պատճառ դարձաւ, որ Հայրս եւ ուրիշ Հայրեր, ուրիշ շա՛տ Հայրեր մանր, թեթեւ հաճոյքներով բաւարարուին միայն: Գոհացու՛մ գտնեն միայն: Հարկու, օղի ալ պիտի խմեն անոնք... Հարկու, ուրիշ մութ, գէշ բաներ ալ պիտի ընեն անոնք... Հապա, ի՞նչպէս մտնան կեանքէն իրենց վիճակուած դառնութիւնները...:

Ճ

Գասնըլորս-քասնըհինգ տարեկան Արան վարպետ դարձած է, արդէն: Լաւ վարպետ մը: Ունի իր սեփական խանութը: Գործը լաւ է: Յաճախողները իր մէջ դու՛ են...:

Ձութակը տարբեր բան է: Բոլորովին այլ բան մը: Ձինք հրապուրողը, տեսարար: Ձինք հոգեկին գրաւողը, շարունակ: Երկրորդ եւ միջակէն վեր արժողութեամբ ջութակ մը ունի հիմա: Կէտօրները, հայրը ա՛լ չի բարկանար: Տիկին Լուսինան անհանդիստ չ'ընէր: Իր րաւունք ալ չունի: Վասնզի, Արան իր շահած դրամը աւելորդ-աւելորդ չի մսխեր իրեն պէս: Արային մօր դէմքին վրայ, հիմա, մշտական ուրախութիւն մը կայ: Ձէ՞ որ տան խեղդիչ մթնոլորտը մեկնէր է, անվերադարձ կերպով:

Իսկ՝ Արան... Կը լսէ նորայտ Հայ ջութակահարներու անուններ: Անոնց մասին կը կարգայ Հայերէն թերթերուն մէջ: Վաչէ Բարսեղեան, այս տարի, մայրաքաղաքի երաժշտանոցը նոր աւարտեց... Վաթուհի՜նք Հոգի՜ մէջ առաջին մրցանակին տիրացաւ... Դեռ երկու-երեք տարի եւս բարձրագոյն կրթութիւն պիտի ստանայ՝ եւրոպական նշանաւոր երաժշտանոցի մը մէջ...:

Եւ Արան նախանձով կը լեցուի: Բարի, աղուր նախանձով մը:

Արան, սակայն, Հայերէն գիտէ միայն: Բանի մը բառ ալ Փրանսերէն: Հայաց, ի՛նչպէս երաժշտանոց պիտի մտնէ ինք: Ձէ՞ որ օտար լեզու մը գիտնայ նախապայման է...:

Բայց, կեանքի թո՛ղորտն է մէջ, կեանքի ահաւոր ջուրային մէջ՝ Արան թրծուած, դարձած է Համարձակ: Եւ իր ջութակով միասին, օր մը, Արան կը ներկայանայ երաժշտանոցի սնորհնութեան... Արային քիչ մը կոշտ արտաքին երաժիշտ-ուսուցչին զգե՛ֆօին կու պայ: Կը ժպտի: Եւ ջութակը, կամաց մը, կ'առնէ Արայի ձեռքէն: Բանի մը ձայնը կը Հանէ: Զութակը Արային կը յանձնէ: Վերջինը ա՛յնքան Հարազատութեամբ կը Հանէ նո՛յն ձայնը, որ ուսուցչիւք վայրկենաբար կը Հասկնայ երիտասարդին ընդունակ, շատ ընդունակ ըլլալը: Կը ժպտի նորէն: Արան իր յաշխանակը կը կարդայ ուսուցչին գեղեցիկ ժպտին մէջ:

Հիմա, քսանըսթի սահմանէն ներս մտած Արան, ջութակին Համար Հոգի տուող Արան կը դառնայ երաժշտանոցի ուսանող: Մուրճն ու սալը, խարտոցն ու սղոցը, այլեւս, անոր Համար, մեռած են ընդմիշտ: Ձէ՞ որ իր միակ եւ զերպոյն բողմանը ջութակահար ըլլալ էր: Եւ, մրցանակ չստանալ եւ իր մասին խօսիլ տուող Հայ ջութակահար

մը: Արան ունի ընդունակութիւն: Ունի պողպատ կամք: Ունի ժամանակ: Ունի՛ մանաւանդ՝ իր ուսուցչին զէմքին ամէնօրեայ խօսուն ժպտը իր Հետ:

Եւ Արան, դեռ երաժշտանոցի աւարտականի ուսանող, կը մասնակցի՝ Եւրոպայէն եկած անուանի խմբավարի մը նուազահանդէսին: Արան՝ իր մենակատարութեամբ՝ ունկնդիր Հասարակութեան մատ խանել կու տայ: Կը խէշատ բուն ծափահարութիւններ: Բազաքի մամուլը, Հայ թէ օտար, Արա Պարթեւեան՝ Օրուան յայտնութիւնը վերտառութեամբ արձագանգ կը Հանդիսանայ՝ Արայի Հրապարակային այս առաջին յաջող ելոյթին:

Արայի Հայրը, մեքենավար Արա-Համը, ճարտա եւ գիտնականի եւ ուրիշ բաներու Համար իր արեւը դաշունահարող Արահամը, կէսօրին, ուսածուսած տուն կու գայ: Եւ օրուան լրագիրը ժաքէթի ներքին դրպանէն Հանելով՝ կ'երկարէ իր տիկնոջ, խնդումներն:

- Կնի՛կ, - կ'ըսէ մեքենավարը -, ա՛ն՝ կարդա՛: Տե՛ս: Մեր Արան մեծ յաջողութիւն մը տարեր է: Իմ շահանած Արան մեր Պարթեւեան գերդաստանին վաղեմի նշանաւոր անունին ասին խօսիլ տուաւ նորէն: Լաւ կը յիշեմ Հիմա, որ Հայքս մեր էրդրումի Հայ եւ օտար կարդ մը երեւելի ընտանիքներու զաւակներուն երաժշտութեան դասեր կու տար: Ամէն մարդու շրթունքի վրայ էր Մերոյ Պարթեւեան անունը: Հայքս իր ուսումը Մթնապուլի մէկ բարձր դպրոցին մէջ առեր էր: Կնի՛կ, զէսօֆէրը ըսածդ ի՛նչ է որ ... պարզապէս իշապան մը: Հիմա, կ'անդրադառնամ, թէ էլը ետ եմ, եւ ոչ թէ իմ Հարլան՝ Արան...:

ՄԻԱՅՆ ՔԵՋ ՀԱՄԱՐ

Ես հեռանում եմ, մտքիս մէջ պահած
 Քո դէմքը լուսեղ,
 Վայրկեաններ եղան, որ կենդանութեամբ
 Նոր շունչ տուին ինձ,
 Վայրկեաններ նայեալէս, որ ինձ մղեցին
 Քեզ երգեր հիւսել:

Ես հեռանում եմ. մտքիս մէջ պահած
 Քո կերպարանքը ե՞րբ կ'ազօտանայ,
 Ես ի՞նչպէս պիտի բաժանուեմ քեզից
 Ես այդ չգիտեմ.
 Ո՛րայն լաւ գիտեմ, որ հեռուներում
 Պիտի որոնեմ, պիտի հեծեմ ու լամ
 Կարցածիս համար:

Ես հեռանում եմ ու հեռուներից
 Նոր կեանք ուզարկում, նորից քեզ համար,
 Ես մտածում եմ, դարձեալ յուզում եմ
 Ես սզօքում եմ, միայն քեզ համար:

ՀԱՅԵԼՈՒ ԽՈՐՔՈՒՄ

Օ՛ր, դուք փշրեցիք իմ մանուկ սիրտը
 Որ հայելու պէս բաց արի ձեր դէմ,
 Ու ես հասկացայ որ սարսափում էք
 Ձեր իսկ պատկերից
 Որ դուք տեսնում էք իմ պարզ սրտի մէջ:

Իսկ քէ միացնե՛մ փշրանքը նրա,
 Ո՛վ իմ սիրելիք,
 Ու նորից տեսնէք դուք ձեզ նայնութեամբ
 Ապական նրա,
 Այն ժամ առցե՛ք
 Յանցանքը ի՞նչ է, ձե՛րը քէ նրա,
 Որ ցոյց է տալիս մաքուր ու թշգրիտ
 Ինչ սահում է իր ապական վրայ:

ՌԻՄԱ ԳԱՌՕՆԷ

Ղ. ԺԻՂԱՅՐ

ԹՎԻՔՈՒՀԻՒՆ ՀԱՄԱՐՈՅԻՐ

1.

- Այս Սոֆիան տեսած ես,
- Տեսած եմ, - պատասխանեց Եղ-
լարը:

- Այնպիսի հրաշալիքներէն ժին կը
սեպեն զայն թուրքերը. անոր համար
թրքուհիս «Այս Սոֆիա» մըն է, որուն
հետ կ'ուզեմ որ ծանօթանամ:

Տարօրինակ թուեցաւ Եղուարդին
Յորդանանցի ուսանող ընկերոջ բա-
ցատրութիւնը. այդ ոսկեզօծ մզկիթին
եւ իր թրքուհիին միջեւ հաստատած
հանդիսութիւնը, Սաղայն կուսեց ան-
միջապէս որ աղջիկը, որուն հետ պիտի
ծանօթանայ, գեղեցկուհի մը ըլլալու է:
Արդէն իր տեսած թրքուհիները իրապէս
վայելուչ եւ դրամիչ են, տեսակ մը՝ ա-
րեւմտաքի եւ արեւելքի խառնուրդ ծը-
նունդներ. տեսակ մը վայրենի գեղեց-
կութիւններ, արդի քաղաքակիրթ ար-
տաքինով:

Եղուարդը քանի մը օրէ ի վեր կը
գտնուի արաբ ուսանողներու շրջանակի
մէջ, ինք եւս ուսանող է. կու գայ Եւ-
րոպայէն ինքնաշարժով, եւ ճամբուն
վրայ թուրքիան նախաձերձին երկիրը

կ'ըլլայ: Ունեցած հասցէն կ'առաջնորդէ
դինք արտք ուսանողներու բնակավայ-
րը, եւ առաջին իսկ ժամուն՝ կը մտեր-
մանայ Համտի անունով Յորդանանցի
ուսանողին հետ, որուն անունը կը յի-
շէր Լոնտոնէն:

Ուսանողներու մտերմութիւնը ընդ-
հանրուպէս կը սկսի արկածախնդիր հե-
քիաթներով, որոնց շղթան երկար է, եւ
աղջիկներու շուրջ կը դառնայ: Անոր
համար Համտի իր թրքուհիին մասին
կ'աւելցնէ.

- Շարքը անգամ մը կու գայ զիս
այցելելու. նոյն օրը, նոյն ժամուն,
նո'ր ազահութեամբ մը: Կը պատահի՝
որ անժամանակ դուռս զարնէ, յանկար-
ծակիք բերելով զիս: Թէեւ սկիզբները
կը հարցնէի իրեն, թէ ի՞նչ պատա-
հած է, կամ ինչո՞ւ անարմատիք է:
Հետզհետէ, սակայն, սկսայ այլեւս ըն-
տելանալ իր տարօրինակութիւններուն:
Հիւրընկալները, գոլաբանալով ար-
տասանել Եղուարդին անունը, սկսան
դինք եղի անուանել: Ինք՝ որ միշտ
բժախնդիք եղած է, շատարկեց. այլ
ներքին գոհունակութեամբ մը լուեայն
սոցաւ վրայէն եւ ընդունեց իր նոր

կնքուած կրճատ անունը: Կարծէք թէ խոհեմութիւնը՝ կնունքը՝ չէ՞ որ թուրքիոյ մէջ կը գտնուէր, եւ ինք՝ պրկուած չիզերով հայ մը, որ սուքը թուրքիա դրած առաջին իսկ օրէն՝ արիւնը աւերնդհատ եռացեր էր, հողին՝ փոթորկի, աչքերուն ճերմակ պատտուը կարմրագոյնի վերածուեր: Անոր համար մտածեց, որ անճանաչելի ինքնութիւն մը որդեգրելը նպատակ մը ըլլալու է իրեն համար:

Փամանան չորրորդ օրը, Համտի բացուեցաւ Եզուարդին:

- Էդէ՛, այսօր երեկոյեան, քանի մը գասընկերներով երեկոյթ մը կազմակերպած ենք: դուն ալ ներկայ չ'ըլլաս: Վեյա Սոֆիանս ալ ներկայ ըլլալու է: Դուն՝ որ անշիտուհիներէն քանի մը պատմութիւն պատմած ես, թրքուհի տեսնելէ ետք միայն պիտի կրնաս կանցի աշխարհի մասին նոր խօսք մը ըսել: Տունը եղիւր, որպէսզի միասին երթանք: ուսանող բարեկամիս բնակարանն է վայրը, ժամը 6-ին, չմոռնաս:

Եզուարդ ուրախութեամբ ընդունեց հրահրը: Արդէն քանի մը օրերու ընթացքին, երբ իսթանպուլէն-Անգարա է անցած, այս նորաչին մայրաքաղաքին լայն մայթերուն վրայէն քալած է անվերջ, միշտ մտածկոտ: միշտ խնթրանքով ակոսները սեղմած. բունցքը սեղմած: յաճախ յուզումը կրկնողին մէջ խեղդած, կուրծքին հեւքը բազմապատկած: Շատ անգամներ կեցած է զբօսայգիի մը մէկ անկիւնը եւ լուռ արտասուած: Գանի՛-քանի անգամներ այդ փոթորկայոյզ ապրումներու մէջ եղած ատեն, զեղանի թրքուհիներ անցած են դիմացէն, եւ մաքէն անպոչած է աւելի՛ խնթրանք: վրէժի ձայնը մինչեւ ուղեղը հասած է. եւ «Քեզեցիկ չէ՛ք, փառքի բաներ էք», արտասանած: Նոր եւ ուրախ միջնորոտի մը կարօտը ունէր, ու ճիշդ ատոր համար ընդառաջեց հրահրին: Համտի թրքուհիին հետ ծանօթանալու բաղձանքը ա՛լ աւելի անհամբեր դարձուց զինք:

2.

Երեկոյեան ժամը վեցին, Համտի հետ միասին գացին երեկոյթի: Ներկաները բոլորն ալ ուսանողներ էին, բայց իրենց պատրաստած սեղանը առատ էր թէ՛ ուտելիքներով եւ թէ՛ խմիչքով: Իւրաքանչիւրը թրքուհի մը ունէր իր կողքին նստած: Համտիին «Այա Սոֆիան» ալ հոն էր:

Եզուարդ ծանօթացաւ ներկաներուն հետ: Արարական յարկը միշտ սրտոսց եւ մտերիմ կ'ըլլայ ընդհանրապէս:

Էդի սկսաւ զրուցել բոլորին հետ եւ հերթը հասաւ Համտի թրքուհիին: Իւրաքանչիւրը իւրաքանչիւրը զրաւչութիւն մը ունէր Համտիին աղջիկը: Լուրջ կեցածք մը: Հեշտալիք ժպիտ մը զէմքին. իսկ աչքերուն մէջ՝ թախիծ մը, որ կորսուած կը թուէր իր դեղեցկութեան եւ երկար մադերուն խորքը: Ներկայութիւն մըն էր Համտիին աղջիկը, եղանկի՛ քորորին մէջ: Երբ անոր ձեռքը սեղմեց, զոհունակութեամբ արտասայտուեցաւ:

- Ինչ որ Համտին ըսած էր ինծի ձեր մասին, զեռ քիչ է. կարելի է միայն բանաստեղծութեամբ նկարագրել ձեզ:

- Ձափազանց զգացուած եմ, - պատասխանեց աղջիկը, եւ սեղանին շուրջը նստեցան:

Կերտխումի հետ միասին՝ թրքուհին ուրախ եւ թախծոտ երգեր սկսան երգել:

Եզուարդ՝ որ վարժ թրքերէն կը խօսէր, արդէն Համտիին ձեռքէն խլած էր «Այա Սոֆիան», եւ ընդհանուր էր ուրախութիւնը:

Այդ դիւեր, Եզուարդին եւ Համտի աղջկան միջեւ տարօրինակ մտորմութիւն մը կնքուեցաւ եւ երկուքը ժամազրբուեցան: Իսկ բաժանման ատեն, պատեհ առիթը ստեղծուեցաւ եւ երկուքին շրթները հպեցան իրարու:

Թրքուհիին համբոյրը՝ Հեշտալի տաքութիւն մը փոխանցեց Եզուարդի էութեան եւ հողին համակեց անհուն սիրով:

3.

Ուշ գիշերին, Համտի եւ Եղուարդ վերադարձան տուն, եւ անկողին մըսննէլ ատաղ, Համտի ըսաւ .

- Էդի՛, ինձի Համար միայն ուրախութիւն կրնայ պատճառել զու մտերմութիւնը թրջուհիին հետ: Դուն գիտես որ ուսանողներս ազնուական քննարկութիւն ունենք, եւ այս օտար երկիրներուն մէջ, ուսման շրջանին ստեղծած մեր շփումներն ու կապերը ազդիկներուն հետ, երբեք լուրջ ընդմիջ չեն կրնար կրել: Ատոր Համար, չկարծես թէ հոգեպէս վերաւորած կրնաս ըլլալ զիս: Ի՞մ հետս եղողն թէ աղտորիկ բան մըն էր, այդպէս չէ՞:

Գլխու շարժումով Եղուարդ Հաստատեց Համտիին ըսածը եւ անկցուց .

- Առտուականիմ որ տարօրինակօրէն կապուած կը դգամ ինքզինքս այս պահուս թրջուհիիդ, զոր ձեռք Սոփիա կըքած ես: Աղջիկներուն հետ ունեցած առաջին հանդիպումներս երբեք այսքան ցնցիչ չեն եղած: Թրջուհիիդ մէջ հրաբուխ մը կայ, ու եթէ երկար մնամ այստեղ... չէ՛, չեմ ուզեր խորանալ, աղջկան մէջ իւրայատուկ բան մը կայ, որ կը խօսի հոգիիս:

Համտի, որ զուարթ քննարկութիւն մը ունէր, անմիջապէս պատասխանեց .

- Բոլոր աղջիկներն ալ իւրայատուկ բան մը ունին իրենց մէջ. շատ մի փորձեր խորանալ: Քու մօտեցումովդ ըսել կ'ուզես կարծես, որ այլեւս թրջուհիներուն հետ դուրս չելլենք. քեֆի շնորհիւ չմտերմանանք:

Եղուարդի դէմքին ժպիտ մը ծաղկեցաւ: Ապա՝ սենեակը անցաւ քնանալու: Անշուշտ յայտնեց Համտիին որ երկուօր ետք ժամադրութիւն մը ունի թրջուհիին հետ: Համտի բաւականացաւ զուարթօրէն ըսելով .

- Սրիկա՛յ զեզի՛, այլեւս ի՞մա չէ այդ աղջիկը. այլ՝ զուկը է. զուկը է թրջուհիին, մինչեւ մեկնումիդ օրը: Եղուարդ, անկողին մէջ անհան-

զիստ էր: Քունը՝ փախած: Գերազոյն ճիգով մը փորձեց աչքերը փակել, բայց՝ թրջուհիին ձայնը, ժպիտը, աչքերուն թախիծը, համբոյժը, նոր ժամադրութիւնը մարմնին մէջ աշխուժութիւն մը մտցուցած էին: Կարելի չէր քնանալ, որոշեց հետը բերած հայերէն գիրքը կարդալ: Լոյսը վառեց: Բացաւ զերթը, եւ պահ մը զզաց որ հայերէն տառերը խոժոռ կը նային իրեն:

- Հայերէն տառերը ... ինչո՞ւ տիտի հալածեն զիս, - սկսաւ մենախօսել յո՛ւհ, ինչ մեծ տխմար մըն եմ: Այս կապածը ուրիշ՞ ծագւցաւ մէջս: Հայերէն տառերը նոյնն են. չըլլա՞յ թէ ես եմ որ Հարազատի աչքով չեմ կրնար նայիլ Հայերէն գիրքի էջերուն: Չըլլա՞յ թէ թրջուհիին հետ ստեղծած մտերմութիւնս սկսած է խղճիս վրայ ծանրանալ: Թրջուհի մը սիրելը անպայմանօրէն մեղք է հայու մը Համար: Զարդարար ցեղի մը ծնունդին եւ անոր կողմէ նահատակուած բարի ազդի մը զուակին միջեւ կապեր ստեղծելը ի՞նչ ահաւոր մեղք մըն է:

Գիրքը դոցեց ու մէկ կողմ նետեց: Պէտք էր ձեռով մը ձերբազատիլ Հայերէն Այրուբեհէն, որպէսզի կարողանար հանդարտիլ: Որոշեց դուրս ելլել: Արդէն առաւօտեան ժամը հինգն էր: Մխուխտ մը վառեց եւ դուրս նետուեցաւ:

Իր ընկած տան մօտիկ, հսկայ հրապարակ մը կար: Մուտքաֆա Բեմալ Աթաթիւրքի մեծ արձանն ալ կը հսկէր բարձրէն: Եղուարդ կեցաւ պահ մը արձանին դիմաց եւ սկսաւ հետաքրքրութեամբ դիտել այն դէմքը, որուն վրայ քանդակագործը բարութեան գիծեր էր փորձած քանդակել... Պահ մը մտքէն անցուց «ճակատագրի» պարագան. «Դառն է եղած մեր ճակատագիրը», արտասանեց. «Անբախտ ենք եղած մենք, միայն անբախտ եւ ուրիշ ու չինչ»: Իր ձայնը ինք լսեց միայն. իսկ երկինքը լռե՞ց: Թերահաւատ նայեցաւ երկինքին, ու գլուխը կախ՝ շարունակեց զրօնուլ ընդարձակ հրապարակին շուրջը, իր բոլոր մօտածումներուն եւ ապ-

բումներուն վրայ իբրև զերիշխող ազ-
դակ ունենալով միշտ թրջուհին:

4.

Երկու ժամեր սահեր էին արդէն, երբ
առաւօտեան եօթին տուն վերադարձաւ:
Լսեց ընկերոջ զուարթ սուրջը քաղնի-
քէն: Առաւօտը ողջունեց ժպտով մը,
թէ եւ զտուարացաւ ծածկելու իր քնա-
թաթախ աչքերուն տեսարանը:

Համտի լրջացաւ եւ մտաւոր հար-
ցուց.

- Արդե՞ք անհունդիտ ես:

- Ո՛չ, - պատասխանեց Եղուարդ:

- Երեօզ թթուած կը գտնեմ, աշ-
քերդ կարմրած. ինչ է, անք՞ուծ ես:

- Ոչի՛նչ. քունս լեկաւ եւ դուրս ե-
լայ պտոյտի: Երկինքը զարմանալիօրէն
պարզ էր ու լուսաւոր, ճամբաները ա-
մայի, եւ մէծ Աթաթիւրքին արձանն ու
բարձրէն կը հսկէր ամբողջ Անդալուսի
վրայ:

- Այդ ի՞նչ խենթութիւն է ըրածդ:
Գիշերը արդէն ուշ անկողին մտանք.
Խմած էինք, քիչ մը զինովցած: Խենթու-
թիւն կը սեպեմ քու այս անժամանակ
պտոյտդ:

- Խենթութիւնն ու խենթ բաներու
ետեւէ ի՛նչալս, էութեանս մէջ ի մէկ
դոյրութիւն ունեցած եմ. ատոր վրայ,
եթէ աւելցնես ուսանող ըլլալու պարա-
դան ալ, եւ մանաւանդ թուրքիոյ նման
երկրի մը մէջ գտնուիլս, այն ատեն
պիտի կրնաս ըմբռնել խենթութիւննե-
րու թաքուն իմաստը:

- Շատ լաւ կ'ըմբռնեմ, թէ ինչպի-
սի՛ հրաբուխ մը կայ մէջդ. դուն առա-
ջին հայը չես, որուն հետ դարձած եմ
սրտակից: Միայն թէ՛ Ողուս՛րդ, փորձէ
աւելի զուսպ ըլլալ եւ խենթութիւններդ
ստնծել, որպէսզի այս կարճ ժամանա-
կամիջոցին թուրքիոյ մէջ անտեղի պա-
տահարներէ հեռու մնաս:

- Ինչպիսի՞ պատահարներու է ակ-
նարկդ:

Համտի զարմացկոտ նայեցաւ Եղ-
ուարդի երեսին եւ յիշեցուց իրեն.

- Մոռացկոտ կը թուիս ըլլալ: Այ-
ցելութեանդ առաջին օրն իսկ, անտեղի
չէ՞ր Աթաթիւրքի արձանին մօտ կենալդ
եւ թրջերէն՝ «տնրազոր» պտուղդ: Ա-
ղօթէ՛ որ այդ պահուն մօտդ էի եւ
կրցայ զսպել խենթութիւնդ: Իսկ անց-
եալ երեկոյ, թուրք ուսանող ընկերնե-
րուս ներկայութեան, անտեղի չէ՞ր քու
այն փաստերու յիշատակումդ զրոյցի
ատեն, թէ՛ թուրքերը պատմութեան
մէջ սեւ էջեր ձգած են:

- Սակայն ընդունեցին որ ճիշդ եմ,
այնպէս չէ՞, - աւելցուց անմիջապէս
Եղուարդ:

- Այո՛, ընդունեցին, սրովհետեւ այդ
քանի մը ուսանողները թուրք նոր ու
գիտակից սերունդը կը ներկայացնեն:
Փոքրամասնութիւն են դժբախտաբար:
Կ'ընդունին՝ որ եկած է ժամանակը հը-
րապարակաւ դատապարտելու իրենց հին
ղեկավարները, անցնալի սխալները, եւ
իրենց ճակտին քուած սեւ մուրը ույշ
ձեւով մաքրել: Մի զարմանար, եթէ ա-
ւելցնեմ, որ թուրք նոր սերունդի այս
ուսեալ տարրերը, կ'ընդունին որ իրենց
նախորդները ջարդած են Արաբներ,
Յոյներ, Հայեր... Այս գիտակցութիւ-
նը, օրին մէկը ձեւ կը ստանայ, սրբի-
հետեւ աշխարհի աչքին իբրև ցեղա-
պաններ շին ուղիք ներկայանալ:

Միասին նախաճաշեցին: Համտի
զիւրքերը վերցնելով շտապեց դէպի հա-
մալսարան: Եղուարդ ազատ ժամերը
օգտագործեց քանի մը նամակներ գրելով
ընկերներուն, ծնողքին: Մտածկոտ էր
եւ յաճախ աչքերուն կը պատկերացնէր
թրջուհիին հետ ունեցած յաջորդ օր-
ուն ժամադրութիւնը:

Մերթ ընդ մերթ փոփոխակի մաքուր
կ'ունենար. անորոշութեան մը գիմաց
կեցած տղայ մըն էր. հարցական էին իր
բոլոր մտքերը:

Յարդե՛լ ժամադրութիւնը, թէ ոչ,
Տեսնուի՛լ թրջուհիին հետ, թէ
մոռնալ այդ աղբիկը:

Սակայն հարցը պարզ աղջկայ մը հետ տեսնուելու մասին չէր:

Հայ տղու եւ թուրք աղջկայ կնճճառոտ հարցն էր, որ կը մտատանջէր Եղաւարդը: Պայքարի մը կանչն էր, որ ետ կը մղէր զինք: Ձէ՞ որ թուրքերուն բարբարոսութիւնը խոցած էր հայուն արժանապատուութիւնը: Ինչպէ՞ս կրնար ինքզինք յանձնել թրքուհիի մը դեղեկակութեան:

Իսոյց, Եղուարդ սիրած էր աղջիկը. ա՛հ, այնքա՛ն արագ սկսած էր տրոփել սիրուը, աղջկան ձեռքը սեղմելու ատեն, մանաւանդ համբուրելու պահուն: Ձէ՞ որ սէրը մաքուր էր եւ կաշկանդումներ չի՛ ճանչնար: Ձէ՞ որ Եղուարդ մարդ էակ մըն էր, աշխարհի բոլոր մարդերուն նմանող: Հարկա՛ւ թէ կըրնար տեսնուիլ թրքուհիին հետ, սիրելի զայն, եւ թերե՛ւ...

Եղուարդի միտքը երկու հիմնական հարցերով կը զբաղէ, եւ չի կրնար յետադարձ մը տալ: Հայուն խիղճը կը տանջէ, իսկ սէրը անհունորէն կը տենչայ աղջիկը, որ զիպտածով թրքուհի մըն է եղած:

Ե.

Յաջորդ օր, Եղուարդ կը հաստատէ՛ որ իր այս հանդիպումը այնքան ալ ճակատադրական փոփոխութեան մը պէտի չենթարկէ իր կեանքը: Պարզ մամուլութիւն մը յարգելը միտք մը չունի. պահ մը կարելի է ենթադրել որ աղջիկը թրքուհի մը չէ՛, այլ իրեն ծանօթ անդիտուհի մը:

Որոշեց յարգել ժամադրութիւնը, թէ եւ ներքնապէս կը զիտակցէր որ ինքնախարութեան զոհը ըլլալու քայլ մըն է առածը:

Ճիշդ ատենին, Եղուարդ եւ թրքուհին՝ Վեյա Սոֆիան ճանաչուեցան իրարու, փոխանակեցին քանի մը խօսքեր եւ ուրախ տրամադրութեամբ մտան մօտակայ սրճարան մը: Նստեցան կողք-կողքի, առանձնացած անկիւն մը:

Թրքուհին կը յատնէ որ այս Բաֆէն յատուկ է զոյգերու միայն. այնպէս որ՝ ազատ կրնան զգալ: Ընդհանուր զրոյցի մը ետք, Եղուարդ կը սեղմէ Վեյա Սոֆիանին ձեռքը, կը զգայ անոր ջերմութիւնը եւ մերթ ընդ մերթ կը մոտենայ չրթներուն: Մտերմիկ զրոյցը երկուքի մտքերուն մէջ նոյն հարցումը արթնցուց, աւելի մօտէն ճանչնալ իրար: Նախապարձակը եղաւ. Եղուարդ.

— Բու մասերը պատմէ ինձի, կ'ուզեմ աւելի մօտէն ծանօթանալ հետոյ:

— Իմ մասիս պատմելիք մը չունիմ, Եղի՛. կենսադրութիւնս ալ մոռցած եմ, աւելի շիտակը յատուկ չեմ դիտել ամէն ինչ: Եւ յետոյ, ի՞նչ պէտք ունիս տրեւրեցնելու հողիդ, որ այնքան շատ սէր ունի, եւ զոր այնքան շատ կը սիրեմ ես:

— Գիտցածդ պատմէ, խնդրեմ. չե՞ս տեսնել հետաքրքրութիւնս:

Պահ մը լռութիւն տիրեց: «Շատ լաւ, կը պատմեմ», ըսաւ պարզօրէն Վեյա Սոֆիան, եւ սկսաւ պատմել դիտացածը արագ, անհանգիստ, շուշուփ կարծէք իր կեանքին էջերը օտարի մը դեմայ թերթատել:

— Մեծ եմ Անատոլիա: Հայրս թուրք է, իսկ մայրս, այդ անուշ եւ քաղցր հոգիով կինը՝ հայ մը: Գիւղի մը մէջ մեծցած եմ, եւ օգնած հօրս իր գործին մէջ: Այո՛, հողագործի աղջիկ եմ ես, եւ հողագործութեամբ կը զբաղէինք ընտանեօք: Գիտե՞ս, Եղի՛, փոքր տարիքէս երկու լեզուներ խօսած եմ՝ թրքերէն եւ հայերէն: Հօրս հետ թրքերէն կը խօսէի. անոր բացակայութեան՝ մօրս հետ հայերէն: Հայրս պաշտամունքի աստիճան կը սիրէր մայրս:

Նոր սուրճ մը պատուիրեց Եղուարդ, եւ խնդրեց որ աղջիկը շարունակէ:

— Երբ տասնընթեայ տարեկան եղայ, ամերիկացի զինուորներ եկան մեր կողմերը. լաւ կը յիշեմ, ըսին մեզի՛ որ եկած են պաշտպանելու մեր երկիրը թըշնամիներու դէմ: Այդ օրերուն մայրս

ծանրորէն հիւանդացաւ: Բժիշկ չկար, ո՛չ ալ դեղ. նախնական գեղերով շղթրցան բժշկել զինք. առաւօտ մըն ալ, այդ իմ հսկայ կազմով հայրս, տեսանք կու լար բարձրածայն. առաջին անգամ էր որ կը տեսնէի հօրս լայլ: Վաշեցինք իրենց ննջասենեակը, եւ մեր դիմաց պարզուեցաւ մօրս անկենդան պատկերը:

Նոր սիկսուէթ մը վառեց աղջկիկը եւ շարունակեց.

- Գիտե՞ս, էգի՛, որ մայրս միշտ մտածկոտ եւ թախծոտ կին մը եղած է: Իր անկենդան վիճակին մէջ ալ, այնքա՛ն յատակ տեսայ իր գէժքին վրայ այդ նոյն թախծը, որ մինչեւ վերջ անբացատրելի մնաց ինձի համար: Չեմ պետեր ինչո՛ւ հայերը տխուր մարդիկ են: Գիւղին մէջ բոլորը այսպէս ճանչցած եմ:

Եղուարդ անհամբեր, բայց ընկ՝

ծըւած, ինչքեց որ շարունակէ:

- Ետքը, էգի՛, ատեն մը հօրս հետ ապրեցանք: Տնտեսական ծանր պայմաններ վրայ հասան: Հողը, որուն բերքով շին էր մեր կեանքը, այս նո՛յն հողը չարձաւ անբնակելի: Երկրաշարժ պատահեցաւ: Իրարու յաջորդող փոթորիկներ: Անձրեւը դաղրեցաւ տեղալէ. երաշտ եղաւ: Հողը դարձաւ անբերրի: Անասունները հիւանդացան: Մարդիկ եղան որ անասուններէ առաջ մեռան: Անտանելի էր, եւ պարտաւորուեցանք լքել մեր տունը, մեր հողը, որ սկսած էր անիծել մեզ, եւ ճամբորդել դէպի մայրաքաղաք:

Այս Սոփիային հեւը աւելցաւ, յետոյ շարունակեց.

- Իսթանդուլի մէջ սպասուհի պարձայ: Հայրս՝ որ հողագործ էր, բռնակիր դարձաւ: Քիչ կը անսնէի զինք: Կարծես թէ քաղաք հաստատուելէ ետք, անոր աչքին օտարական մը դարձած էի: Ծաբաթ մըն ալ շերեւցաւ այլեւս: Երկար սպասեցի, չեկաւ: Փնտռեցի պինք, հարցուցի ամէն կողմ, ո՛չ ոք լուր ունէր իր մասին: Այլեւս ճարտահատ՝ ընդունեցի որ հայրս ալ կորսնցուցած

եմ. ու մնացի որք աղջիկ մը, քաղաքի դատան կեանքին մէջ: Կեանքիս մնացեալ էջերը կրնաս կոտորել էգի՛. բայց դիտցած եղիք, որ շարքաշ կեանք մը սպրած եմ, կ'ապրիմ մինչեւ օրս: Դեռ եւս նոյն տան մէջ սպասուհի եմ: Իսկ Համարին՝ ծանօթս է. մտերիմներ ենք, այսքա՛ն:

Երկրորդ սուրճը շատոնց խմեր էին արդէն: Եղուարդ հետուները դադար, մտածկոտ էր: Իր լսածները դառնացած հողի մը զառն խօսքերն էին: Կէս ծընունդով հայ աղջիկ մըն էր դիմացինը: Մեղադէ՛ր: Բայց ինչո՞ւ: Այս անձնաւորական նման բազմաթիւներ կան այսօր թուրքիոյ տարածքին վրայ, որոնք Անատոլիոյ ծնունդներն են: Կորսուած Հայեր: Սիրաբ սկսաւ մզկուալ: Իր անհանդիս շարժումներն ու լուսթիւնը ձգեցին Այս Սոփիայն, որ տարօրինակ զգայ եւ խզէ լուսթիւնը.

- Եղուարդ, հիմա դուն խօսէ քո՛ւ.

մասիդ, կը սիրեմ լսել:

- Ո՛չ հիմա, յետոյ, վաղը՝ երբ կրկին հանդիպինք կը խօսիմ: Երթանք,

ուշ է: Համարին ինձի կը սպասէ:

Բաժանման պահուն համբուրուեցան, եւ աղջկան աչքերուն մէջ, Եղուարդ նշմարեց նոյն հայ մօր թախծը, որուն մասին լսած էր իրենց զրոյցի պահուն:

- Վաղը, նոյն ժամուն, այս նոյն Բաքիլի մէջ կը տեսնուինք, էգի՛. չըմտնաս: Ես կանուխ կու գամ, դուն ալ փորձէ լուս գալ. չմտնաս, էգի՛, տնահամբեր եմ քու մասիդ լսելու:

Խոստումով մը թափուեցան իրարմէ:

6.

Եղուարդ տուն վերադարձին, հարուստները դետեղեց պայուսակին մէջ եւ Համարին յայտնեց որ վաղը, առաւօտեան կանուխ, ընկերներուն հետ ինքնաշարժով շարունակելու են իրենց ճամբորդութիւնը:

- Ինչո՞ւ այսքան հապճեպ, - հարցուց Համտի զարժացկոտ:

- Այլա Սոփիա՞յնն բաժնուելէս ետք, ընկերներու հանդիպեցայ եւ յայտնեցին վաղուան մեր ճամբորդութեան մասին:

Եղուարդ ինք կարգադրած էր, որ վաղն իսկ պէտք է հեռանային Թուրքիայէն:

- Հասկա թրջուհի՞դ, - Այլա Սոփիա՞նն, մոռցա՞ր:

- Ի՛նչ, - հասուցեց Եղուարդ, - մի՛ յիշեցներ, հարցումներուդ ալ պիտի շարտասխանեմ: Միայն, լաւ պահէ՛ Այլա Սոփիա՞նն լաւ աղջիկ է՝ լա՛ւ սիրտ ունի: Իրեն իմացուր կամ չէ՛ անկախ իմ յանկարծակի ճամբորդութեանս մասին: Թէ՛ն, - վաղը երեկոյեան ժամադրուած ենք կրկին «Կէմեթի» Փարէճի այդ ուսմանիսի քաֆէին մօտ: Յուսախար պիտի ըլլայ: Պիտի տառապի շատ. իր տառապանքին վրայ, իմ բաժինս ալ աւելցուցի: Դառն ճակատագրի մը ծնունդն է՝ իր մեղքը չէ՛. տառապանքի այս ճամբուն վրան ալ կը կորուսի որ մը...:

- Այս ի՞նչ տարօրինակ խորհրդածութիւններ է որ կ'ընես: Այլա Սոփիա՞նն հեշտալից աղջիկ մըն է, որուն իրապէս կը համակրիմ: Կը խոստանամ զինք լաւ պահել, եւ զբել իր մասին քեզի՛:

Այդ զիշեր երկուքն ալ լաւ մը խմելոցին, եւ երկուքն ալ քիչ խօսեցան: Անբացատրելի կացութիւնը Համտիին համար մնաց հարցահարկ...:

7.

Առտու կունուի, եւ որոշուած ժամուն, ինքնաշարժ մը կնցաւ Եղուարդի բնակած տան դիմաց: Ծամբորդները ուսանող ընկերներն էին, որոնք զուարթ տրամադրութեամբ ու աղմուկով դիմաւորեցին զինք:

Եղուարդ պայտասկը մեղքին՝ պահ մը դրան մուտքին կնցած մնաց: Համտի եւ երկու այլ արար ուսանողներ չըջա-

պատած էին զինք: Ամէն մէկը խօսք մը ունէր ըսելու: Իսկ Համտին, «Այլա Սոփիա՞նն տեսնելու եւ դուրսերստ վերաբերմունք ցոյց տալու իր խոստումը հաստատեց անգամ մը եւս: Բոլորը զրկախառնուեցան: Համտի եւ Եղուարդի աչքերուն մէջ արցունքի շիթեր կուտակուած էին: Ուսանողներու զուարթ միջնուրբին մէջ, յուզումը միշտ իր բաժինը ունի, եւ ո՛ր մէկ ուսանող անմասն չէ մնացած յուզումալից այդ պահերէն, որոնք ժամանակին հետ կը պահեն իրենց թարմութիւնը:

Երբ ինքնաշարժը ճամբայ ելաւ, ընդհանուր աղմուկի մէջէն յտակ լուսեցաւ Եղուարդին խօսքը.

- Համտի, «Այլա Սոփիա՞նն» մասին չմոռնաս գրել: Ըսէ իրեն, որ ինք աղուար հոգիով աղջիկ մըն է, չմոռնա՛ս...:

8.

Ամիսները յաճորդեցին իրարու: Եղուարդ իր ուսանող ընկերներուն հետ վերադարձած էր արդէն Լոստոն: Անձրբուտ օր մըն էր. ամպամած եւ մութ: Եղուարդ, ըստ իր սովորութեան, անկողնէն ելլելուն պէս վար իջաւ ու սրբապետ փոստարկղը:

Վերջապէս եկաւ նամակ մը: Երկար լուռութենէ մը ետք, ահա Համտիին ձայնը կրկին ականջին կը հնչէ.

- Միտե՛ք ի՞նչ, ներէ՛ որ ուշացած կը գրեմ, որովհետեւ անարտադիր էի ու չգրեցի: Ձեզ ուզեցի տիրեցնել հոգիդ, թայց չէ՞ որ խոստացայ գրել քեզի ամէն ինչ, որ «Այլա Սոփիա՞նն» կը վերաբերի: Գու ժամադրութիւնդ յարգեցի ու ներկայացայ: «Այլա Սոփիա՞նն» ճիշդ ժամուն հոն էր, կը սպասէր: Երբ գիտես աեսաւ, կարծես նախազգացած ըլլար, անմիջապէս հարցուց.

- Ո՞ր է ի՞նչ, չըլլա՞յ թէ զիս չքնով մեկնեցաւ:

- Այո՛, իր կամքէն անկախ պատճառներով մեկնեցաւ Թուրքիայէն:

- Բայց ինչո՞ւ, Համտի՛. ինչո՞ւ

այսպէս յանկարծակի, - ըսաւ եւ թրջեց իր ազուոր աչքերը:

Եղելութիւնը սիրտս բզկտեց: Ես ալ կ'ուզէի հեկեկալ, ճիշդ իրեն պէս, բայց զսպեցի ինքզինքս: Թեւը անցայ, եւ պացինք ձեր առաջին ժամադրաւայրը շանդիսացող քափէն: Հոն, անկիւն մը, դէմ-դիմաց նստեցանք, սուրճ խմեցինք, բայց միշտ լուռ էինք երկուքս ալ: Անդամ մը միայն խօսեցաւ Վեյա Սոփիան:

- Համտի՛, կը տեսնե՞ս, չէ՞, որ ես դժբախտ ճակատադրի մը ծնունդն եմ: Ինծի համար էդին նոր կեանքի մը խոտտումը բերաւ, եւ այնքան ուրախ էի, այնքան, իմ դժբախտութիւնս պահ մը մոռացութեան մոտնուեցաւ:

Վեյա Սոփիան, շեշտակի աչքերուս նայելով, ըսաւ.

- Համտի՛, ըսէ ինծի.- Էդի՛ն հայ է, չէ՞...:

Գլխու նշանով մը հաստատեցի եւ այսքան, ալ չխօսեցաւ:

Ժամը սահեցաւ: Աւելի երկար չէինք կրնար նստիլ այդպէս լուռ: Դուրս ելլալիք: Առաջարկեցի՝ որ տուն երթանք: Մերժեց: Երկրորդ օրը տեսնելու մասին միտքը շշտակեցի, կրկին մերժեց: Մըտանեցի քանի մը օր տունձին ձգել զինք ու հաշտուի, մոռնայ ամէն ինչ: Սակայն, օրերը յաջորդեցին իրարու, եւ Վեյա Սոփիան չերեւցաւ: Փնտրտուքի ետոյ, բայց ապարդիւն: Ո՛չ ոք գիտէր իր հետքը, արդէն պայուսակ մը ունէր, առած եւ անյայտացած է սունէնք:

Երուարդ նամակին ընթերցումը չկրցաւ ամբողջանել: Անձրեւանոցը

քաշեց վրան եւ դուրս նետուեցաւ:

Անձրեւը կը տեղար սաստիկ: Եղևարդ մոռցած էր իր հոգիանոցը վերցնել: Քաշեց այդպէս անձրեւին տակէն երկար: Տեղացող անձրեւի կաթիլներուն խառնուող յորդ արցունքը ոչ մէկ անցորդ կրնար նկատել: Այս երկար ճամբուն վրայ, Երուարդ խորատուգրած էր իր մասնումներուն մէջ:

- Զըլլա՞յ Հայու պատուահնդրութիւնը կեանքի անորոշութեան զերկը նետեց Վեյա Սոփիան: Ամեն ինչ մը ահա կը դառնար զոհը դառն ճակատադրի մը:

Անատոյիտոյ ճամբաներուն վրայ, որքան շատ Վեյա Սոփիաներ անյայտացած են, եւ անոնք որոնք կ'սպրին այսօր, արդեօք օրին մէկը զիպուածով պիտի հանդիպի՞ն անցորդ Հայու մը, որուն աչքերուն պատաստին վրայ կարդան իրենց դառն ճակատադրը բեկանող վճիռը...

Անատոյիտոյ ճամբաներուն վրայ, քրքուկի մը համբոյրը կրնայ տարօրինակ զիպուածով մը հայ ժողովուրդի զաւակներէն մէկուն սիրտը բզկտել, որովհետեւ այդ Համբոյրին մէջ կայ Հայու մը կրակը, որ պիտի երկար կրկնէր երիտասարդ Երուարդի սիրտը:

Այդ օր անվերջ թափառեցաւ Երուարդ, իսկ Վեյա Սոփիան ձայնը, հարցումը այդ ճակատադրական, կը յառնէր իր սկանջին, եւ արձագանգը կը լսէր անձրեւի տարափին հետ՝

- Համտի՛, ըսէ ինծի. Էդին Հայ է, չէ՞...:

Ղ. Ժ.

ՀՈԳԻՍ ԱՄԷՆՈՒՆ

Մի ուշանա՛, եկե՛ք շուտ,
 Բառեր, գոյներ
 Օգնեցե՛ք ինձի՛ յանբժացնելու
 Ու մարդուն տալու
 Արշալոյսն այս բոքը
 Որ բացուեցաւ նոր,
 Իբրեւ նոր դբօշ
 Մեր գալիք երթին...

Հին նանասարհին՝
 Ես տեսայ միայն մխացող դուեր-
 Գեղծիքը խոցեց իմ պարման հոգին:

Հայածեալներուն միացած հիմա,
 Կ'որոնեմ լոյսեր, գոյներ երավառ,
 Բացավառելու հոգիները մութ,
 Որոնք կը հիւծին թաթերուն տակ բիրտ:
 Աչքերուս մէջ բոքը
 Վառած, բորբոսած
 Դժոխային տեմդ
 Կ'ըմբանամ հիմա,
 Կուտով ամնահանջ
 Ամրապնդելու տաճարները նոր օրհնեալ ցասումին:

Կրակ, կրակ տուէ՛ք ինձ,
 Ո՛վ անցեալի անկրկնելի հսկաներ,
 Վառեցե՛ք, վառեցե՛ք ներ աչքերով հրաբոց,
 Ո՛վ վահագներ
 Էութիւնն իմ համակ-
 Աչքերուս մէջ, քայլերուս մէջ, բառերուս մէջ այս անսանձ,
 Ես կ'ուզեմ վառել. յանբժացնել
 Հարիզանին վրայ բարձրացող այս արեւը նոր,
 Պռոթկուտով մը վերջին,
 Որպէս տեսիլք սրբախորհուրդ
 Հոգիներուն ծարաւի...

Անոր լայնածիր էջերուն արդէն
 Կնէած եմ վաղուց
 Պայքարի, երգի,
 Անբեկանելի
 Դաշինքը վերջին,
 Տեսիլքը հոգւոյս, հոգիս՝ ամէնուց...

ՆԱԱՐԵԹ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՅԱԿՈՐ ՓԱՓԱՋԵԱՆ

ՊԷՏՔ Է ՓՐԿԵԼ ԱՐԱՐԱՏԸ...

Փոքր ու Մեծ Մասիները զորաւոր
 փլաթեւերով էին շրջապատուած, ու
 տեղ տեղ կային բարձր գիտարաններ:
 Արարատեան դաշտին մէջէն կը յառա-
 ջանայի դէպի կեդրոնական դուռը, երբ
 տեսայ թուրք պահակ մը: Գունատե-
 ցայ: Պահ մը մտածեցի փախչիլ: Իրտեցի
 պահակը: Անոր խռիւի հազուստները
 կարծիք երեւցան ինծի: Պատրաստուե-
 ցայ եւ փախչելու, բայց կեցայ, ինք-
 ղինքս մեղադրեցի՝ թէ որչափ վախկոտ
 եմ: Զգացած նուաստութիւնս ուժ տը-
 ւաւ ինծի, բռունցքս սեղմելով ու վըճ-
 ոսական քայլերով ուղղուեցայ պահակին
 կողմը: Սիրտս կը տրոփէր: Կ'ուզէի
 անմիջապէս մտենալ անոր ու տեսնել,
 թէ ի՞նչ դուրս պիտի գար մեր հանդի-
 պումէն: Հասայ: Ժպտուն դէմք մը դի-
 մաւորեց զիս: Թուրքի ժպիտ է, ըսի
 եւ ինծի, բայց անակնկալի եկայ:

- Բարեւ, ախպէ՛ր, - ըսաւ պահա-
 կը:

Թուրքի խաղ է, ըսի, ու բռունցքս
 պատրաստելով՝ զորաւոր հարուած մը
 իջեցուցի, որ զսպուեցու պահակին կող-
 մէ: Կը սեղմէր ձեռքս՝ ճզմելու աստի-
 ճան: Զայրոյթը կը խեղդէր զիս, կը
 գալարուէի ցաւէն: Զննեցի պահակին
 հազուստներն ու փամփշտակալները,

որոնք ինծի յիշեցուցին մեր հայդուկ-
 ները: Կը կասկածէի: Յիշեցի հայդուկին
 հայերէն բարեւելը ու ձեւով մը համոզ-
 ւեցայ որ ան կրնար հայ ըլլալ ու ըսի՝

- Ախպէ՛ր հայ եմ:

Զգեց ձեռքս ու տարաւ զիս մուտքի
 զրասնէնակը: Հոն նստած էր ուրիշ
 հայդուկ մը: Այս վերջինին դէմքը շատ
 տեսած էի յեղափոխական արկոմներու
 մէջ:

- Աղբիւր Սերոբ, - ըսի:

Ժպտեցաւ:

Հայդուկը ըսաւ՝ թէ գիմազութիւն
 ցոյց տուած էի: Աղբիւր Սերոբ կը գըն-
 նէր զիս, դէմքս, հագուածքս, կեց-
 ւածքս: Անոր սուր նայուածքը կարծես
 կը թափանցէր հոգիէս ներս: Ու խոժո-
 ւացած դէմքը կը վախեցնէր զիս: Գլուխս
 կախ կը սպասէի:

- Երիտասարդ, դուն Պուրճ Համու-
 տէն կու գաս, - ըսաւ Աղբիւր Սերոբ
 վստահութեամբ:

Զարմացայ: Կը սպասէի որ Պուրճ
 Համուտ անունը մեր կարգ մը քաղա-
 քացիներուն պէս արհամարհանքով ար-
 տասանէր, բայց սէր եւ գուրգուրանք
 կար իր ձայնին մէջ: Ուրախութեամբ
 բացազանչեցի:

- Այո՛, Պուրճ Համուտէն կու գամ, Աղբիւր Սերոբ:

Հարցուցի, թէ ի՞նչ զաղափար ունէր մեր շրջանին մասին:

- Պուրճ Համուտ փոքր Հայաստան մըն է, երիտասարդ, ուրկէ պիտի հաւաքէինք մեր մտաւորականներն ու ուսուցիչները, գործիչները: Անմիջապէս պատրաստակամութիւն յայտնեցի կազմելու անոնց անուանացանկը:

- Լաւ, - ըսաւ, - ինչո՞ւ եկած ես: Ըսի՛ թէ կ'ուզեմ պտոյտ մը կատարել Փոքր ու Մեծ Մասիսներուն վերայ: Աղբիւր Սերոբ լուրջ դէմք մը առաւ, աչքերը չհեռացնելով ինձմէ, ու ըսաւ.

- Գիտե՞ս թէ բոլոր Հայ մտաւորականութիւնը կ'ապրի այս լեռներուն մէջ:

- Ո՛չ, - ըսի զարմացած, - բայց կ'ուզեմ տեսնել ամէնքը:

- Պիտի շարունակես զեղի:

Ազատեցի, պաղատեցայ որ արտօնէ, բայց ան հաստատ մնաց իր որոշումին մէջ:

Նոյն միջոցին Աղբիւր Սերոբ ձգեց զիս ու բարեւի կեցաւ ներս մտնող հաստ պեխերով յաղթանդամ զօրավարի մը:

- Անդրանիկ Փաշա՛ն, - բացազանչեցի ծունկի վալով ու զլուխս խոնարհեցրով:

- Ո՞վ է այս, ուրկէ՞ կու գայ, ի՞նչ կ'ուզէ, - ըսաւ Փաշան:

- Կու գայ Պուրճ Համուտէն, կ'ուզէ պտոյտ մը կատարել այս լեռներուն վերայ, բայց չարտօնեցի, - պատասխանեց Աղբիւր Սերոբ:

- Բանի որ Պուրճ Համուտէն կու գայ, թող արտօնուի իրեն: Պուրճ Համուտցին բացառութիւն է, - ըսաւ Փաշան ու դուրս ելաւ, թերեւ շարունակելու իր քննութիւնը փշաթելելու երկայնքին: Ոտքի ելայ: Աղբիւր Սերոբ Հարցուց, թէ Հայ մտաւորականներէն որո՞նք կ'ուզէի տեսնել: Ըսի՛ թէ Հայ մտաւորականութեան հայրը, Մեսրոպ Մաշտոցը: Իսկ իբր աշակերտներէն Նշան Պէշկեթալեանն ու Շիրազը, որովհետեւ

երբեմնեք եւ ազգային բանաստեղծութիւնը շատ կը սիրեմ: Աղբիւր Սերոբ իր քովի հայդուկին ըսաւ.

- Տա՛ր այս երիտասարդը նախ Փոքր Մասիս, ապա Մեծ Մասիս:

Ծնորհակալութիւն յայտնելով եւ լանջ դուրս:

Առաջնորդ Հայդուկին հետ կը բարձրանայինք Մասիսն ի վեր: Սլքը դեմաւոր էր, կը յոգնէի, իսկ հայդուկը, հայդուկը: Որչափ մեծ էին անոր զայլերը, ի՞նչ արագ կը յառաջանար, կարծես տափակ ճաթայ ըլլար: Անապարելով կը հետեւէի իրեն, բայց չորէն ետ կը մնայի: Բարձր ու տափակ ժայռի մը վրայ տեսայ սեղան մը, որուն շուրջ նստած էին երկու մարդիկ, ատրճնորդը ըսաւ, թէ հոն են Պէշկեթալեանն ու Շիրազը եւ ազատ ձգեց զիս: Ետեւանակեցի բարձրանալ, աչքս չհեռացնելով վերի սեղանէն: Մտնեցայ: Շիրազն ու Պէշկեթալեանը կը ճնկէին, մերթ կը լեռնէին, ապա տաք վիճարանութեան կը բռնուէին եւ լիաթօք կը խնդային: Դժկամակութեամբ ինծի նայեցան: Պէշկեթալեանը հարցուց:

- Ուրկէ՞ կու գաս:

- Պուրճ Համուտէն, - ըսի:

- Օ՛, բարով, մե՛ր տղայ, հրամէ՛, նստի՛ր:

Նստեցայ Շիրազին մօտ:

Հեղինական ժպտը չրթներուն՝ Պէշկեթալեան հարցուց.

- Կ'ըսուի՞ թէ Պուրճ Համուտէն մէջ երիտասարդութեան երեք շորերդէն աւելին աղջիկներ են:

- Ո՛չ, - ըսի, - թէեւ յստակ վիճակաւորութիւն մը չունիմ, բայց բարեբախտաբար աղջիկները այդչափ համեմատութիւն չեն կազմեր:

- Տղա՛յ, ի՞մ խօսքս աղջկացած տղոց մասին է:

- Իրաւունք ունիք, թէեւ ամբողջովին չեն աղջկացած, բայց աղջկանալու դործողութեան մէջ են:

- Երիտասարդ, վտանգը կը սպառնայ Պուրճ Համուտին, որովհետեւ աղջկացած երիտասարդները պիտի կոտ-

նան ու կնանկով պիտի աւելնան Պուրճ
Համուտի ընտրանի կիներուն վրայ ու
միասին պիտի դայալեն:

Յիշեցի մեր թաղի դայալող սո-
խակները եւ սարափով մտաբերեցի կը-
նամարդոց աւելնալը անոնց վրայ...

- Ա՛խ այս նորարարութիւնը, - շա-
բունակեց Պէշիկթաշեան, - Արուեստա-
գէտներու դարուն մէջ կ'ապրինք, ըն-
կեր Շիրազ: Յիսուն սովորեց կիթառ մը
զննելով, մագեր, պէի ու մօրուք երկա-
րելով եւ տափառներ լայնցնելով բեմ
կ'ելլէք եւ կը պատուութի իրբեւ երգէ:
Կամ էջ մը անկապ նախադասութիւններ
եւ բառեր միացնելով՝ կ'ըլլաք գրող:
Պուրճ Համուտի երիտասարդութիւնն այ
վերծ չէ այս նորածնութիւններէն, մե-
քենարար կ'արտադրէ արուեստագէտներ
եւ ... ինչե՛ր...

- Ընկեր ջան, առի մենք էլ լինենք
այդ երիտասարդներէց, քանի էնքան ա-
ման է արուեստագէտ լինելը, - ըսաւ
Շիրազ, խօսքը ուղղելով Պէշիկթաշեա-
նին, որ կը ծիծաղէր:

Շիրազ շարունակեց.

- Նշան, դու եղե՛լ ես Պուրճ Հա-
մուտ:

- Ընկեր Շիրազ, թէեւ շատ չեմ ե-
ղած հոն, բայց քանի մը խօսքով սակ-
մանեմ ձեզի Պուրճ Համուտը: Պուրճ
Համուտը թաղային անկախ հանրապե-
տութիւն մըն է Լիբանանի մէջ, որուն
ուսմանադրութիւնը իր աւանդութիւն-
ներն են: Անոր խորհրդարանին մէջ չկան
ձախակողմեաններ եւ արակողմեաններ,
այլ կան Պուրճ Համուտականներ միայն:
Մինչ ստիկանը ուրիշ հանրապետու-
թիւններու մէջ կը կոչուի «փոլիտ»,
Պուրճ Համուտի մէջ կը կոչուի «զա-
յիմ»: Պաշտօնական լեզուն կարգ մը
ընթաններու մէջ կիսահայերէն է, իսկ
ուրիշ շրջաններու մէջ՝ թրքերէն: Լը-
րադրական դործակալութիւններու փայ-
փայտմ նիւթը կիներն են, որոնց ճըշ-
գրութիւնն ու արագութիւնը սքան-
չացումի առարկայ է միայն: Սոյն հան-
րապետութեան մէջ շատ յեղափոխու-
թիւններ չեն պատահած, բայց անհրա-

մեշտ է աւելուցիտն մը: Ինչուրեցիտն՝
նոր երիտասարդութեան մը կողմէ, հը-
նացած գուրդները փոխարինելու համար
նորերով: Բայց ճշդում մը, խօսքս կար-
ճամազ ունուցիտն երիտասարդութեան
մասին է:

- Ընկեր Պէշիկթաշեան, - ըսի, -
Պուրճ Համուտը սահմանելով պէտք չէ
մոռնալ Շիրազը: Ան անբաժան մասն է
անոր: Այնտեղի հայութիւնը շատ կը
սիրէ զինքը, - եւ խանգաղաութեամբ
ու ձայնիս ամբողջ ուժգնութեամբ սկսայ
արտասանել հատուած մը «Ամեմայն
Սրտով»էն.

Լսկ ցամախով կարցեր չեմ լուծում,
Այս է մեզ ասում կեանքը այժմեան:
Պէտք է պայքարիլ, պէտք է պայքարիլ
եւ պէտք է սուկալ մահից սեփական
Մահուան գնով էլ պարտաւոր եմք մեմք
Միացեալ տեսնիլ հողը հայկական:

Շիրազին զէմքը կնճատեցաւ, շե-
տակի նայեցաւ ինծի: Շփոթեցայ: Շի-
րազ զաւաթ մը ճնկեց եւ ըսաւ.

- Ես չեմ ուզում իմ բանաստեղծու-
թիւններին դոց անէք, ես ցանկանում եմ
որ դուք զանոնք դործադրէք:

- Մենք արդէն իսկ կ'աշխատինք
զանոնք դործադրել, ընկեր Շիրազ:

- Ձեզ նման երիտասարդներին...
Դուք աշխատում էք լուկ ձեր մագերը
Լրկարացնել...:

- Եւ խելքները կարճցնիլ, - մէջ բե-
րաւ Պէշիկթաշեան:

Շփոթեցայ: Կ'ուզէի խօսքին ըն-
թացքը փոխել, կը փափաքէի խօսիլ Շի-
րազի բանաստեղծութիւններուն մա-
սին: Պահ մը լուռիմնէ ետք.

- Ընկեր Շիրազ, կը ներէք, բայց
շատ Արարատ կ'երգէք, քիչ մը ձեր
նիւթերը փոխեցէք եւ ընդլայնեցէք:

- Տղա՛յ, մտիկ աբա: Իմ գրիւնը,
մկունը, թուղթը, թեման Արարատն ա,
ուստի իմ քննադատն էլ, էլի՛ Արարատն
ա: Եթէ նա զիս կը հաւանի, թքեր եմ
բոլոր քննադատներին էլ, դրականու-
թեան էլ, հասկանո՛ւմ ես:

- Մեր տղայ, - ըսաւ Պէշիկթաշ-

լեան, - խօսքը առաւելարար Հայաստանեան քննադատներու մասին է :

Գրեթէ Հոտը կը բուրհէր, գաւաթ մը լեցուցի եւ բարձրացնելով ըսի .

- Պմենք Պուրճ Համուտի եւ Հայ մտաւորականութեան կենացը :

- էլի ըմպենք, - ըսաւ Երբազ, եւ երեքով իւլաթները շխշկացուցինք : Որչափ ինքզինքս մտերմացած կը զգայի Երբազին եւ Պէշիկթաշլեանին :

Գոհունակութեամբ «օ՛րն» մը քաշեցի : Գաւաթը սեղանին վրայ կը դնէի, - «եր տեսայ՝ թէ Պէշիկթաշլեանն ու Երբազը շկային ու Հայդուկը կեցած էր առջեւս :

- Ո՛ւր են, - Հարցուցի զարմացած :

- Գործի գացին, - ըսաւ Հայդուկը :

- Ի՞նչ գործի, ո՛ւր...

- Կը տեսնես, - ըսաւ Հայդուկը ու ճամբայ կլանք դէպի մեծ Մասիս :

Ընթացքը կը դժուարանար, յոգնած էի, բայց Մաշտոցը տեսնելու ձգտումս ուժ կրւ տար ոտքերուս, եւ գրեթէ Հայդուկին հետ հուսասար կ'ընթանայինք : Մասիսի աջին տեսայ մարդագետին մը : Հարցուցի Հայդուկին, թէ ի՞նչ էր այդ, ըսաւ՝ թէ Թունդ ազգայնականներն ալ ունին իրենց տեղը Մեծ Մասիսի մէջ ու հոն կ'ապրին : Փափաքեցայ այցելել : Հասանք, ազգասէր մարդիկը շրջանակ կազմած էին եւ ինչոր նիւթի մը մասին կը վիճէին : Զարմացայ : Բոլոր անոնք՝ որոնք թունդ ազգայնականներ կը կարծէի, հոն չէին : Առաւելարար բանասերներ էին եւ ընդհանրապէս Պուրճ Համուտցիներ, - մեր դրացի Համբարը, Գեւորն ու Աւետիսն ալ հոն էին : Նշան ըրի : Զպատասխանեցին : Բոլոր խումբը անհետացած էր :

- Ո՛ւր գացին, - Հարցուցի Հայդուկին :

- Գործի :

- Բայց ո՛ւր...

- Կը տեսնես, - ըսաւ Հայդուկը ու շարունակեցինք բարձրանալ : Զիւնի հաստ խաւը կը ծածկէր ամէն կողմ : Նետուեցայ ձիւնին մէջ ու տապալակեցայ : Զիւնը արեւրով կը թափէի գլխուս՝

ապա բերնիս մէջ դնելով՝ կը յագեցունէի անկուշտ ծարաւս : Հայդուկին հարցուցի, թէ շատ պիտի բարձրանա՞նք, ձեռքով Մեծ Մասիսին գագաթը զոյց տուաւ :

Ձեռքերս բարձրացնելու կը վախնայի : Կը վախնայի որ անոնք երկնքին կը ղուչէին : Ետըջի բլուրները ծնկաչոք երկրպագութիւն կ'ընէին Մեծ Մասիսին :

Բարձր բերդի մը դրան առջեւ կենացնք : Հայդուկին ըսի, թէ կը վախնայի ներս մտնելու, որովհետեւ զրաբար չէի գիտեր Հայր Մաշտոցին հետ կարծնայ խօսելու համար : Հայդուկը անապշեմ կ'ընկալի եկաւ :

- Տղա՛յ, Հայր Մաշտոցը հմուտ է արդի բոլոր լեզուներուն, ի՞նչպէս կ'ուզես որ աշխարհաբար լզիտնայ, անհուսա՛ւա՛ս, - ըսաւ ու հնչեցուց բերդին դահլէ՛ :

- Աստուած օգնական, Հայր Սուրբ :

- Աստուած օգնէ, գաւակնե՛րս : Հայդու՛կ, տեսակցութիւնը թող երկար չտեւէ :

Անցանք ընդարձակ մատենադարանէ մը : Տեսայ՝ թէ բոլոր դրքերուն վրայ Մաշտոցի անունը գրուած էր : Հարցուցի Հայդուկին, թէ ի՞նչ նիւթերու մասին զբաժ էին :

- Այո մատենադարը, որ կը տեսնես, կը պարունակէ Մաշտոցի լեզուագիտական բոլոր ուսումնասիրութիւնները : Բայց Մաշտոց աշխարհաբար չի գիտեր, չէ՞, անհաւա՛ս :

Մատենադարանէն անցանք մեծ ժողովարան մը ու Հայդուկը ըսաւ, թէ ամէն գիշեր, Մաշտոց ժողով կը գումարէ հայ բոլոր մտաւորականներուն հետ : Ապա մտանք երկար սրահ մը, որուն կողմերուն ճերմկած մազերով մարդիկ կը գրէին, կը կարգային : Ուշադրութեամբ զննեցի անոնց դէմքերը, յիշեցի որ զրականութեան գրքին մէջ տեսած էի անոնցմէ շատերուն պատկերները, Արովեանը, Զօհրապը, Վարուժանը, Օշականը. հոն էին վախճանած բոլոր գրողները : Սրահին ղիմացը

նստած էր Մեծորդ Մաշտոց, իր քովը
 Հրաչևայ Աճառետնը: Մեր մօտենալը
 տեսնելով՝ ձգեցին իրենց գործերը:
 Մաշտոցին դեմքը որքան պատկառանք
 կ'ազդէր: Շուտակցայ. գզացած երջան-
 կութիւնս անդամալուծեց զիս, անյարժ
 կը կենայի: Հայդուկը սթափեցուց զիս,
 ըսելով.

- Մտեցիր եւ ալը համբուրէ:
 Աճապարանքով առի Մաշտոցի ալը
 երկու ձեռքով եւ երկար համբուրեցի,
 արտասանելով այրարենը:

- Երիտասարդ, - ըսաւ Մաշտոցը,
 Պուրճ Համուտի մէջ պաշտօնական լե-
 դուն կարգ մը շրջաններու մէջ կէսահա-
 յերէն է, իսկ ուրիշ շրջաններու մէջ՝
 թրքերէն:

Ամչցայ, գլուխս ծռած՝ քարացած
 մնացի: Ի՞նչպէս լսած էր Պէշիկթաշ-
 լեանին խօսքերը: Ուրեմն Մաշտոց ամէն
 տեղ էր: Յուզումս փոխուեցաւ զայրոյթ-
 թի: Ի՞նչպէ՞ս չէինք կրցած վերջ տալ
 թրքախօսութեան: Այդ աղտո՞ւ թրքա-
 խօսները: Ակուսներս կը կճռտէի: Ու-
 թախ էի Մաշտոցին հանդիպելուս, միա-
 ժամանակ տխուր: Այնքա՛ն կը սպա-
 սէի զինք տեսնել, եւ հիմա, ամօթա-
 հար՝ չէի կրնար նոյնիսկ իրեն նայիլ:
 Միշտ ալ հպարտ եղած էի Պուրճ Հա-
 մուտցի ըլլալուս, բայց Մաշտոցին առ-
 ջեւ կ'ամչնայի: Հայդուկը սթափեցուց
 զիս.

- Երիտասարդ, Հայր Մաշտոցին
 ժամանակը սուղ է:

- Հ... Հ... Հայր Մաշտոց... մ...
 մ... մենք միշտ ալ աշխատած ենք,
 բայց շատ չենք յաջողած թրքախօսու-
 թիւնը վերցնել:

- Որովհետեւ զրական եւ գործնա-
 կան միջոցներ չէք գործադրեր: Դուք
 այդպէս էք ձեր բոլոր գործերուն մէջ:
 Պէտք ունիք վերահազմուելու:

Ալը համբուրելով կլանք դուրս: Յի-
 շեցի՝ թէ կրնայի Արեւելահայ եւ Արեւ-
 մբոտահայ լեզուներու մասին խօսիլ Մաշ-
 տոցին, իր կարծիքը հարցնել, բայց

ի՞նչպէս կրնայի, երբ կիտահայերէնը եւ
 թրքախօսութիւնը կային:

Դժկամակութեամբ կ'իջնէի Մասի-
 սին: Հասանք ստորոտը, կը կարծէի,
 թէ հայդուկը պիտի տանէր զիս կեդրո-
 նական դուռը, բայց շարունակեց իջնել.
 Հետեւեցայ: Կ'անցնէինք խոր վիհերէ,
 նեղ արահետներէ: Կ'երեւակայէի, որ ե-
 թէ գլորուէի, ի՞նչ պիտի ըլլայի եւ վա-
 խէս գորաւոր մը կը բռնէի հայդուկին
 ձեռքէն, որ անտարբեր կը քայլէր: Յան-
 կարծ ժայտերու գլորուելուն գօրաւոր
 արձագանքը լսեցի ու փաթթուեցայ
 հայդուկին: Թերեւս Արտաւազդը դա-
 րոյթէն կ'ուզէր քանդել իր շրջաններն ու
 շուրջի ժայտերը՝ ազատ աշխարհ զալու
 համար: Հասանք ջահերով լուսաւոր-
 ւած հանքի նմանող ընդարձակ տեղ
 մը: Բանուորները իրենց վրայի փայտե-
 րը թօթուելով կը հեռանային եւ սոր
 խումբ մը կու գար, անոնց մէջն էին
 Պէշիկթաշլեանն ու Երբազը, որոնք բուն-
 ւորի հագուստներ հագած բահերը ի-
 ընեց ուսերուն ազգասէրներու խումբին
 հետ ներս մտան:

Աւազը անդադար կ'իջնէր առաստա-
 դէն, ու բանուորներ այդ ժամերը կը
 ծեփէին ու հսկայ ժայտեր գլորելով կը
 տեղաւարէին վրայէ վրայ: Մինչ Մեծ-
 րոյ Մաշտոց բանուորի հագուստներ
 հագած իւրաքանչիւր բանուորի գործը
 կ'որոշէր եւ խումբեր կ'ուղարկէր հան-
 քանման զանազան արահետներ, բան-
 ւորներու ուրիշ խումբ մը եկաւ: Անոնք
 Մաշտոցի մօտ իմ տեսած մտաւորական-
 ներն էին: Հայդուկին հարցուցի, թէ ի՞նչ
 կ'ընեն:

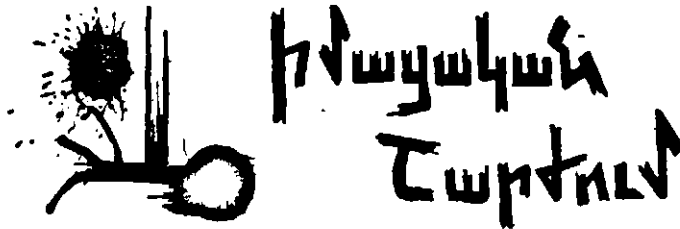
- Արարատը կը կքի... Պէտք է փըր-
 կել Արարատը...:

Յանկարծ տաք հով մը ներս խու-
 ժեց ու բանուորները անցան իրենց ա-
 պաստանները:

Փոքր ու Մեծ Մասիսները անհե-
 տացան:

Պատաքարդի մը ինչալու ձայնը լսե-
 ցի: Քովի պատուհանս բաց էր ու զինիի
 գաւաթը դիմացս:

Թ. ֆ.

Ե. ՏԵՐ ՄԵԼԲՈՆԵԱՆ - ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԵԼԲԸ

Պէտք է հիշուանքով հաստատել որ Ապրիլեան Յիսնամեակը անկիւնադարձ-խորհրդանիշ մը եղաւ Հայութեան համար: Ասանց աւելորդ լաւատեսութեան-բայց եւ այնպէս՝ իրատես հաստատումէ բխած ինքնավստահութեամբ:

Մինչեւ 1965, իրերայաջորդ մակընթացութիւններու եւ տեղատուութիւններու մէջ արտերերող Հայութիւնը՝ ընդհանրապէս, իսկ հայ երիտասարդութիւնը՝ մասնաւորապէս, անցնող երեք տարիներուն ընթացքին կարծէք թէ որո՞ճաց Յիսնամեակի համահայկական ցընցումը:

Համազգային այս ցնցումը տեղի ունեցաւ ամէն տեղ ուր Հայ կար: Արտահայաստանի իւրաքանչիւր կարեւոր եւ նուազ-կարեւոր կեդրոնին մէջ գոյութիւն ունեցաւ ան. հոն ուր կային՝ դեկամբար արարներու զիտակեց տաջնորդութեամբ. հոն ուր դեկամբարները կը պահպէին՝ ժողովրդական առողջ բնագոյին որպէս հետեանք. բայց միշտ՝ չընորհիւ ժողովրդական զանգուածներու

անվերապահ, անխախտ եւ վճռակամ մտանկեցութեան:

Սկիզբը՝ որոշ չափով «երկչոտ» այս շարժումը հետզհետէ ամբապնդուեցաւ եւ ինքնավստահութեան դազաթնակէտին հասաւ երբ հաստատեց, թէ Հայաստանի մէջ ալ սիրտերը կը զարնեն միեւնոյն կշռոյթով: Երեւանի մէջ Յիսնամեակի հանդիսաւոր նշումը, «Մեր հողէ՛րը, մեր հողէ՛րը» պահանջող երիտասարդական եւ ինքնաբուխ պրոթիւստը, Ապրիլեան Յուշարձան կանգնելու որոշումն ու այդ որոշման շուտով իրագործումը, անկասկած դարձան այն մակարդը, որուն շնորհիւ Յիսնամեակը դարձաւ պրիթէ շօշափելի անկիւնադարձ: Այնպէս՝ ինչպէս Եդեոնը եղած էր սարտափելի անկիւնադարձ:

Սկիզբը՝ Հայութիւնը կարծէք թէ զինովցաւ մինչ այդ շփուար իրադործելի նկատուած այս միասնակամութեանէն: Մեր պատմութեան մէջ մատի վըրայ կը համբուին այն պահերը, որոնք կրցած են ստեղծել այս ձեւի հողիկան

է արտասահմանեան կուսակցական պայ-
քարը, երբ անդին անյետաձգելի հայ-
կական Դատ մը կայ, որ բնա՛ւ չի կըր-
նար լուծուիլ այնքան ատեն որ հայ ե-
րիտասարգութեան ամբողջական ու լար-
ւած ճիգերը կեդրոնացած չըլլան այդ
Դատին վրայ:

Յրանսայի մէջ, Մարտ-Ապրիլ ա-
միսներուն Հ. Յ. Դ. Նոր Սերունդի
կողմէ կազմակերպուած ճշգրիտ շա-
րաթանքերը, որոնց իրենց մասնակցու-
թիւնը բերին ոչ-կուսակցական երիտա-
սարգներ, եւ որոնց ներկայ եղան բո-
լոր Հայերը, նախափորձ մը կարելի է
նկատել ա՛յլ աւելի մեծ իրազորութենե-
րու:

Դարձեալ Յրանսայի մէջ ծնունդ ա-
ռած եւ հետզհետէ տարածուող Եւրո-
պայի Հայ Ուսանողներու Միութեան
հիմնական նպատակն ու գործելակերպն
ալ Պէլյուսթի ուսանողներուն ըրածին
նման է:

Հիւս. Ամերիկայի մէջ՝ ճիգեր կը
կատարուին այս ուղղութեամբ: Անջատ
ընթացք կան Նիւ Եորքի, Գալիֆորնիոյ
մէջ եւ ալլուր: Պէտք է կազմակերպուին
զատ-զատ եւ ապա իրարու միանան:

Գանատայի մէջ՝ դարձեալ ճիգեր կը
կատարուին:

Հարաւ. Ամերիկայի մէջ՝ արդէն
մեծ շարժում իրականացած է ասիկա (ա-
ռաջին օրինակը այնտեղի երիտասարդ-
ները տուին):

Քանի մը տարիներ անհրաժեշտ են,
որ չըլնային այս միախմբումները ի-
րազորութին, արժատ նետեն, զօրանան
եւ դառնան անկորնչելի իրականացում-
ներ:

Ամէն գնով պէտք է արգիլել, մինչ
այդ, ո՛չ մէկ ձեւով պէտք չէ թոյլ
տալ, որ արտաքին ուժեր ու նաեւ հա-
կանայական ծպտեալ ուժեր յիսունըշ-
տակեն դէպքերու այս առողջ ընթացքը:
Պէտք է գիտնալ որ այդ ձեւի ուժեր
կան, գոյութիւն ունին մեր իրականու-
թեան մերս եւ պիտի գործեն իրենց
քանդիչ նպատակներու իրականացման
ուղղութեամբ: Բայց եթէ սոսոնց պաշ-

տօնն է այդ ձեւով քանդիչ աշխատանք
տանիլը, մեր ալ պարտականութիւնը
պէտք է ըլլայ աւարուրջ հսկել, որպէսզի
անոնք չյաջողին:

Ուրեմն, ատեն մը ետք կարելի
պիտի ըլլայ նաեւ ստեղծել Հայկա-
կան Ուսանողական կամ Երիտասար-
դական եւ կամ Մշակութային Վիճակ-
գայնականքը: Տեղական ուժերն ու
տարբերը կա՛ն: Գրեթէ կայսերական
չափանիշներով համաշխարհային Եւրո-
լաւթաստիճան-ը կա՛յ: Հայաստանի մշա-
կութային վերելքին ներշնչող եւ անգի-
գրամագլուխը կա՛յ: Դէպքերու եւ մը-
տայնութիւններու բռնած բնական, ան-
դառնալի եւ իրախուսական ընթացքը
կա՛յ: Հայկական արտասահմանը, շնոր-
հիւ այս բուրբին, հետզհետէ պիտի
զարդի անձեւ խառնուրդ մը ըլլալէ-
պիտի դառնայ, ատանց աշխարհագրա-
կան սահմաններու, տեսակ մը հոգեկան
հայրենիք՝ իր գարուն օմպիրիզով
կապուած՝ Հայաստանին, պիտի ունե-
նայ իր դիմադիժը եւ պիտի դառնայ
«Մփիւռքիւ»: Այս քառը, որ արդէն
սկսած է գործածուիլ Երեւանի մէջ,
պիտի նշանակէ դրական իրողութիւն մը,
որուն մեծ մտահոգութիւններէն մին
պիտի ըլլայ մշակութային ծանօթացման
շնորհիւ նախ ինչը հայ մեալ ու ապա
դիւրացնել Հայ Դատի հետապնդման
աշխատանքները:

Աշխարհի բոլոր երկիրներու ուսա-
նողները այս միջոցիս կ'ապրին սազնա-
պի շրջան մը. սազնապ՝ որ արդիւնք է
իրենց ուղին ու նպատակը ճշդիւ ու
փնտռուողին:

Մեր հայ ուսանողութիւնը, զոնչ
ա՛յս անգամ, քայլ մը առաջ է միւս ազ-
դերու իր ընկերներէն: Հայ ժողովուրդի
53 տարուան խորխափումներէն ետք,
մեր հայ ուսանողութիւնը այսօր կար-
ծէք թէ գտած է իր ուղին. վերելքի ու-
ղին, որ զինք կրնայ առաջնորդել
միայն՝ դէպի բարձունքներ, դէպի հա-
յութեան իղձերուն իրականացումը:

1 Մայիս 1968, Մոնթրէալ

Մ. ԻՇԽԱՆ

ԾԱԻԱՐԾ ՆԱՐԴՈՒՆԻ

Լոնց հեղինակաւոր եւ ուժեղ ձայն մըն ալ՝ հայ Ֆշակոյթի անդամանին մէջ: Ինկաւ գրիչը ձեռքին՝ յետպատերազմեան սերունդի փայլուն դէմքերէն մէկը եւս՝ Շուաքշ Նարդունի:

Ահա գրագէտ մը, որուն համար անվարան կարելի է գործածել «բազմակողմանի» որակումը: Բանաստեղծ էր, արձակագիր, հրապարակախօս, բանասէր, բնագետ, խմբագիր, բժիշկ, ուսումնասիրող: Մէկ խօսքով՝ արուեստագէտ հոգի մը եւ գիտութեան անյագ ծարուով օժտուած պրպտող միտք:

Ամէն բանէ առաջ Շ. Նարդունի գրուցէր եւր ածուշտ, բանաստեղծի խառնրածքով եւ արուեստագէտի հարուստ զգայութեամբ: Իր հիմնական գործերը պիտի մնան միշտ հեֆիաթներու եւ պատմրածմանրու այն բանի մը հատարները, որոնք կը կոչուին «Մեղեդիներ, ժողգրիներ», «Երուսաղէմ», «Երուսաղէմ», «Բաններ, բաներ, ի՞նչ բաներ», եւ այլն: Նարդունի հեղինակած է տակաւին տասնեակ մը ռարիշ հատարներ, յայց գրագէտի իր բուն դէմքը ի յայտ կու գայ ստեղծագործական ներշնչումով գրուած յիշեալ էջերուն մէջ:

Նարդունի իր ներշնչումները բազած է ծննդավայր գիւղէն՝ Արմաշէն: Երիտասարդ տարիքին Փարիզ ինկող այս գիւղացին, Համաստեղին պէս ամբողջ կեանքը չկրցար հաշտուիլ անցեալի կարաստին հետ եւ հոգիին բովանդակ խանդաղատանովը ոգեկոչեց գայն: Միայն թէ հիմնական տարբերութեամբ մը. մինչ

Համաստեղ եւ ուրիշներ իրապաշտ գայներով եւ գիծերով կը վերակենդանացընէին իրենց գիւղին կեանքն ու անձերը, Նարդունի իր գիւղն ու մանկութիւնը վերածեց սակի հեֆիաթի: Անցեալի վարդազոյն մշուշներուն ընդմէջէն Նարդունի կարօտարագած այժերը յառեցան կախարդական տեսիլներու եւ չճնաղ Ե-

ընդհանրապես : Ահա թե ինչու Արմաշը գար-
ճաւ հեքիաթ, եւ ինչ օրերու կեանքը՝
գերիբակեան խորհուրդ :

Ե. Նարդունիի գրականութիւնը փա-
խուստ մը եղաւ իրականութեան, լոյս
ժողովի բոլոր շուքացիչ հրատարակ-
րէն, երբայլ ապաստանելու համար հե-
քիաթացած անցեալի մը խորհուրդացա-
նութեան մէջ :

Գիւղը կանչել, գիւղի բնութեան եր-
բայիքները ոգեկոչել՝ կեանքին իմաս-
տը փնտռել կը նշանակէր Նարդունիին
համար : Գիւղ մը, որուն ասկեգոծ խոր-
հուրդին մէջ միաձուլուած են մարդիկ,
կենդանիներ, սարեր ու ձորեր, ծառեր
ու ծաղիկներ : Սակայն կեանքի նկարիչը
չեղաւ երբեք Նարդունի, այլ կեանքը
հրաշափոխող, իրականութիւնը երազի
վերածող զգայապաշտ մը, որ յանախ
ինկաւ թանձր գայտախարութեան գիրկը,
այն աստիճան հաստաց իր երեւակա-
նութեան տեսիլներուն :

Նարդունիի պատկերները գունավա-
ն են, տաք եւ յանախ շացնող, առանց ար-
տասաց ըլլալու : Կարգացէք ինչ հեքիաթ-
ները եւ պիտի տեսնէք թէ Նարդունիի
ստեղծագործած պատկերները ոչ միայն
գունակեղ են, այլ ունին նաեւ ինքնույա-
տուկ բայր եւ համ : Զարմացնելու տեղ
կը գրանեն եւ խորհրդածութեան մղելու
փոխարէն ապրումի կը վերածուին : Եւ
այս յատկութիւնն է արդէն որ Նարդու-
նիին կը գատնէ հեքիաթ պատմողներու տա-
վարական բարութեանն եւ կը դորձնէ
վաւերական գրագէտ մը, որ ունի ար-
տակարգ գգայնութիւն եւ գերազանց ըն-
կալչութեամբ թրթռացող գայտաբան-
ներ :

Անկէն ալ դեղձ կ'ստանմք : Բայց
բող պատմէ Նարդունի թէ ի՞նչպէս դեղձ
կ'ուտէ ինք եւ դուք պիտի տեսնէք թէ
այդ ճաշակամբն մէջ աշխարհ մը գինե-
վութիւն կայ, հայրենի կողքուտած մըր-
գաստաններու այրող կարօտը կայ, կեան-
քի քաղցրութիւններուն խենթեցնող վա-
յելիքը կայ : Զափազանցութիւնն ո՛չ ա-
պառաքարար, որովհետեւ Նարդունի գի-
տէ մեզ համոզել, մեզ վարակել եւ հա-

զորդակից դարձնել իր գգայտաբան-
րու հեշտավառ պիկերածութեան :

Նարդունի ունի եւ լեզուի տէր գրա-
գէտ մըն էր : Գրական իր առաջին նախա-
փորձերէն երեւան յերաւ բնելու ինքնու-
րոյն ձեւ մը, որ անհաշտ պայտար մղեց
խօսքի տափակութեան դէմ : Զեղաւ ա-
նոնցմէ, որոնք խորքը կը գտնեն ձեւին,
կամ աւելի միշտ՝ իրենց չունեցած խոր-
քը կ'աշխատին ծածկել մնային բանագր-
տիկ մարգամներով, բայց եւ այնպէս
երբեք չներկայացաւ հանրութեան պա-
տաստուն գգեստաւորումով : Կայտաւ,
արու ձե մը ստեղծեց եւ հայ լեզուի գան-
ճարանը գիտցաւ օգտագործել արժայա-
կան վայելչութեամբ : Մեր մէջ քիչեր
Նարդունիի շեղ եւ շագործակ լեզուն ա-
նեցան : Հայերէնն ալ իր գգայտաբան-
րուն կ'ընծայէր այն գինեվութիւնը, ինչ
որ դեղձին ճաշակը : Եւ տարօրինակը հան
է, որ բարդ ու բազմակննիւ հագիի խը-
նովներով ապրող այս գրագէտը յայտ-
նեցաւ լեզուի ազնուական պերճութեան
հագցնելու հայ շինականի տոնմային շեր-
տութիւնը եւ պարզամակութիւնը :

Շատեր մեղադրեցին Ե. Նարդունիին,
որ հակառակ իր բազմաշնորհ տաղան-
դին, ստեղծագործական գեղտնի վրայ
դուրս չեղաւ հեքիաթներու մեզ շրջանա-
կէն եւ չփորձեց կեանքը ընդգրկել եւ տե-
ւտել իրապաշտ գործերով : Նարդունի
հաւատարիմ մնաց իր խառնուածքին եւ
իր մերձիկն ձայնին : Ու այդ ձայնը «մե-
ղեղի» մըն էր՝ հիմնական մէկ եղանակի
վրայ հիւստած - կարօտն ու կանչը հե-
քիաթ դարձած իր գիւղին :

Փարիզի տոգոց յառաջապահներէն,
Շահնուրի, Շուշանեանի, Սարափեանի
եւ այլ հաւատարոց գրագէտներու հետ
նամբայ ելած, Նարդունի ծանր պայման-
ներու տակ մօտ կէս դար գրագէտի եւ
հրապարակախօսի իր ձայնը լսելի դար-
ձուց կրթով, հաւատով եւ պատուով :
Իր գիւղին եզներուն յամառութեամբ
մինչեւ մահ քաշեց այն լուծը, գոր հայ
գիրն ու զպրութիւնը դրած էին ռուս-
րուս, լատին մը ակօս աւելի բանալու հա-
մար իր մշակոյթի անդաստանին մէջ :

Նարդունիի վաստակը արժեքավոր է: Ժամանակը հովան պիտի տայ անշուշտ իր վաստակին խառնուած անխուսափելի յարգի բաժին մը, բայց մնացած ասկի ցոքեանը, կը խորհիմ, ըստարար պիտի բլլայ պատուաւոր տեղ մը ապահովելու իր անունին՝ մեր գրականութեան ընթացքին մէջ:

Արտեսասագետ գրողին հետ կողք-կողքի սպրեցաւ միշտ պայքարող հրապարակագիրը, որ գլխաւորաբար «Յանաջ»ի էջերէն տարիներ շարունակ իր խօսքը ըսաւ հայ կեանքն ու հոգին հետաքրքրող հարցերու մասին: Եւ ըսաւ ինչպիսի՜ կրթով, համոզումով, յարձակապաշտ ոգիով: Ճիշդ ատոր համար ալ «կուտագան»ի անուն հանց: Զարմանալի ալլափոխութեամբ մը, կեանքի մէջ հեզ, հանդարտաբարոյ եւ շատ ընկերական այս գրագէտը, հրապարակագրական պայքարի ծակատներուն վրայ կը զտոնար մտնչող ձայն, անողոք մարտիկ եւ անխնայ հարուածող: Զյաղեցած ծաբաներ կ'արթննային կարծես իր հոգիին ընդերքերէն: Ծարաւը ճշմարտութիւններու, որոնց ինք կը հաւատար եւ որոնց յարբանակին համար արժէք պայքարի:

Փոքուրէ աշտարակին մէջ մեկուսացած գրողը չեղաւ Նարդունի, քէն իր բնակարանը աշտարակի պէս բան մըն էր եւ իր կեանքը՝ աշտարակարանի ճզմուտարի կեանքով: Միմակ մարդու իր միօրինակ եւ լուս օրերուն մէջ փաթարիկներ կային, գսպուած փաթարիկներ, որոնք երբեմն-երբեմն պայթեցան եւ շանքեր արձակեցին: Նարդունիի բարկութիւնը, նման ոգիմպական աստուածներու բարկութեան, հարուածեց ըստը անոնք, որ իր կարծիքով հայ արժէքներու տանարը կը սքրապղծէին: Հայութենէ եւ հայկականութենէ գատ ուրիշ հաւատամք, ուրիշ տառապանք եւ երջանկութիւն չմանչցաւ Նարդունի: Եւ այս մարդին մէջ մընաց արի եւ անակարկելի հոգի մը: Իր համոզումները պաշտպանեց կարգով, երբեմն գուցէ չափազանցուած կիրքով, յախուռն եւ յանձնապատասան ռժով, բայց միշտ անչեղ եւ անկեղծ հաւատաքով:

Մեր գրողներու խումբին մէջ բարոյական ուժ մըն էր Նարդունի. եւ ասկեա պոտիկ արժանիք մը չէ: Ոչ ոք կրնայ ըսել քէն առած է քայլ մը, ստորագրած է սող մը, որ իր յոգնմտանքին ձայնը չըլլայ:

Ինքն է հեղինակը հետեւեալ տողերուն. «Ամէն անգամ որ դպչին հայութեանս, ընացած ատիւնը կ'արթննայ մէջս: Եթէ լուծ հրաժարած պէտք է ըլլաւ իմ բուն կոչումէս, հայ գրողէտի կոչումէս»:

Նարդունի երբեք չհրաժարեցաւ իր բուն կոչումէն: Գրիչը ձեռքերուն մէջ որքան արունտի գրածիք մըն էր, ճոյն-խան եւ անլի պայքարի գէնք մը դարձաւ, ի պաշտպանութիւն հայ հոգիի գանձերուն, հայ լեզուի անաղարտ պահպանման եւ հայութեան ազգային իտեւիին: Տարիներու ընթացքին, Նարդունիի հոգեկան աշխարհին մէջ քանաստեղծը հետզհետէ գիշում կատարեց, իր տեղը ստով քաղաքացիին՝ մեր ինքնապաշտպանութեան եւ գոյապայքարի ճամբան վրայ:

Իմացական պայքարներով տուայտող իսկական մտաւորական մըն էր Նարդունի, որ ապրեցաւ գրքերու մտերմութեան մէջ, գրքերով շրջապատուած եւ մեծարժէք գրադարանի վերածելով նաեւ իր ամբողջ բնակարանը: Անխնայ աշխատող՝ աչքերուն լալը վատեց լայնածաւալ ուսումնասիրութիւններու ծրագիրներով, որոնց մէկ փշրամբը հազիւ կրցաւ իրագործել: Հմտութեան լայն պաշարը, որուն տիրացած էր յարտու պրպտումներով, զինք միեւն երկու ձեռքերուն մէջ գրկելու էիչ մը ամէն բան – գրական, պատմական, լեզուաբանական, բնախօսական, հոգեբանական բազմաթիւ նկարներ: Բարբիս ալ իր մտտեցումը գրեթէ միշտ եղաւ բժշկա-հոգեբանական տեսանկիւնէն: Բնախօս բժիշկը միջամտեց գրագէտի գործերուն, գրագէտը՝ բժիշկի: «Հայ-Բոյժ»ի հաւաքածոները այս իրողութեան լուսագոյն եւ կենդանի օրինակները կը կազմեն: Յամենայնդեպս Նարդունիի վերլուծական փորձերը, ա-

մէն անգամ որ կատարուեցան լայն պատանոհի վրայ, մնացին հետաքրքրական եւ նոր դիտազուօթիւններու հորիզոն մը բացին հայ մտքին ստեղծելու:

Յանդուզն ծրագիրներու մարդն էր ան. ոչ մէկ ատեն, նայնիսկ եօթանասունի սեմին, *անցեալ* մը չեղաւ Նարդունի, այլ միշտ մնաց *սպասուած*՝ ի՞նչ ծրագիրներով եւ ստեղծագործելիք երկերով: Կարծէիք իր ամբողջ կենսակը նախապատրաստութիւն մըն էր՝ մեծ գայիքին համար: Իր բուն գործը այն չէր ինչ որ տուած էր մեր մշակոյթին, այլ «այն» ինչ որ դեռ նոր պիտի գար: Այս ըմբռնումով ալ սպրեցաւ եւ կազմեց իր տիտանեան ծրագիրները, որոնց իրականացման համար մարդու մը կենսակը բաւարար չէր, աւագ... Բացէիք իր տըպած հատորներէն մին եւ անոր վերջաւորութեան պիտի գտնէիք վաթսունէ աւելի կարեւոր երկերու մատենացոյցը՝ գրական, ուսումնասիրական, փիլիսոփայական եւ բժշկագիտական բովանդակութեամբ: Ասոնցմէ մեծ մասը նախագիծն էր անկասկած Նարդունիի հոգիին մէջ եռացող գաղափարներուն:

Անտովոր խառնուածքի տէր այս անխոնջ մշակը ո՛չ մէկ կասկած որ մեծ հայրենասէր մըն էր: Նարդունիի հայրենասիրութիւնը կաւ գար խորունկէն,

իր էութեան ծալքերէն, այն մեծ սէրէն, որով կապուած էր հայեցի արժեքներուն: Կը հաւատար որ՝ «մեծ է հայ ժողովուրդը եւ վաւերական տաղանդով օժտեալ»: Կը հաւատար որ՝ «անմահ եւ հրաշալի է հայ մշակոյթը»: Այս իսկ պատճառով հայոց ոսկեբաշ առիծը կը բնամար իր կուրծքին տակ: Հպարտ էր հայու արգար հպարտութեամբ:

Կը ճանչնար հայ անցեալն ու ներկան ոչ թէ մակերեսային ծանօթութիւններով, այլ նարդունիական իւրայատուկ խորացումով մը: Եւ ճանչնալը սիրել կը նշանակէ արդէն: Եւրոպայի գիտութեան շահալի լույսը գիւնովցուց զինք, բայց չկըրցաւ մարեղ հայրենի գրագին պոլսացոյց հոնանչը: Եւ Նարդունի լաւ ըմբռնեց թէ ոնիւ անհատ իր ժողովուրդով է մեծ եւ անկէ ժառանգած տաղանդը միայն կ'արժեւորէ:

Աշխարհական տարազով՝ հոգեւոր միաբանն էր հայ մշակոյթի մեծաստանին: Ո՛չ կին, ո՛չ գաւակ: Իր աշխարհը՝ գրքերու աշխարհն էր եւ իր հարստութիւնը՝ իր մատենադարանը: Հայ գրիւն ու մագաղաթին քաղցով սպրեցաւ ամբողջ կենսակը եւ այդ քաղցով ալ մեռաւ: Նարդունիի տիպարով նուիրեալ մըշակներ ուրիշ ազգերու մէջ ալ շատ չեն ծնիր:

Մ. Ի.

ԵՐԿՈՒ ԱՆԾ ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ԿՈՐՈՒՍՏ

Ռ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ ԵՒ Զ. ՆԱՐԴՈՒՆԻ

... Կը Բայճճ, կը քափառիճճ անառնի մէջ դաշկեմք,
Ու կ'երգանէ քանկագին մնչեցեայմեք՝ ամեամար:
ՎԻՓԹՈՐ ՀԻԻԿՈ

Երկու աստղեր, զրեթէ միաժամանակ, մոխրացան ի սպառ, ինկան ասուպահար՝ հայ մշակոյթի երկնակամարն ի վար, լուսաշաւիղ մը ձգելով մեր դըրպութեան հորիզոնին վրայ:

Գաղափարի եւ գրչի երկու հզոր գինակիցներ, կարծես խօսք մէկ ըրած, ձեռք-ձեռքի հեռացան մեզմէ ընդմիջ, թափուր ձգելով մտաւորականի, զրագէտի, գաղափարախօսի, հրապարակագրի այլ մանաւանդ խմբագրի այն զոյգ պահերը, որոնք իրենց ճառագայթող անձով, անձին վաստակաբաշխ հմայքով նուիրականացած, լուսազարդուած խորհուրդներ էին, եւ որոնց մերձեցումն իսկ սրբազոյժութիւն պիտի ըլլայ, դեռ երկար ժամանակ:

Առաջինը՝ Ռուբեն Գարրիանան, այեււոյթի ձիւնեղէն սահմանը անցած էր արդէն, եւ թէ կապարճը լրիւ չէր պարպած տակախն՝ այլ դոնէ նուաճած էր իր նպատակակէտը, - յաջողութեամբ պատկած էր գէշ յիշատակներու առաքելութիւնը: Եթէ չէր սեռած իր հրագրին իրականացումը, զէթ ինք ամբողջական հրայրքով արտասանած էր գաղափարական իր խօսքը եւ վճարականօրէն մատնանշած այդ հրագրին կասեցումը լուսեղէն ճանապարհը: Խորապէս հաւատացած էր իր խօսքին եւ իր հաւատքը, տասնամեակներ շարունակ, կրցած էր հաւատամքի վերածել իր հետեւորդներու սրբ-

արին մէջ: Յաղթանակ մը եղաւ իր կեանքը, տարր համար ալ իր մահը խաղաղօրէն տիրեցուց, սուղով պատեց մեր հորիզոնը, անխուսափելիին առջեւ ճարահատի համակերպութեամբ:

Երկրորդը՝ Դաւարը Նարդունին, «Փաբլիէ Տղոց» դրօշակակիրը, ծերութեան սպիտակ սեմին դեռ օտքը նոր ըրած, իր կարելիութիւններուն եւ ծրագրերներուն փթթումը տակաւին շտեմած՝ յեղակարծօրէն փակեց աչքերը, պատնէչի վրայ: Մեկնեցաւ այս աշխարհէն, տանելով իրեն հետ դեռ չիրագործուած գանձերու օսկի բանալին: Հակառակ բովանդակ կեանքի իր զոհողութեան, անպուլ աշխատասիրութեան՝ զի՛նչ ընդմիջ, փչրանքներ ձգելով մեզի իր մաքի եւ հողի անպատ հարստութիւնէն, որ հպարտացնող դրամագլուխն էր ժամանակակից մեր զպրութեան: Ատոր համար ալ գէշ-բոյժի անման խմբագրին մահը դառն վիշտ մը բերաւ մեր հողիներուն, ակոսանքին հետ ընդվզում մը ձակատազրին դէմ, որ ահա անգամ մը եւս անողք կ'ըլլար Ս. Մերտուի շատուիղներէն արժանաւորի մը հանդէպ:

Իայց երկու պարազաններուն ալ ցաւը հաւատար խորութեամբ իջաւ մեր սրտերուն յատակը, որովհետեւ մէկ անգամէն կորսնցուցինք իրկաւ մեծ խմբագիրներ՝ բառին հարստացաւ ու պայծառ իմաստով:

Թերթ հրատարակել, պարբերականի մը գլուխը կենայ շի նշանակեր տակաւին խմբագիր եղած ըլլալ:

Յմբարտութիւնը կոչում է, նախ եւ առաջ: Այսինքն՝ զպրտութեան եւ ընթերցող հասարակութեան լատգոյն կերպով եւ առաւելագոյն շահով ծառայելու մըլտանորոգ կիրք մը: Հրատարակած թերթը հոսթիւնն իսկ է ճշմարիտ խմբագրին, գիրքը՝ անոր ջուրը փախցնող բեղմնաւոր ներկայութիւնը, ցերեկը՝ հանգիստը խոսովող արդասաւոր մտասեւեռումը՝ վասն խղճի հանդարտութեան եւ գերապոյն հանոյճի: Թերթը կը խլէ իր կեանքը՝ խմբագրի կեանքէն, կ'աճի, կ'ուճանայ անոր արիւնով:

Ապա՝ պիտութիւն է եւ բազմերես հմտութիւն՝ խմբագրութիւնը: Յմբարտի հաստատանիշն է լայն ու խորունկ զարգացումը եւ հետեւողական կերպով իր խմբագրական հորիզոնը ընդլայնելու անըստապատ ճիգը: Տաղանդը, արուեստագէտի զույլարանքը այլ հարցեր են: Սակայն պահանջ է, որ խմբագրի մտքի մակարդակը վարչական կերպով իր աշխատակցի մտքի մակարդակէն եւ հրատարակած նիւթերը շէյտան իր հասողութեան ծիրէն դուրս:

Եւ վերջապէս՝ խմբագիր ըլլալ կը նշանակէ նաեւ աշխատակիցներու հետ յարաբերութիւնները եւ այլ թերթերու հետ կապերը պահելու արուեստն իմանալ, ինչ որ կ'ենթադրէ լայն աշխարհայեացք, անաշուտութիւն, զուրկութիւն եւ յարգանք վերաբերում նորածին ուժերու եւ վաստակաւոր արուեստագէտներու հանդէպ, ինչպէս նաեւ որոմը ցորենէն զսնազաննելու ճաշակ եւ խիզախութիւն:

Տակաւին՝ լեզուագիտութիւնը եթէ բարենիշ մըն է՝ մայրենի լեզուին մէջ հմտութիւնը անկայն անհրաժեշտութիւն է, խմբագրին համար:

Ռ. Դարբինեան՝ «Հայրենիք»ներու խմբագիրը, եւ Շ. Նարդունի՝ «Հայրիոյճի խմբագիրը, իւրաքանչիւրը իր ուրոյն գիմագիծով, կ'իրագործէին վե-

րը բնութագրուած հանգամանաւոր խմբագրի տիպարը:

Ռ. Դարբինեանի ձգտումն էր առաւելագոյն բերքը քաղել արդէն համառու գիրք շինած գրողէտներէ, յուշագիրներէ, բանաստեղծներէ, բանասէրներէ, գիրկել մօտաւոր անցեալի մասունքները, եւ միամտանակ ճամբայ բանալ խոսարմանայից նորերու: Ինք՝ բանիւ՝ մշտական ներկայութիւն մը չէր իր խմբագրած հանդէսին մէջ, սակայն անուշ կը գործէր վարագոյրի ետին, - կանոնաւոր թղթակցութիւն կը պահէր աշխատակիցներուն հետ, բարոյապէս եւ նիւթապէս կը քաջալերէր անոնց զնահատելի գործերը, շրտարակուած գործերու համար կու տար բացատրութիւններ, խղճմտօրէն աչքէ կ'անցընէր ըրոյր գրուածքները: Եւ եթէ ներդրումի վերաբերում ցոյց կու տար ընդհանրապէս նորագիծներու հանդէպ՝ այլ գիտէր սակայն մասնաւոր հողածութեան առարկայ դարձնել անոնցմէ ամէնէն տաղանդաւորները: Այսպէս է որ «Գտաւ» եւ լոյսի բերաւ Համաստեղը: Առանց Ռ. Դարբինեանի սրատես աչքին մենք պիտի չունենայինք այսօրուան Համաստեղը՝ նրբարուեստ գիւղագրին իսկ խոստովանութեամբ: Եւ մեր նորագոյն գրականութեան ամէնէն պայծառ անուններէն մէկը՝ Համաստեղը յուշանագործելու պատիւն իսկ երախտարժան դէմք մը կը դարձնէ հեղինակաւոր խմբագիրը Ռ. Դարբինեան, բրգացած «Հայրենիք»ներու անխոնջ կերտիչը: (*)

(*) Միտմէ Մեծաթնօրը (մտեւում 90-ամեակին առթիւ կ'արժէ վերլուծել այս իրողութիւնը) իր առաջին գործին մէջմ իսկ գնեւտանելում համար համակրելի ամկիւն մը արժանագրուած մնաց Արամ Ամոնեանի անունը մեք գրականութեան պատմութեամ մէջ, միջնդեա անք մմամ այլ գրիչներ (Ենովէ Արմէն, Փայլակ), որոմք քրամ մըն էին այդ օրերում, ի սպառ խորտակուեցան եւ մուսցուութեամ մտանցում հեցեմնում համար հայ բանաստեղծութեամ Վերի երգող երամոք, հանգաղապ պատանիք: (Թ. Գ.)

Այլ կերպ կը խմբագրէր Շ. Նարդու-
նի իր բազմաբժէք «Հայ-Բոյժ»ը: Իր
նպատակն էր որչափ հայ սերունդներու
Փիզիքական փրկութիւնը, անոնց մտա-
քին հորիզոնի պայծառացումը, պայքա-
քը խաւարի դէմ՝ նոյնքան մըն ալ հայ
լեզուի մաքրակերտումը, գիտական նոր
բառերով եւ ասոյթներով հարստացու-
մը: Իր շքեղ եւ մաքրափայլ լեզուին
գրուած կը պնէր իւրաքանչիւր էջի վը-
րայ, մասամբ ինք կը լեցնէր իր հան-
դէսը՝ զանազան գրչանուններով: Վկայ-
եալ բժիշկ եւ քաջամուտ բժշկական
արուեստի կիրարկման եւ ժողովրդակա-
նացման՝ զգոյշ էր որ տեղեկութիւն մը,
գարձանում մը սխալ շեշտակցութիւն եւ լե-
զելով իրենց նպատակէն շփնտեան ըն-
թերցողին: Ատոր համար ալ զանց կ'ստե-
նէր նման յօդուածներ, եթէ նոյնիսկ լաւ
շարադրուած էին եւ կը կրէին յայտնի
ստորագրութիւն մը: Իայց լայն կը բա-
նար էջերը նոր գիւտերու աւետման առ-
ջեւ, եթէ անոնք ճշմարտապէս կը յուսա-
դրէին իր ապագայով մտահոգ հիւանդ
մարդկութիւնը:

Պորտադրած ու հարուստ հանք մըն
է այսօր «Հայրենիք»ներու հաւաքածոն:
Սրբասուլ քարերու թանկագին ման-
եակ մըն է «Հայ-Բոյժ»ի շարքը, արդի
հայ դպրութեան վզին զարգը:

Այո՛, կան խմբագիրներ, որոնք ծը-
նունդ կու տան գրագէտներու, կը բա-
նան նոր ահօսներ մշակոյթի անդատա-
նի երկայնքին, կը լուսաւորեն իրենց
ժամանակաշրջանը:

Ոմբագիրներ ալ կան, որոնք կը
սպաննեն գրագէտը, աշխատակիցը, ա-
նասպառի կը վերածեն ժշակելու ձեռնար-
կած իրենց հողը, իրենց տիրայած ըստ-
ւերը կը ձգեն օրերու եւ տարիներու վը-
րայ:

Առաջիններուն վեհազոյն ներկայա-
ցուցիչներէն էին երկու անմահ դէմքերը՝
Ռ. Դարբինեան եւ Շ. Նարդունի:

Չկան իրենք այսօր, բայց կը մնայ
իրենց գործը՝ անխորտակ, իրենց վա-
ռած լոյսը՝ շողարժակ, իրենց շունչը՝
կենարար:

Ու մնացողները, գործը շարունա-
կողները, երբ կը քային, կը թափառին
հայ դպրութեան անտառին մէջ՝ կ'երա-
զեն զիրենք, կը փնտեն իրենց նման մեծ
դէմքերու թանկագին ներկայութիւնը,
ուզեցինացած այլեւս, ու կը լսեն յարա-
ժամ անոնց ձայնը, մշտահունչ պատգա-
մը՝ շնչացող հովերէն ու սօսափող տե-
րեւներէն. «Անսաստն հաւա՛սք, յարա-
տեւ ճի՛գ, անսակարկ ղո՛հողութիւն,
վասն հայ դպրութեան, հայութեան յա-
ւերժացման»:

Յ. ԳԵՂԱՐԻ

Կրթական հաստատություններում ամեն բան չէ, պետք է պահպանել կար մը խիզ՞ն և մտադրկային այլ զգացումներ:

Ս. Կ.

ՄԱՔՍԻՄ ԿՈՐԳԻ

Մաքսիմ Կորգիի ծննդեան 100-ամեակին առիթով, այս ասորի, այս ամիսներուն մանուածք, Հայաստանի քերթերը կը յարգին յաշտագրութիւններով աւ գնահատական կարճ կամ ծաւալուն գրութիւններով:

Ազատ աշխարհը, իր կարգին, անդառաջաբաւ Կորգիի 100-ամեակին, կերարկելով, անշուշտ, թիչ մը տարրեր արժեյապէս աւ անսեւած վկայութիւններու յայտով փորձեց անյի սպայծառ ընծայել մեծանշան գրագէտին զեմքը:

Այդ վկայութիւններէն մէկը, հետագայ է-չերան վրայ հայացուած գրութիւնն է, անը-ւած «Տիկիկարօ» գրականի անցեալ տարուայ Գեկ-տաների մէկ քիւնն: Ըստ քերթին անուած ծա-նօթագրութեան, այս գրութիւնը փրանսերէնով յայտ կը տեսնէ առաջին անգամ ևւ քարչ օտար արեւէ յեզուի չէ բարգամուած: Անոր անմասոք կը մնայ մինչև անգամ ասու ընթերցող զանգը-ւածին մեծագոյն առկար:

Փեքրակրատի «Նոր Գեակ» քերթին մէջ տարագրուած այս ևւ յեզակոյնութեան ստեղծած տեսակէզական մթնոլորտը պատկերացնող իր շարք մը այլ գրութիւններուն շատ օտալ վը-նարեց կորթի: Սկսու հայաժամի մը իրեն զեմ, ենթադրուեցաւ աւ զգույն ուղանալիներու ևւ այդ պատմառով՝ ինքզինք գոյրս Անտեց (1921) իր հայրենիին տեսնաներէն ևւ Գերմանիայ ևւ Լուտիայ մէջ քաշչեց տարագրի կեանք մը:

Մ. Կորգի Մուկուտ վերադարձաւ միայն 1925-ին, սովեա կառավարութեան բաւան բազ-ւանիին ընդունալով ևւ մեռաւ 1936-ին, Մա-կուտի մեծ պատուարութեանց օրերուն, խոր-հորդաւոր պայմաններու մէջ: Ստալինեան Էա-րօշտութիւնը «մերժեց» հաստատու գրագէտին ըն-կամեմ ճանաւան ևւ փութաց սպաննուած ըլլա-լու յար մը տարածել, մեզքը բարդելով «Թրաց-թի-Պոլսարին հրոսակախուսթիին վրայ:

Յնգափոխութեան առաջին օրերու արիւնա-հեզութիւնները ընտրագրող այս ուժեղ վաւե-րաբարութիւն առչել. Ստալինի դաժան ռժիմ աւ ռժիրներուն շարքը մտաւերող անմէքը իրենց կակաւոր կը կեդրոնացնեն հոս յայտնուած յան-դուգն մտածումներուն վրայ ևւ կը կարծեն, թէ Կորգի զահ զացած է ստալինեան տարրաճի մը, ևրկու քշմամի հոյն ասեմ ևւ մէկ հարուածով սպաննելու անոր մաշիւովելութեան:

ՄԱՔՍԻՄ ԿՈՐՔԻ

ՅԵՂԱՓՈՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՅԹ

ՀԱՅՍՏՈՒՑ՝
ԳՐ. ՆԸԳՐՈՒՐԵԱՆ

6 Դեկտեմբեր 1917

Այս ևս մարդիկը կը խօսին
բանաւորներուն լեզուով, սակայն
անհազորք են անոնց ապրումնե-
րունս:

Պատմութեան անկողմնակալ ձայնը
օր մը պիտի խօսի աշխարհին եւ ցոյց
պիտի տայ, թէ ինչքան մեծ, հերոսական
եւ արդէնաւէտ եղած են մտաւորական
աշխատաւորութեան ճիգերն ու տաղնա-
պը 90-ական թուականներէն մինչեւ պա-
տերազմին սկզբնաւորութիւնը:

Տասնեակ հազարներով որակաւոր
բանուորներ զո՛հ գացին անխնայ պատե-
րազմին: Անոնք փոխարինուցան մար-
դոցմով, որոնք, զինուորական ծառա-
յութենէն խոյս տալու նպատակով, մե-
քենաներուն առջեւ անցան զաշխատելու
հայրենիքի պաշտպանութեան համար: Ստար՝
աշխատաւորութեան հոգեբանու-
թեան, ահա՛ քաղաքակնօրէն, անգի-
տակից եւ զուրկ՝ բանուորներուն յա-
տուկ այնքան բնական նոր մշակոյթ
կերտելու կարողութենէն, այս նոր մար-
դոց գերազոյն փափաքն է, որմէն զնով
եւ կարճ ժամանակի մը ընթացքին տի-
րանալ նիւթական բարեկեցութեան: Ա-

նոնք ասակ չեն ընդունելու եւ կեանքի
վերածելու ընկերվարութիւնը:

Այսպէս, ընարեալ աշխատաւորու-
թեան մնացորդացը, որ կը գաւ վերապրիլ
պատերազմի արհաւիրքէն եւ ներքին
պայքարներու աւերէն, ինքզինք ողոր-
ւած կը գտնէ մարդկային զանգուածի
մը կողմէ, որուն հետ հոգեկան ոչ մէկ
կապ ունի: Այս նոր մարդիկը կը խօսին
բանուորներու լեզուով, սակայն անհա-
զորք են անոնց ապրումներուն: Անոնց
միակ նպատակն է քննադատել բանուորա-
կան դատակարգի ամէնէն որակաւոր
խտը:

Անոնք ու պարզմիտ այս զանգուա-
ծի մոլեգնած բնազդները ունեցան նաեւ
իրենց տեսարաններն ու խօսնակները,
որոնք անասնական անիշխանութեամբ
մը, ինչպէս կը տեսնենք, կ'ուզեն զործի
վերածել Փրուտոնի մը խեղճ զաղափար-
ները եւ կը մոռնան Մարքսը: Ըմբոստա-
յած մանր պուրժուազիայի այս առաջ-
նորդները փոխան ընկերվարութեան կ'ու-
զեն զործագրել Փուլիպիտիան եւ ա-
ռանց միջոցներուն միջեւ խտիւրդնելու
ընդհանրական հաւասարութիւն մը կը
պարտադրեն, բարոյական եւ նիւթական
մարդերուն մէջ:

Ցուտով եւ Հարկադրաբար կը խօսինք այս բոլորի մասին, որովհետեւ պիտակից աշխատաւորութիւնն է, որ պիտի դիմադրէ օտար ուժերու կողմէ մեր մէջ ներմուծուած մեղքերուն եւ ուրսափնեբուն:

Վստահ եմ որ դիտակից սեւէ բանւոր Համաձայն չի կրնար գտնուիլ Սօֆի փանիայի ձերբակալման: Լիկովլայի մօտ, իր հիմնած «ժողովրդային տան» մէջ, ան Հնարաւորութիւն տուաւ շատ մը բանուորներու որ մտածել եւ դատել սորվին: Այս լուսամտիս կենջ ամբողջ կենսոյը նուիրուած եղաւ բանուորական միջնակարգերու մէջ՝ մշակոյթի տարածման: Եւ ահա առիթ, այսօր բանտն է ան: Թուրկիենէ՛վ արդէն զբաժ է որ երախտապիտութիւնը երբեք կապ չունի լաւ աբարքի մը հետ եւ այս պարագային խօսքս չի վերաբերիր Երաստազիտութեան: Ինչքան նահանջած է մեր մէջ, գեղեցիկ զործ մը արժեւորելու մարդկային տարրական արժանիքը:

Գիտակից աշխատաւորութիւնը, սակայն, պէտք է պահէ այդ արժանիքը: Նախկին նախարար՝ Քօնովալով, պարկեշտ մարդ մը, իր Վիշուկայի զործասան մօտ լինել տուաւ «ժողովրդային տուն» մը, զոր իրբեւ տիպար կարելի է ցոյց տալ: Քօնովալով բանտն է Հիմա: Այս անտեղի ձերբակալութեանց պատասխանատուութիւնը հետագային պիտի ծանրանայ բանուոր դասակարգի խղճմբանքին վրայ:

Կարգ մը միջնակարգերու մէջ, որոնք իրբեւ թէ գեղափոխական աշխատաւորութեան կամբը կը ներկայացնեն, ներմուծուած են մեծ թիւով մարդիկ, որոնք բարոյական դիմագիծ չունին, արկածախնդիրներ են կամ Օրբխանայի զործակալներ: Ա. Գ. Լուսնաբակի, իրբեւ դաստիարակ բանուորներուն պարտադրած է բոլորովին կասկածելի կարողութիւններով բանաստեղծ մը՝ Նասսիներակի: Ասիկա ցոյց կու տայ որ հետզհետէ կը դուռնափոխի բանուոր դասակարգի դրօշները, կ'այլասերի աշխատաւորութիւնը:

Ներկայիս մեծ ճիգ կայ խորհրդարանէն դուրս ձգելու Սահմանադրական կուսակցութեան կողմնակիցները: Առանց նկատի ունենալու որ ժողովուրդի կարեւոր մէկ մասին Հարազատ ներկայացուցիչներն են անոնք, մեզի համար նախն է ընդգծել որ անոնց հետացումը Հարիւր Հազարաւոր քաղաքացիներու կամքին կողմէ բռնաբարումն է: Հարկ է նաեւ աւելցնել որ սահմանադրականները իրենց շարքերուն մէջ ունին մեր երկրի ամէնէն զարգացած, ինչպէս նաեւ մշակոյթի բոլոր մարդերուն ամէնէն ուրակաւոր ղէմքերը:

Գիտակից աշխատաւորութիւնը պէտք չէ... մտնայ որ այսօրուան բոլոր կատարուածները իր անունով են: Իր իմաստութիւնն է եւ խղճմտանքէն կախում ունի պատմութեան անողոք վճիռը: Քաղաքականութիւնը ամէն բան չէ: Պէտք է պահպանել կտոր մը խիղճ եւ մարդկային այլ գրացումներ:

7 Դեկտեմբեր 1917

«Ժողովուրդի կամքները կը փնտցնեն եւ կ'որոշեն զք մտնեն ուրս բանուոր դասակարգը»:

«Բանուորութիւնը նոր մշակոյթի մը կերտիւն է»: Այս բառերուն ետին կը պահուի գեղեցիկ երազը արդարութեան յաղթանակին, արամարտութեան, գեղեցկութեան, հրազը՝ անասունին եւ անասնականին նուաճման: Հազարաւոր մարդիկ, բոլոր դասակարգերէն մեռան այս երազի իրականացման համար:

Բանուորութիւնը իշխանութեան վերայ է եւ բոլոր Հնարաւորութիւնները ունի ստեղծագործելու ազատութեան մէջ: Ժամանակն է եւ տեղին՝ տալու Հարցումը... Ինչո՞վ կ'արտայայտուի այդ ստեղծագործութիւնը: «Ժողովրդական կոմիտեաներու կառավարութեան» Հրամանագրերը լրագրային թերթներն են, ուրիշ ոչինչ: Զուրին վրայ երկփանիով զբը-

լած» քրահանութեան կը նմանին եւ հակառակ որ կարգ մը արժէքաւոր դադարներ կան անոնց մէջ, կեանքի այժմուս պայմանները հնարաւոր չեն դարձնենք անոնց իրազործումը:

Յեզոսփոխութենէն ապին տասը հարգար կը նկատուի թիւը լինի ենթարկուածներուն: Ահա թէ ինչպէս հանրապետութիւնը կը դատէ իրեն զէմ մեղանշողները: Այնքանարտօմկի շուկային մօտ գող մը կը ձերբակալուի: Զայն լաւ մը խոշտանդելէ ետք, ամբիւր կը կազմակերպէ զօւժարկութիւն մը: Ի՞նչ տեսակ մահով պատժել գողը, խեղդամահ թէ գնդակահարութիւն: Ի վերջոյ գողը կը նետեն սառցային ջուրի մը մէջ: Բայց խեղճը կը յաջողի դուրս գալ եւ կառչի եղերքին: Այն ատեն, ամբոխէն մէկը կը յառաջանայ եւ զնդակով մը կը սպաննէ դայն:

Մեր պատմութեան մէջ, միջնադարը յայտնի է իր վայրագութեամբ, բայց նոյնիսկ այդ միջին դարերուն, երբ մահապարտ մը լաւ կարուած ջրլալուն պատճառով կ'իյնար կախաղանէն, կը խնայէին անոր կեանքը: Ի՞նչ ազդեցութիւն կը գործեն նոր սերունդին վրայ, խուժանին կողմէ գործուած նման ոճիքները:

Կարճ ժամանակ մը առաջ կ'ամբաստանէին զիս իբրեւ «գերմանացիներուն ծախուած» եւ «Ռուսիոյ գաւառան»: Հիմա կ'ամբաստանեն զիս իբրեւ «սահմանադրականներուն ծախուած մարդ» եւ «քանուորական դասակարգի գառին դաւանան»:

Այս ամբաստանութիւնները անձնապէս չեն յուզեր զիս, սակայն անոնք մէջս կը ծնցնեն տխուր եւ հիասթափ մտածումներ ամբաստանողներու բարոյական հասկացողութեան եւ հանրային խղճմտանքի մասին:

Այսպէս, թեթեւօրէն, երբ կ'ամբաստանէք նաեւ զիբար իբրեւ դաւաճան, վարձկան եւ կեղծաւոր, բացայայտ է թէ այդ ձեւով, դուք ամբողջ Ռուսիան կը ներկայացնէք, առանց բացատրութեան, իբրեւ անպատիւ եւ անպարկեշտ մար-

դոցմով բնակուած, առանց անդրադարձնալու որ դուք եւս ռուսեր էք:

Ինչպէս կը տեսնէք, շատ զուարճալի է, աւելին՝ նաեւ շատ վտանգաւոր, որովհետեւ անոնք որ այս ազատ խաղը կը խաղան, անդալիտօրէն կրնան ինքզինքնին համոզել որ ամբողջ Ռուսիան անպատիւ եւ անպահանձ մարդոց երկիր մըն է: Ես կը սիրեմ այնատաւոր մարդը, արեան կապով ինքզինքս կապուած կը դգամ անոր, սիրոյ եւ յարգանքի ըզզացում մը ունիմ անոր անլափելի գործին հանդէպ: Վերջապէս, ես կը սիրեմ Ռուսիան:

Այո՛, տարակոյս չկայ որ ժողովուրդի կոմիտարները կը ժպտին արճամարհանքով: Բայց ատիկա զիս չի մեացներ: Այո՛, ես կը սիրեմ Ռուսիան տաշնապով եւ տառապանքով: Կը սիրեմ ռուս ժողովուրդը:

Ասկէ է որ կը սկսի իմ վճռական եւ անտեղիտալի բաժանումը ժողովուրդի կոմիտարներու խելառ գործունէութենէն: Կը կարծեմ որ տեսարանական ծայրայեղականութիւնը (Մաքսիմալիզմ) շափազանց օգտակար է ռուսերու ազատագրուած հողիին համար: Ան պէտք է մէջ դայն դէպի մեծ եւ գծուարին պրպտումներու, հրաւիրէ դայն անհրաժեշտ գործնականութեան, դարգացնէ այս անիոյթ հողիին մէջ նախաձեռնութեան ոգին եւ ընդհանրապէս տայ անոր ձեռնհաս պատօնէութիւն մը եւ զարթօնք մը:

Մակայն, Սմօլնիի անիշխանական համայնավարներու եւ պատեհապաշտներու գործադրած ծայրայեղականութիւնը վնասակար է Ռուսիոյ եւ ամէնէն առաջ ռուս բանտարական դասակարգին համար:

Ժողովուրդի կոմիտարները Ռուսիան կը նկատեն հում նիւթ փորձարկութեան համար: Ռուս ժողովուրդը իրենց համար այն ձեւն է, որուն գիտնականները թիֆուսի մանրէն կը ներարկեն, որպէսզի անոր արեան մէջ, հակաթիֆուս պատուատի շիճուկը պատրաստուի: Ընդէ միեւնոյն անգութ եւ ի յառաջադունէ ձախողութեան դատապարտուած փոր-

ձարկութիւնն է, որ կոմիտաները կը գործադրեն ուսու ժողովուրդին վրայ:

Մժօնիի բարենորոգիչները Ռուսիայով երբեք մտահոգ չեն: Այլ ամենայն պաշարիւնութեամբ զայն կը նկատեն զոր մը համաշխարհային կամ համեմատական յեղափոխութեան իրենց երազին համար:

Ռուս կեանքի ներկայ պայմաններուն մէջ ընկերային յեղափոխութիւնը տեղ չունի, որովհետեւ անկարելի է զբնթն ոչինչէն մեկնելով, ընկերվարացեալ երկրի գեղացիութեան ՑՏ տողոսը, որուն մէջ կը գտնուի նաեւ քանի մը տասնեակ միլիոն հաշուող թափառաշրջիկ փոքրամասնութիւն մը:

Այս անմիտ փորձարկութենէն առաջին տուժողը պիտի ըլլայ բանուոր դասակարգը, որովհետեւ ան է յեղափոխութեան առաջամարտիկը:

Եւ ասոր համար է որ խօսքս կ'ուզուի ան յանուարներուն, որոնք, երկրին մէջ, իրենց դաստիարակչական դերը կ'ըմբռնեն: Քաղաքական գիտակցութեան սէր աշխատաւորութիւնը պէտք է խորացնէ և վերաքննութեան ենթարկէ իր դիրքը հանդէպ ժողովուրդի կոմիտաներու կառավարութեան: Ան պէտք է նաեւ մեծ զգուշութիւն ցուցաբերէ այդ կառավարութեան ընկերային գործունէութեան հանդէպ:

Ինչ կը վերաբերի ինծի, իմ կարծիքս հետեւեալն է. — ժողովուրդի կոմիտաները կը փճացնեն եւ կորստեան կը մատեն ռուս բանուոր դասակարգը: Անոնք ձախաւորութեամբ կը վտանգեն բանուորական շարժումը, զայն առաջնորդելով տնկեթեթութենէն ալ անդին: Անոնք ծայրայեղօրէն զժողովուրդի պայմաններ կը ստեղծեն աշխատաւորութեան սպառնալից աշխատանքին եւ երկրին յառաջդիմութեան համար:

Եւ բոլորովին անտարբեր կը մնամ, երբ փորձարկուներու եւ պատեհապաշտներու «կառավարութեան» մասին իմ ունեցած կարծիքիս պատճառով, ինծի այս կամ այն պիտակը կու տան: Բայց, ուսու

բանուոր դասակարգին ճակատագիրը զիս անտարբեր չի կրնար թողուլ:

Եւ այնքան ասան որ հնարաւոր ըլլայ, պիտի չդադրիմ ուսու աշխատաւորութեան կրկնելէ. — Քեզ կ'ուզարկեն ոչ պի կորուստ, կը գործածեն քեզ անձարկային փորձարկութեան մը իբրեւ հում նիւթ, քու ղեկավարներուդ ալքին դուն տակաւին մարդ տրարած չես:

19 Դեկտեմբեր 1917

«Ե՛ք, որ ամէ՛նէն ասիք զիս կը վախցնէ, այ՛ն է՛ որ յեղափոխութիւնը իր մէջ չի կրնար մտադիպից հոգեզոհ վերածնութիւն մը նախաձեռնելը»:

Յեղափոխութիւնը կ'արժատանայ... սանձարձակ սամկավարութիւնը մարդոց, որոնք յեղափոխութիւնը «կը խորացնեն», սկսած է սոսի յայտնապէս ադիտայի իր պտուղները, ամէնէն բարձրորակ եւ գիտակից բանուոր դասակարգի ընկերային շահերու տեսակէտէն: Գործարաններու եւ աշխատատեղիներու մէջ արդէն կը սկսի անգուժ պայքարը որակաւոր բանուորներուն եւ լարսիսազացներուն միջեւ: Այս վերլիները սկըսած են պնդել որ վարպետներն ու որակաւոր բանուորները պուրժուաներ են: Յեղափոխութիւնը կը շարունակէ արժատանալ փառքին համար այն մարդոց, որոնք փորձեր կը կատարեն աշխատաւոր ժողովուրդի ապրող միտերուն վրայ:

Եւ բանուորները, ըմբռնելով պահուն ողբերգական բնոյթը, խորունկ տազնապ մը կ'ապրին յեղափոխութեան ճակատագրին հանդէպ:

«Կը վախնամ, — կը զբէ անոնցմէ մէկը, — որ օրը մօտեցած ըլլայ, երբ գանձը արածները այլեւս պիտի չբաւարարուին համայնավարութեամբ, ամբողջովին պիտի կորսնցնեն իրենց հաւատքը ընկերվարութեան հանդէպ եւ իրենց հայեացքը»:

քը պիտի ուղղեն դէպի անցեալը, դէպի մթին միապետութիւնը: Այն ատեն, ժողովուրդներու ազատագրման դատը, հարիւրաւոր տարիներու ժամանակով մը կորսուած պիտի ըլլայ: Կը հաւատամ, որ ատիկա պիտի պատահի, որովհետեւ ըստ զանգուածներուն բոլոր ակնկալութիւնները: Եւ ահա առիկ ես չեմ դիտեր, թէ ինչ պէտք է ընենք... մենք, որ կը գտնուինք այս գանգուածներուն մէջ, որպէսզի ընկերվարութեան եւ այս երկրի վրայ լաւագոյն կեանքի մը հաւատքը չմարի»:

Նոյնիսկ շատ քիչ զարգացման տէր բանուորի մը կացութիւնը, անբան զանազանի մը մէջ, կը սկսի նմանիլ մէկու մը, որ ինքզինք օտար կը զգայ իր հարազատներուն մէջ, կը սրէ ինծի ուրիշ բանուոր մը:

Այս զանգատները հեղհեղտէ աւելի յաճախակի կը լսեմ: Անոնք կը ցուցնեն հաւանականութիւնը բանուոր գոտակարգին մէջ խորունկ ճեղքի մը: Ուրիշ բանուորներ, այսպէս կը գրեն ինծի:

— Ընկե՛ր, պէտք է որոտանան: Աշխատաւորութիւնը յաղթական է...:

Ճիդիբանական ճշումներու միջոցով՝ պողպատները յաղթանակ չեն տանիր: Յողթականները սովորաբար մեծհողի են — թերեւ յոգնած ըլլալու պատճառով: Աշխատաւորութիւնը մեծհողի չէ: Ասոր փաստը տեսանք Փանինայի, Պօլտերէլի, Գոնովալովի, Պերնասիկի, Քարթաչի, Տելիօրուկովի եւ այլոց հարցերուն մէջ, որոնք անձանթ պատճառներով բանտարկուեցան:

Թուած անուններէս զատ, հազարներով, այո՛, հազարներով բանուորներ եւ անթի գինուորներ կը գտնուին բանտերու մէջ:

Ո՛չ, աշխատաւորութիւնը մեծհողի չէ: Եւ սակայն պէտք է որ յեղափոխութիւնը կարելի արդարութիւն մը հաստատէր երկրին մէջ: Աշխատաւորութիւնը յաղթական չէ, եղբայրսպան կռիւը կը տիրէ ամբողջ երկրին մէջ, հարիւրներով եւ հազարներով մարդիկ զէրար կը

սպաննեն: «Փրուտա»յի մէջ խելագարներ կը պոռան — «Թայօ՛ղ, Թայօ՛ղ, սպաննեցէ՛ք պուրճուածները, սպաննեցէ՛ք Քալէտինի կողմնակիցները»: Սակայն պուրճուածներն ու Քալէտինի կողմնակիցներն ալ մուսիկ-գինուորներ են, բանուոր-գինուորներ են: Զանոնք է որ կը սպաննեն, անոնք է որ կը սպաննեն կարմիր պահակները: Կարծես թէ եղբայրսպան այս պայքարը տեղի կ'ունենայ միայն անոր համար որ Լենինը կառլած միայ մանր ջաղջնիկ Միլիուկովի մաղբրուն եւ Միլիուկովը Լենինի յորդ խոստանալուն: «Կը խնդրեմ, իշխաններ, կռուեցէ՛ք...»: Իայց իշխանները չեն որ կը կռուին, ծառանե՛րն են, եւ ոչ մէկ պատճառ կայ մտածելու որ կռիւը լուսով վերջ կը դառնէ:

Գարեջի չէ որոտանալի տես երկրի գործօն ուժերու փոխադարձ սպանդին: Ինքզինքնին հեզնելու համար կարծես, հազարաւորներ կը տողանցեն փողոցներէն «Յիցցէ՛ խողաղութիւնը» պոռալով:

Ինչ որ ամէնէն աւելի դիւ կը զարմացնէ, ինչ որ ամէնէն աւելի դիւ կը վախցնէ, այն է՝ որ յեղափոխութիւնը իր մէջ չի կրեր մարդկային հողեկան վերածնութեան մը նախանշանները, մարդիկը աւելի անկեղծ, աւելի պարզեղտ չ'ընեն, չի բարձրացներ իրենց համարումը իրենց մասին, չի բարձրացնէր իրենց աշխատանքին բարոյական արժէքը:

Կան անշուտ մարդիկ, որոնք սիրամարդերու պէս կը պտտին եւ կը նմանին կրկէսի ըմբռամարտիկներու, որոնք յաջողած են իրենց հակառակորդին կոտորելը գիտին բերել, բայց չ'արժէր այս մարդոց մասին խօսիլ: Մինչդեռ, ընդհանրապէս, զանգուածին մէջ, կարելի չէ նկատել յեղափոխութեան կենսաբար ազդեցութիւնը հանրային զգացողականութեան վրայ: Մարդը նոյնքան աժան կը գնահատուի, ինչքան անցեալին: Անցեալի բարձրն ու սովորութիւնները չեն անհետացած: Ներկայի իշխանութիւնները նոյնքան կոպիտ են, ինչքան Հինբըրը եւ նոյնիսկ արտաքինապէս նուազ դատարակուած: Այսօրուան ոտականա-

տուններուն մէջ ալ տնցեալին պէս կը պո-
 ւան և ոտքերնին դետին կը զարնեն: Կա-
 շառք կ'ընդունին այնպէս, ինչպէս կ'ըն-
 զունէին Հին դիւանակալները: Դարձեալ
 ոչխարներու հօտի նման մարդիկ կը
 Հրուին բանտերէն ներս: Ինչ որ նեխած
 է և վտանգաւոր՝ չէ անհետացած տա-
 կուին: Ասիկա դէշ նախանշան մըն է,
 որ ցոյց կու տայ, թէ միայն Ֆիզիքական
 բիրտ ուժն է, որ տեղափոխուած է: Այս
 փոփոխութիւնը երբեք չէ փութացուցած
 հոգեկան ուժերուն անը:

Սակայն, կենսաբիւ իմաստը, այս
 բոլոր աղտոնութեանց արգարացումը,
 կը կայանայ միայն մեր հոգեկան և բա-
 րոյական կարողութեանց զարգացման
 մէջ:

Այս բոլորի մասին խօսիլը կանխա-
 շատ է տակաւին: Նախ մենք պէտք է
 տիրանանք իշխանութեան:

Իշխանութեան նման ստորին թոյն
 գոյութիւն չունի: Պէտք չէ մոռնանք ա-
 սիկա, որպէսզի իշխանութիւնը մեզ ալ
 չթունաւորէ, վերածելով մեզ աւելի
 նողկալի մարդակերներու, քան անոնք՝
 որոնց դէմ պայքարած ենք մեր ամբողջ
 կենսաբիւ ընթացքին:

... Կրնան ձերբակալուի Իրաքի Մեր-
 թէլին, նուիրեալ և պարկեշտ քաղաքա-
 պէտ մը:

Միապետութեան դէմ պայքարած
 ըլլալուն համար, բանուոր դասակարգին
 շահերը պաշտպանած ըլլալուն համար,
 Հին կառավարութիւնը վարձատրած է
 Մերթէլին արգելարանով և թռջախտով:

Այսօր, նոր կառավարութիւնը, յա-
 նուն, այսպէս ասած, աշխատաւորու-
 թեան կամքին, կ'ուզէ վարձատրել Մեր-
 թէլին բանտով: Ինչո՞ւ: Ձեռ հասկնար:

Տեղեակ եմ որ Մերթէլին վտանգա-
 ւոր կերպով հիւանդ է, բայց չեմ հա-
 մարձակիր անարգել այդ քաջասիրտ
 մարդը, իրեն համար պթութիւն հայցե-
 լով: Մնաց որ, որո՞ւն պիտի ներկայա-
 ցընէի պաշտպանողական: Լուրջ, տրա-
 մաբանող և իրենց դուռնիները չկորսըն-
 ցուցած մարդիկը, այսօր ինքզինքնին կը
 կարծեն դժբախտաբար անբնակ ճանա-

պատի» մը մէջ: Անոնք զինաթափ եղած
 են ախտագին կիրքերու փոթորիկին դի-
 մաց: Կենսաբ կառավարուած է մարդոց
 կողմէ, որոնք գրգռութեան եւ յուսա-
 հատութեան մնայուն վիճակի մը մէջ
 են: Այս վիճակը ճանչցուած է օրէնքին
 կողմէ իբրև պատճառներէն մէկը, ո-
 բոնք իրաւունք կու տան ոճրագործին
 օգտուելու մեղմացուցիչ դէպք յանցա-
 նացէն, բայց, ամէն պարագայի, ասիկա
 «պատասխանատուութենէ» զերծ վիճակ
 մը չէ:

«Քաղաքացիական պատերազմը», այս-
 րինքն՝ փոխադարձ ոչնչացումը ընկեր-
 վարութեան, ի մեծ ուրախութիւն իր
 թշնամիներուն, երեսակայածին է և կը
 յենու այդ մարդոց վրայ: Նոյնն է նաև
 աշխատաւորութեան համար: Յստակ է
 հիմա, որ այս մարդիկը բանուոր դասա-
 կարգի գործնական շահերով չեն առաջ-
 նորդուած, այլ ի մտի ունին սենտիքա-
 յական անիշխանական գաղափարներու
 տեսական յարթանակը միայն:

24 Գեղարքունիքի 1917

«Պէտք չէ մոռնալ որ ասա-
 պանի և ևսկայական փորձու-
 րեանց նամբով է, որ մեծ կ'ընթա-
 նանք դէպի մտրուց վերածնուն-
 քը»:

Մենք, բուսերս, կասկած չկայ որ
 հասած ենք այնպիսի ժամանակաշրջան
 մը, երբ հոգիներուն մէջ խորապէս դըր-
 զըտուած մեր բոլոր մարդիկը պէտք է
 ինքզինքնին մաքրեն, պէտք է արտաքսեն
 իրենց մէջ դարերով կուտակուած կեն-
 ցադային աղտոնութիւնները, պէտք է
 վերազնահատութեան ենթարկեն իրենց
 ապրելակերպն ու մարդոց գաղափարնե-
 րը: Պէտք է մեր բոլոր ուժերն ու կարո-
 ղութիւնները զօրաշարժի ենթարկենք,
 մասնակցելու մեր մոլորակի կազմա-
 կերպման համար տարուած ճանուար
 մարդկութեան աշխատանքին: Նոր, չար-

գալ եւ նուիրեալ բանտարներ պէտք է ըլլանք:

Այո՛, մեր կացութիւնը խորապէս եղբրական է, բայց մարդը սղբերգութեան մէջ միայն մեծ է:

Այո, զփռուար է աղբիւր, շատ աղտեր կեանքին մակերեսը ելած են եւ չկայ սրբազան զայրոյթ մը տափակութեան դէմ, որ զայն վերջնական կերպով փրկեցնէ:

Սակայն, ինչպէս Փթօլըմայիտի եպիսկոպոսը՝ Սինէսիոսը, քսած է. «Իմաստասէջը հոգիի խաղաղութեան պէտք ունի, փորձառու նաւավար մը փոթորիկներու մէջ կը զարգանայ»:

Հաւատանք ուրեմն որ, տնտէք որ պիտի չխորին ստորնացումի ջրասին մէջ, աւելի պիտի զօրանան եւ թոյլ պիտի տան որ իրենց մէջ մեծնայ, կեանքի հին եւ անասնական սկզբունքներուն դէմ, անյաղթահարելի դիմադրական ուժ մը:

Այսօր, Քրիստոսի Մննդեան օրն է, մէկը այն երկու մեծագոյն խորհրդանշաններէն, որոնք ստեղծուած են մարդուն ունեցած ձգտումէն՝ դէպի արդարութիւնն ու զեղեցկութիւնը:

Շատերուն համար սպանալիքներով լեցուն այս օրերուն, ըմբոսացումի, արեան եւ ատելութեան օրեր, պէտք չէ մոռնալ որ տառապանքի եւ հսկայական փորձութեանց ճամբով է որ մենք կ'ընթանանք դէպի մարդուն վերածնունդը: Պէտք չէ մոռնալ որ մենք կը կատարենք աշխարհին դրոժը, ազատագրելու համար կեանքը անցեալի ծանր եւ ժանգոտ շրջաններէն:

Հաւատանք մենք մեղի, աշխատինք մոլեղեօրէն: Ամէն բան մեր կամքէն կախում ունի, տիեզերքին մէջ չկայ ուրիշ օրէնսդիր մը, բացի մեր բանաւոր կամքէն:

Ամէն անոնց, որոնք զէպեքրու փոթորիկին մէջ ինքզինքնին առանձին կը զգան, ամէն անոնց, որոնց սիրտը տարակուսանքով պաշարուած է, ամէն անոնց, որոնց Հոգին ծանր տխրութեան մը տակ ճնշուած է, կ'ուղարկեմ իմ սիրոյ ողջօյններս:

Սև սիրոյ ողջօյն նաև այն բոլոր անմեղներուն, որոնք մուրթ բանտերու մէջ արգելափակուած են:

ՄԱՔՍԻՄ ԿՈՐՔԻ

Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԱՐԵՒԵԼԻՑ ԿՈՂՄԱՆՔ

Գիտական անբարեխղճությունը մերկացնելը մնալուն անհրաժեշտություն է, քանի որ չենք կարող ասել, թէ երբ մէկը մերկացւում է, ապա այնու ուրիշները երեւան չեն դալ: Անբարեխղճները, շատերից աւելի նախադրձակ յանդիմութեամբ, առանց հրաւերի խոնարհում են գիտութեան գործերին, պղծում, աղճատում նրա նուաճումները եւ նոյնիսկ առաջին կարգի վարչական հեղինակութիւն դառնում ու իրենց խօսքն ու կամքը թելադրում հասարակ մահկանացուներին: Մեզ արդէն քաջածանօթ Բունիաթովը, օրինակ, զանազան հրատարակութիւններում եւ որոշ հեղինակների կողմից վկայակոչւում է որպէս գիտնական: Մաշտոցի գոյութիւնն ու գործը ատասպել համարող մոսկովեան հեղինակ Կլիմովը յիշուում է նրա «հետազոտութիւններին» վրայ: Այժմ ձեռքիս տակ գտնուող «Աղբբէջանական փիլիսոփայութեան պատմութեան ակնարկներ» գրքում նրա որոշ, ճիշդ է աննշան դրոշմներ հալած իւղի տեղ են դրւում: Բայց օտարն օտար, իսկ հայն՝ ը... Չարմանքով տեսանք, որ Փարիզի «Հայագիտական հանդէսում» զետեղուած է Բունիաթովի «հետազոտութիւններին» մէկը, եւ այլն: Բարեխղճ գիտնականներն, անշուշտ, չեն կարող վերջակէտ

դնել անբարեխղճների գոյութեան վերայ, բայց գոնէ հասարակայնութեանը կ'օգնեն արթուն եւ աշխուրջ մնալու: Այնպէս որ Ա. Մնացականեանի աշխատութիւնից զոհ մնալու պատճառներունն տալին հերթին նրանք, ովքեր գիտութեան վարկն ու շահերը անհատական նկատառումներից վեր են դառնում, անկեղծօրէն շահաբոլորուած են կովկասադիտութեան ու հայագիտութեան վերելքով: Մանաւանդ եթէ աւելի առջեւ ընկնէ Մնացականեանի միւս յօդուածները հայագիտութեան ու կովկասագիտութեան զարգացման հարցերի շուրջ: Այսպէս, Երեւանի «Լրագրի հասարակական գիտութիւններին» ամսագրի 1966 թուի նոյնամբերեան համարում զետեղուած է Ա. Մնացականեանի դրախտականը Պարոյր Մուրադեանի «ՀԱՅ-ՎՐԱՑԱՎԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՓՈՒՈՅՄԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ 18-ՐԻ ԳՐՈՒՄ» ռուսերէն աշխատութեան վերաբերեալ: Գրքի երեւալը ողջունելուց եւ նրա առաւելութիւններն ու թերութիւնները նշելուց յետոյ, դրախտը անդրադառնում է «պատմական դէպքերի բերումով, անցեալ ժամանակներում վերաստանին անցած հայկական ընդարձակ տարածութիւններին» բնակիչների հետագայ ճակատագրի հարցին եւ ան-

Հրաժեշտ գտնում, որ մասնագէտները եւ ամէնից տալը հայագէտները զբաղւեն «Հայ ժողովրդի դասն ճակատագրով պայմանաւորուած» պատմական այլեւայլ երկրորդները ուսումնասիրութեամբ: Արդ, այդ ստանդարտներէն նշանակութեւնը լիովին հասկանալու համար պէտք է նկատի առնել մի էական պարագայ: Ընդհուպ մինչեւ վերջին տարիներս՝ հայ գիտնականները Արեւմտեան Հայաստանի մանական գիտելիքները հարկւրմեակները պատմութեամբ զբաղուելու հնարաւորութիւն կամ իրաւասութիւն չունէին, որովհետեւ այն գտնում է թուրքիայի տիրապետութեան տակ: Նոյն նկատաւորումով չէին զբաղուում Արցախ-Ուտիք-Նախիջևան երկրամասերի պատմութեամբ, որովհետեւ նրանք Հայաստանից խլուել է մոտ ցուրտ էն Վեզրէշանական ՍՍՀ-ի մէջ: Իսկ Զաւախքի եւ յարակից շրջանների պատմութիւն չէր մըշակուում, որովհետեւ նրանք էլ Վրաստանին են կցուել: Մի կողմ ենք զնում դեռ այդ երկրներում ցրուած եւ մոռացութեան տրուած բազմաթիւ հայ համայնքների ճակատագիրը: Նրանք մինչեւ հիմա էլ ուժաստարակ գոյութիւն չունեն՝ որպէս ուսումնասիրութեան առարկայ: Իսկ հայկական յիշեալ գաւառների պատմութեան ու հայկական հոծ զանգուածների կեանքի տնտեսումը երբեք նպաստաւոր դործօն չի կարող համարուել հայագիտութեան ու կովկասագիտութեան զարգացման համար: Հայագիտութեան ու կովկասագիտութեան ասպարէզում արմատական բարեփոխում տեսնելու ջերմ նախանձախնդրութեամբ են տողորուած Մնացականեանի նմեւ ուրիշ յօդուածներ, որոնք զետեղուել են «ԳՐԱԿԱՆ ԹԵՐԹՈՒՄ» («Նախատօնական մտորումներ հայագիտութեան զարգացման վերաբերեալ», 28-7-87 թ., «ՅԱՆՈՒՆ ԱՌՈՂՋ ԵՒ ԸՇՄԱՐԻՏ ԱՂՈՒՄՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ», 1-9-87 թ.):

Հայ Ազգայնաբան պատմութեան էական կողմերը վաւերական լրջի տակ ներկայացնելով իր աշխատութեան մէջ՝ Մնացականեանը ոչ միայն խոշոր ներ-

գրութեւ մտքից հայագիտութեան ու կովկասագիտութեան ասպարէզում, ոչ միայն կոթողային անկրկնաբար դրեց կովկասեան Հայաստանի անտեսուած որոշ գաւառների ու նրանց հայ բնակչութեան պատմութեան ու կեանքի ինչպէս ուսումնասիրութեան գործի հիմքում, այլ եւ զգեստութեան կոշ ուղղից հայ եւ օտար գիտնականներին: Այժմ, նրա աշխատութեւնը կարգաւոր յետոյ, զարմանք է պատճառում ոչ այնքան Մնացականեանի մէջըրած փաստերի առատութիւնը, դրոյթները հիմնաւորելու տրամաբանուած յստակութիւնը եւ խճճուած հանգոյցներ բացելու կարողութիւնը, որքան որ հայ միւս գիտնականները մինչեւ այժմ ցուցաբերած անփութութիւնը, անհոգութիւնը եւ փաստերի ու սկզբնաղբիւրների կողքից հանդիստ անցնելու սովորութիւնը: Մենք այսօր չենք կարող խտորէն կշտամբել 50-60 տարի առաջ ասպարած ու դործած հայ հեղինակներին (Աէօ եւ ուրիշներ), որոնք թերի կամ սխալ պատկերացումներ են ունեցել Հայ Ազգայնաբան պատմութեան շուրջ: Փանի սր նրանք մտածել են ժամանակի հոգեւոր բարեմըտութեան ընձեռնած անձեղ շափանիչներով, առկայ աւանդական տուեալների մակերեսային ու հապենպ ջննութեան մակարդակի հիման վրայ եւ յաճախ էլ ի միջի այլոց: Բայց այսօր, պատմաբանութեան այս կամ այն ճիւղում «մասնագիտացած», նոյնիսկ անուանի գիտնականներ տակաւին մեզանչում են շատ հարցերի նկատմամբ: Այստեղ բոլոր անուանիներին ու ոչ-անուանիներին եւ ոչ էլ նրանց մեզանչումները յիշելու պէտք չկայ: Բաւարարուենք մի օրինակով: Այս պահին մեր տղնեւ է թաղեւտու Յակոբեանի «ՈՒՐՈՒՄՆԱԳՐԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ» զիրքը: Այնտեղ, օրինակ, Ուտիքի եւ Արցախի, ինչպէս եւ պատմական Հայաստանի ուրիշ ծայրագաւառների բնակչութեան ազգային կազմի մասին այնպիսի վճռական յայտարարութիւններ են հրատարակում, որ ուղղակի

ազակողմնորոշիչ են, իրական հիմք չունեն եւ պարզապէս մի ականջով լածով ու մի աչքով կարդացածի անքննադատ վերաբարադրումներ են: Մինչդեռ Յակոբեանը առհասարակ բեղուն եւ կանոնաւոր հեղինակներից է (ի շարքս այլոց՝ դրել է եռահատոր «Երեւանի պատմութիւնը», «Սիւնիքի թագաւորութիւնը») ու մտնականը Հայաստանի պատմական աշխարհագրութեան մասնագէտ: Այդ դէպքում էլ ի՞նչ կարող ենք սպասել հետեւակ ու շարքային հեղինակներից:

Աս. Մնացականեանի աշխատութեան հանրային ու գործնական նշանակութեան մասին խօսելուց առաջ, շնք կարող չլիքոտակել այսօր ամբողջ հայութեանը լահազրգոտող՝ Հայաստանից իլուած եւ հարեւան հանրապետութիւններին յտնձեռուած հայկական գաւառներին հարցը: Բոլորիս յիշողութեան մէջ թարմ է Լեոնային Ղարաբաղի հայութեան՝ «Հայաստանի ժողովրդին, կոտավարութեանը, կուսակցութեան կենտրոնին եւ հասարակական կազմակերպութիւններին» ուղղուած սրտանձրիկ եւ յուշիչ նամակը: Նամակից իմանում ենք նաեւ, որ զարբէջանական շովինիստներին ժողովում Վեոնային Ղարաբաղը եղել է, կայ ու պիտի մնայ Աղբբէջանի անբաժանելի մասը: Իմանում ենք, որ հայերի կողմից հարիւրաւոր նամակներ են յղւում Մոսկուս եւ այլուր՝ արդարութիւն պահանջելով: Սակայն այդ նամակները ոչ միայն ապարդիւն են մնում, այլեւ յարուցում են հայաւանք ու ճնշամիջոցներ: Այս առթիւ մենք յիշում ենք եւ 63 թուին Որբուչուզին յղուած համապատասխան դիմումը: Ուրեմն, հայ ժողովրդի համար կայ մի կենսական եւ ցաւոտ հարց, որը, սակայն, ոչ միայն հրապարակային քննութեան չի ենթարկուում Հայաստանում, այլեւ նոյնիսկ չի ակնարկուում: Եւ դա այնքան բնորոշ է խորհրդային կեանքի համար: Խորհրդային Միութիւնը այն երկիրն է, որտեղ կենտրոնից կոնակ սեղմելով՝ կարելի է ամբողջ ժողովուրդների ստիպել, որ-

պէտքի նրանք աղմկալի միտինդներ կազմակերպեն եւ յիմարական վայնասուն բարձրացնեն հեռաւոր ու անծանօթ ժողովուրդների եւ անծանց «օգտին», ցոյց տարու համար թէ՛ զտեռէ՛ք, տեւսէք, մենք այնքան պատ ու երջանիկ ենք, որ նոյնիսկ ի վիճակի ենք մայն ու բոունքք բարձրացնել յանուն հեռաւոր եղբայրների ազատութեան ու երջանկութեան: Մինչդեռ նոյն ժողովուրդները բացարձակապէս իրաւունք չունեն իրենցով, իրենց արեւնակից հարազատների ճակատադրով դրադուելու: Եւ էթէ այսօր նոյնիսկ Աղբբէջանի իր աղբբէջանութեամբ ի վիճակի է իր ձեռքում պահելու կողկասան Հայաստանի կէսը, էթէ նա ի վիճակի է հայ բնակչութիւնը նօսրացնել, նրան ճնշել ու հայածել, իսկ Հայաստանի ժողովուրդը եւ ղեկավարութիւնը միջամտելու կամ մայն հանելու իրաւունքից ղրկուած են՝ դա բացատրուած է ոչ միայն մոտկոմեան աղգային ամօթալի քաղաքականութեամբ, այլեւ Հայաստանի զարմանալի թուլութեամբ: Մինչդեռ կողկասի հայկական բոլոր ուժերը միտին վերցրած՝ իրականում շատ աւելի աղքու գործօն պիտի լինէին, քան արտահայկական ուժերը: Իսկ քանի որ համապատասխան արիւսային նիւթերն ու գրաստաթղթերը փոկանքի տակ են պահւում, մենք միւշելե հիմա նոյնիսկ ճշգրտօրէն չգիտենք հայկական գաւառները Աղբբէջանին նուիրելու խայտառակ գործարքի ներքին մանրամասնութիւնները, չգիտենք, թէ իր ժամանակին հայ կամ օտար ղեկավար դէմքերից ով ինչ դեր է խաղացել այդ պատմութեան մէջ: Որովհետեւ ՉՈ՛ական թուականներին, երբ «Հայաստանը, - Դաւիթ Անանունի պատկերաւոր արտայայտութեամբ, - շովիններն էին կառավարում», նոյնպէս հրապարակային քննութեան չի դրուել հայ ժողովրդի ճակատապիւրը շօշափող այդպիսի մի կենսական հարց: Ամէն ինչ արուել ու վճուել է անդրկուլիսային խօսակցութիւնների ուժով: Եւ մինչեւ հիմա էլ խորհրդային Հայաստանը ի վիճակի չէ

բեմ հանելու մի հայկական Պատշէտ-կու, որը հրապարակային դիրք ճշգրիտ փնէր երբեմնի այն հայ կոմունիստների արարքների հանդէպ, եթէ եղել են այդպիսիք, ովքեր նպատակ են հայրենի հողերը սրածնրան նուիրելու յանցաւոր գործարքին: Իսկ եթէ այսօր Հայաստանի ղեկավարութիւնը կաշկանդուած եւ տնօրէն է, դա էլ իր հերթին ցոյց է տալիս, որ ըստ երեւոյթին ազգային առումով համախմբուած չէ եւ Հայաստանի ու առհասարակ խորհրդահայ մտաւարականութիւնը, եւ ժողովրդական միջոնաւոր զանգուածները կենտրոնաձիգ գործերի անմասնակից, շփոթահար վիճակում են գտնուում, այսինքն նրանց ուժը հաշուի չի տանուում եւ հուճաւորում: Ու մինչդեռ Հայաստանը «մեծահոգաբար» լուծւում է, Ազրբէյանի հօտային կորգապահութեանը զօղուած ղեկավարութիւնը քայլ առ քայլ, հետեւողականօրէն մշակում եւ վարում է հակահայկական քաղաքականութիւն: Տպագիր հրատարակութիւնների հրատանային նախապատրաստութեանը զուգահեռ եւ սնամէջ «եղբայրութիւն» քարոզելու ասպարէզում ուշադրութիւն չեղող աօրեայ ազմուկի տակ՝ արմատաւորում են գաղութային ճնշման բոլոր ձեւերը, — քաղաքական, անտեսական, մշակութային, գաղափարախօսական: Չունազան ընթացիկ միջոցառումների ուժով ձեռք է բերում բուն հայկական գաւառների բնակչութեան նուազեցում եւ հայկական տարրի յարաբերական նստացում: Ուշադրաւ է, որ, օրինակ, Լեռնային Ղարաբաղի բնակչութիւնը 1939 թուից մինչեւ 1959 թուականը (ըստ մարդահամարների) փոխանակ աճելու եւ 150-838 մարդուց հասնելու, ասենք, գէթ 200 հազարի, նուազել է ու դարձել 130-406: Անդրըկովկասում ոչ մի ինքնավար միաւոր այդ տխուր ճակատագրին չի ենթարկուել, Հարաւային-Օսեթիայի ինքնավար մարզից բացի: Իսկ հայ բնակչութիւնը ըստ կարելւոյն ջլուտելու եւ անկարելու համբանք դարձնելու քաղաքա-

կանութիւնը սակի շօշափելի արդիւնքներ է տալիս հայկական միւս շրջաններում եւ Նախիջևեանում, քանի որ վարչական բաժանումներն այնպէս են սարքուում, որ հայաբնակ շրջանները խառնուեն ազրբէյանաբնակ շրջաններին եւ հայ հաւաքականութիւնները չունենան ամբողջական դիմագիծ ու իրենց գէթ տեղական հայ ղեկավարներ: Հայաբնակ շրջաններում ստեղծուող պետական խառնը սովետների, այլեւայլ հիմնարկ-ձեռնարկների ղեկավարութեան համար նախապատուութիւն է տրուում ազրբէյանական անձնակազմին: Հայկական քաղաքները արհեստականօրէն բնակեցուում են եկուոր ազրբէյանցիներով: Մշակութային քաղաքականութիւնը այն ձեւով է սարուում, որ հայոց լեզուն ու մշակոյթը աստիճանաբար իջնեն իրենց պատուանդանից հայ բնակչութեան աչքում: Աւելորդ չէ յիշել, որ ըստ 1959 թուի մարդահամարի՝ Ազրբէյանում ապրող 442-080 հայերից ուռնաց լեզուն մայրենի լեզու են յայտարարել 68-437 հոգի, ազրբէյանցիներ՝ 1-159 հոգի: Ճիշդ է, այս զանգուածային այլաութումը ծաւալուած է վլխաւորապէս Բաքուում (մօտ 53 հազար) եւ այլեւայլ՝ բուն հայաբնակ գաւառներից զուրս գտնուող քաղաքափոյ վայրերում, բայց եւ այնպէս բնորոշ երեւոյթ է, մասամբ տարբերային, մասամբ էլ որոշակի քաղաքականութեան հետեւանքով: Եւ այս գաղութային ու նուաճողական քաղաքականութեան զոհ Հանդիսացող հայ գանգուածների ճակատագիրը Հայաստանի կողմից անտեսելը նշանակում է ոչ միայն լքել ու բախտի ճահահոյքին թողնել նոյն ազգային հաւաքականութեան մի անբաժանելի մասը, անվայել վերաբերմունք ցուցաբերել աղէտի մատնուած Հարազատ արիւնակիցներին նկատմամբ, այլեւ ուղղակի վտանգի սուկ դնել հենց խորհրդային Հայաստանի, նրա նուաճումների ու հայութեան զոյրութիւնը:

Լ. Մ.

(Շար. 6 եւ վերջը յաջորդ թիւով)

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՆ ԵՏՔ,

ԳԻՐՔԵՐԻՆ ԱՌԱՋ

Այս էջին հաճեցիտ առաջ, ընթերցողը նկատեց հարկաւ որ «Բագին»-ի ներկայ թիւը քիչ մը տարբեր է միւսներէն: Գրութիւնները, արձակ թէ բանաստեղծութիւն, բոլորն ալ, ստորագրուած են նոր անուններով ու գրչախօսուած գիրքերը կը ներկայանան առաջին գիրքի հանգամանակով:

Բացառելով Ա. Արփիներն եւ Հայկ Յովսէփեանը, որոնք, ի դէպ, առաւելաբար այս թերթին միջոցով նանաչում գտան ընթերցող լայն խաւին մօտ, այս թիւին մէջ ստորագրութիւն ունեցող միւս բոլոր անունները, գրքերէ առանց բացառութեան, հրատարակ եկան այս թերթին ետ, այս թերթին ակօսով:

Նորերուն «մէլտան տալու» հարցը առայնտեղիք խնդիր էր մեզի համար ու ստիկա բոլորովին պատահական բազմամեքի մը եզրակացութիւնը չէր:

«Բագին»-ի հիմնադրութեան օրերուն, հիներուն շարքերը ճարտարապետ էին, միջին սերունդը տեղաշարժի մէջ էր, մեր սպորտները գրականութեան հաշտոյն յուսատու փառասներ չէին այլեւս ու շուրջի ամայութեան ի տես արձակուած բոլի վայոցներուն անկարելի էր վստահիլ ամայութիւնը բարաստանի վերածելու գործօն դեր մը: Անհրաժեշտ էր մզում տալ, կայծ տալ. գուրգուրալ, շարժիլ, վերակառուցել հինը նորին կապող խորտակուած կամուրջը, նոր վարկ բանալ վարկազրկուած գրականութեան:

Ու դիւրին չեզար այս գործը, դիւրին չէ եւ հիմա: Պատրաստ գիրքեր վերանորոգարակելու թերթ-օճային ճրի հակումներէն հեռու մնացող, եւ հոս կամ հոն անգամ մը լռութիւն եկած յօդուածները նարակօրէն շուկայ հանելու դիւրութիւններէն կամովին հրաժարած մարդոց համար, տարբեր իմաստ եւ առաւելութիւններ ունէր թերթը, անհատական գոյութեան ու փառասիրութեան ամբողջ չէր, «նիզի, տանջանքի, անջիմջ հնոց» էր, եւ եզար այդպէս, եւ մնաց այդպէս, իբրեւ հետապնդումի միջոց, հրահրող առիթ, երկունքի կանչող գանգ:

Շնորհիւ այս կեցուածքին, ունեմք այսօր շարք մը նորեր: Յայտնութիւններ ըրած ըլլալու բաւարարութենէն հեռու եմք անշուշտ, բայց ապարդիւն չէ անցած մեր միզը, մնաց որ, այս թերթաշ եւ շատ յաճախ

խոցելի գրութիւնները ստորագրող երիտասարդ տղաց երիտասարդ եռանդը աւելի բան մը կ'արժէ, քան մագական գաւազնով յայտնագործուած այս կամ այն գատկական մտիան, եւ անոնց ջանքերը շա՛տ աւելի յուսատու են, քան միջակութեան անփայլ աստիճանին հասնելու համար երկրորդ ծնունդի մը պէտք ունեցող յիսմամբայ բշուռներուն սեւամաղձ կարծիքները: Բնութեցողներուն եւ մասնաւորաբար բնագիտներուն, գրական դիմագծի ու վարկի տէր, ու այրող մտտեղութեան մը վստահութիւնը տըւած բնագիտներուն կարծիքը անկշիռ չէ մեզի համար: Այդ մակարդակին վրայ գտնուող լրջախոհ մարդոց խօսքին ակնարկելով՝ պիտի ըսենք, որ երիտասարդի մը համար գրելու արարքը եւ գիրք հրատարակելու պարագան սեւանջելի առիթներ են՝ սեփական հունի մը մէջ փութով մտնելու, տաշելու, պայծառանալու կամ ամբաստան տեսակետով: Բնագիտութիւնը իմաստ ունի եւ օրինութիւն է խղճամիտ ամէն վերլուծում, յստութեան տէ՛նք փորձ: Ատոր փոխարէն, ցաւալի է հաստատել, որ յանախ կը հանգիստիմք դժուար ծնունդ առած եւ մեր մտմուլին մէջ պարբերաբար սպրդող պարբերական տգրականներու տգրական զործունէութեան:

Թող տե՛ւ պարուն կամ տե՛ւ պարունի որեւէ շուք մեզի գժուարահանութեան քարագներ կարդալու յագնութիւնը չկրէ: Դժուարահանութեան պայմաններուն եւ բարիքներուն անծանօթ չեմք: Բայց ամէն տեղ ու ամէնուն առիթով կարելի չէ նոյն յանկերգը յեղյեղել: Սխալ է ծլարձակ նոր սեռէն հատուն պտուղներ սպասել, սխալ է անմիջապէս անբնականութիւն վերագրել անոր ու սպասել իր գոյութեան: Հարկ է նախ խնամք տանել ամբար, բերքը սպասել յետոյ, խոստանալ ապա՛: Հրաշիւք իմն տագնաքներ չեն բաւմիլի այսօր, մեր գրականութեան սպագան նոր հրամայականներ գրած է մեր առջեւ: Մեր բերքներուն ու հասուն գրագետներուն պարտքը աւելի մեծ է հիմա, քան պահանջելու իրաւութիւնը: Կ'ազնիւք ըսել, որ ձեռնածայ նստելով եւ մեր ժամանակին հետ չառնչուող իտե՛ւ տեսութիւններու օրի մը տակ կեզծ վրդովումներ ջնարակելով կարելի չէ յարգանքի արժանի գործ մը ըրած ըլլալու հին պատրանքներով օրօրուիլ: Ատիկա անփայլ կամ կիսափայլ անուններու մօտ գոյութիւն գրացնելու հասկնալի ռազմավարութիւն է եւ որիչ բան չէ: Նման շահատակութիւններով հերոսանալու երազային տանամեակներուն վրայ վարագոյրը իջած է շատեց: Ճիգ ու մասնակցութիւն պէտք է հիմա, գործին մէջ մասնակցութիւն չունեցող հանգամանքներէն առաջացած բէները բաւարար չեն: Կշիռ չեն կրնար ունենալ նաեւ նայն շարժառիթներով շարագրուած մանրութիւններուն խորձանքները: Անանցեալ իրենց գրիչով անապագայ տողեր քափքփող նման տիպարներ կրնան, գուցէ՛, ժամանակաւոր ծափողոյններու համը ճաշակած եւ առժամեայ համբաւներու մօխիրին առջեւ խորտակուած մարդոց հաճոյք պատճառել, բայց գրականութիւնը չի կրնար լուսաւոր բան ակնկալել անկարութեան տուայտանքներով աջ ու ձախ նիգակ ճօճող անհեռանկար արարածներու անշահ ներկայութենէն:

Նօրերուն առիթ տալը նուիրական գործ է ու ատիկա, շեշտեմք անգամ մը եւս, դիւրահանութեամբ ու դիւքութեամբ չէ, որ տեղի կ'ունենայ, ինչպէս կը ճգնին ցոյց տալ դիւրին գործելու վարժ ու բառերը դիւրութեամբ արտասանող մարդերը: Զարչարելով ու չարչարուելով առաջ կը տարուի այդ աշխատանքը: Նօրերէ ստորագրուած գրութիւնները երբեմն կէտի կ'իջնեն, վերամշակման քեղադրանքներով յանախ եւ կը մամբուլին,

աւելի յաճախ կը բզկտուին: Յետոյ՝ ունինք մեր անյեղի օրէնքը, սկսեալ մը հիւրընկալուելէ առաջ՝ պարտաւոր է ներկայացնել հինգ գրութիւն եւ գրութիւնները առնուազն պէտք է գրական արժանիքով մը օժտուած ըլլան, մասնէն կարելիութիւն մը: Թերթը ժամանակաւոր սէրերու ցուցադրավայր չգարձնելու համար քուէարկուած այս օրէնքին դիմանալու անընդունակները՝ կը մեկնին անվերադարձ, կը մնան միտները, յամառները, ամենք՝ որոնք բան մը ընենլու, ըլլալու ներքին ուժի մը զգացողութիւնը ունին: Այս գեղով էր միայն, որ քանի մը հասը դարձան զգալի ներկայութիւններ:

Ուրայութիւն է կարենալ արձանագրել հոս, որ հայ գրականութեան աւանդութիւններով խանդավառ սերունդ մը առաջ բերելու հետեւողական մեր այս հիգիւն մէջ առանձին չենք, կան եւ ուրիշներ: Մենք հետաքրքրութեամբ կը հետեւինք, օրինակ, նոյն երազով տարուած Վիլիւմսին, որոնք մասնաւոր կամ ընթացիկ թիւերուն մէջ սկսած են արդէն կերպարանք ստանալ մէկէ աւելի երիտասարդներ, Վեհանոյ թէքեան, Յակար Չոլաքեան եւ ուրիշներ:

Հոս, հոն եւ այլուր իրապէս բան մը տեղի կ'ունենայ, հակառակ իրենց անձուկ շրջանակէն դուրս բան չտեսնելու կարութեամբ տառապող մարդոց ախտագին ու տառապագին գալարումներուն:

Լուրջ դիտողութիւնները ընդունելու քաջութեան հետ, խանգարուած տրամադրութեամբ շրջող խանգարիչներու կարծիքներէն չտարուելու իմաստութիւնը էական է գրականութեան նորընծայ երիտասարդներուն համար ու կարեւորագոյնը՝ գրիչը անժանգ պահելու կամքը: Բարեբախտաբար մթնոլորտին մէջ մնալու անդարձ որոշումներ տուած տառի չափ տըղաք ունինք այսօր: Գրական կանոնաւոր կրթութիւն, վարպետի շունչ կամ նպաստաւոր շրջանակներու առաւելութիւններ ի տղայ տիտոց չառած, չվայելած երիտասարդներ են ամէնքն ալ, որոնք, սակայն, ունին աներաժեշտը, արտայայտուելու, ըլլալու մզում մը: Քիչ մը կը նմանին մեր որբերուն, անօթի, բապիկ, մերկ, մեր զաստեան որբերուն: Մենք պակաս գուրգուրանքէ գուրկ մնացած ըլլալու անոնց համգումանքը եւ յարակից դրժբախտութիւնները պատճառ չեզան սակայն որ մեռնի անոնց մէջ ուժերէն ամէնէն անդիմադրելի՞մ՝ ապրելու, տեսլու տենդը: Մարդերն ալ մարդկօրէն վարուեցան որբերուն հետ, որբութիւնը մեղք համարելով գտնուեց ոչնչացնելու չհեռնարկեցին, այլ գուրգուրանքով մօտեցան անոնց, չեղուած անշուշտ թուրքերը եւ ... հոգեպէս թրքացածները...

ՎԵԱՆՔԻ ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

(ՀԵՂԻՆԱԿ՝ Ա. ԱՐՓԻՆԷ)

ՊԵՏՐՈՒԹ, 1968

Վեանքի Կատակերգութիւնը կոչուած այս հասրնախը հաւաքածոն կը պարունակէ քանիցկու պատմուածքներ, մին թան դժուար արտազրտու, սիրելի:

Պանդէ գրուած է պարզութեամբ, արտեւտազէտի շնորհութեամբ, զրոյնական քաղցրութիւնով եւ հարազատ ու յորդուն հայութեամբ եւ տաղանդով մը հիանալի:

Ա. Արփին իրապաշարեն վերաբարտգրած է կեանքին քաղած դէմքերն ու դէպքերը, սակայն, շոր իրապաշարութիւն մը չէ իրը, այլ հարկ եղած ասոն ընդերուգրուած է զուսպ քնարերգութեամբ, որ ասելի բարբառն կը պարմնէ կտորը, զայն երբեմն վերածելով իրական վիպական քերթուածի:

Իւրաքանչիւր պատմուածքի մէջ զգալի է որ պատմողը պարիկ մըն է, որ կը մատուցանէ հեզիւթ մը, որ կու գայ կեանքէն: Կը զգանք որ պատմողը զոր հոգի մըն է, արտաւ հայուհի մը, որ կը պատէ շերտազին սիրով, եւ ունի ներդաշնակուած միտք ու սիրտ: Ահա թէ ինչու յար յուզիչ է եւ հաղորդական: Այնքան հոգեբուի են իր պատմուածքները, որ կը դրոշմուն են մեր իշխողութեան մէջ, ու կը մասն անընդունելի: Իր պատմելու վարպետութիւնը շնորհաբուի է, իր արուեստը ինքնատիպ է, խառնուածքով ալ ինքնամոխի է: Ընթանալով պատմուածքէ պատմուածք, միշտ կը հանդիպենք անակրեկութի: Ո՛ր մէկ անհասարգութիւն, ո՛ր մէկ սայթաքում, ոչ մէկ մաս կամ կտոր թեթեւութի, որ, ներկայիս, մեր մէջ կը շփոթուի երկու մըրեն հետ, եւ ոչ մէկ անհեթեթ նորութիւն: Ինչն իր մէջ թարմ է, նոր է, մշտապաշար, յուրը, լուսաւար:

Որ որ զանուած է, Պոլէս, Նիւ Եորք, ամերիկեան վայրեր արձակուրդի, իր լընաղէնին, իր շնտե համայնապատկերին մէջ զանուող տնտնարուն եւ անցքերուն մէջէն զիսցած է արտաւ արտադրու նիւթ մը, զայն վերածելով պատմուածքի, որ տեսակ մը պատմադրութիւնն է իր ժամանակակիցներուն:

Այդ պատմուածքներով ընթերցողը կը գորտուի յուզումով, մերթ հրճուածքով ալ, կը զգայ շունչը այդ նակներուն, որոնք ողջ են, ունենալով միտ ու սուր, եւ արին ու հոգի: Անոնք կը մտիկան, կը մտերման, կը մըտնեն մեր մէջ, ըլլան արեւորներ, մանուկներ, մայրեր, կիներ, կոյսեր, երիտիկ մեծաններ:

Ընթերցողին արժամագրութիւնը կը վերելի, վայելքով մը շեղարուեստական: Այդ վայելքը կ'աւելնայ, շեղելու լեղուի մը մազրենի: Իր զորեղ անմերը ընդհանրապէս հայեր են, զարնուած զուլումէն, կարտախուէն, սերէն, մահէն: Մանուարապէս մեծ մայրիկներ, մեծուկուացներ, մոլորածներ, եւ հայեր՝ հայութեամբ նոթի ու Եւրասի, թեթեւամիտներ, սիրոյ ոլուքներով նետահարուածներ, թիւրիմացութեան զուհեր, վերջապէս, կեանքի ողբերգութիւնը, որ կատակերգութեան վերածուած է մարդոց կողմէ: Կատակերգութիւն՝ որուն խորքին մէջ խըռովք կայ, սէր կայ, տառապանք կայ, եւ ուրուն վախճանին մէջ կայ մուր անխուսափելի: Որով կատակերգութիւն, մատուցներով ողբերգութեան:

Պատմուածքներու կարուանը կ'անցնի մեր մէջէն, անկոծելով մեր հոգին, զանդի կատակերգութիւնը թէն մարդկային, բայց առաւելապէս հայկական է:

Ա. Արփինէ մանուկս սէր ունի բարձունք-
ներուն համար: Հասած է ինք ալ իր պիտոյ
դրական գազաթ մը:

Կը մտայ յաւա շորհարարի:

Ճ

Հատորին առաջին պատմութիւնն է ՎԻՅՆ
ճիւղը կը տեղայնէ: Երազ մը կրկնելի, արտփոջ
տուս մը, իրականութիւն հնչիւթի: Յաւա
բացակայ հերոսներն հրեշտակ մըն է կրկնու-
թիւն, հազում ու մարմնով, որ սիրած է ու սիր-
ւած, սահայն, զոհ գործարարութեան և թիւրի-
մացութեան, հիւսած է, մահացած. սմոնց հա-
մար առաջին սէրը վերջնական է ու վերհա-
նական: Խորաբնութիւն սէրը կը սպաննէ, մախր-
դութեան պարապայի: Արուած այդ երազը
խոսովն է ու յիշատակը համակ յազում է:

Երկրորդ պատմութիւնը, ՎԻՅՆԻՍ քաղաք
տաղանթնայ, առաջինին լրացուցիչն է, լրատ-
րանելով վախճան մը կարգի: Ի՞նչ
Ո՞ր մէկը յիշատակել... «Է՛լայ քէ տա՛-
բըն, Վէ՛յն եմ ե՛ս»ը, ՎԵՄԵՐԻ՛կը, «Երկու
Փոյր»ը՝ մէկը միւսին սրտայտը կատակեր-
զութիւններ կանգնէ:

Վեմերիկայումը հիանալի է, յազումի և
յոյսի հիւսիսներով, որով անակնկալներով լի:
Ուսուց կտորներ են «Օտար Խաղի վրայ»,
«Վարդիւ», Տիւնիլու կամէն, Վեմերիկ և պա-
տարանի պատմութիւնները, ետև. Վարդանաթ
Փալապան:

Ջոյնայունց է Վեմերիկի կատակերգութիւ-
նը, որ կրկնու վերածուելի վեպի: Պատմութիւն
խոսողութիւն է զանազանի կ'ընդուն մէջ: Ըստ
է, թէ կատակերգութիւնները կը վերջնական հար-
սակերով, իսկ սրբերգութիւնները՝ մահով: Բայց
կենսի կատակերգութիւններն ալ կը վերջնական
միջոց մահով, որովհետև մարդուն կատակեր-
գական կարողութիւնը կը կասկ առաջատ, երբ
կը զարթի շնչով: Մեծանուն լուրջիներն են,
որոնք կրկնա շարունակել կատակերգութիւնը,
բայն մորմէ մը, զրոյժէ մը կամ անմէ մը, որ
խորապէս սիրած էր անհայտնալը և ունի կը-
կնի կրակէ:

Բայց այս պատմութիւնն մէջ մեծած Մա-
տուանը մահէն ետեւ ալ կը շարունակէ կա-
տակերգութիւնը, իր շնչովի գէժը ալափո-

թելով, տեղեկանելով ու նմանցանելով իր գուկին,
որուն հարազատութեան մասին տեղական առ-
բակոյս մը ունէր, շնչանելով իր ու ազուն մէջ
ոչ մէկ նմանութիւն, մանուկն իրարմական:

Շանթաւարդ է տեսարանը, երբ երեսու-
սարդ որդին, հորը բայ դադարին վարի կողմը
կեցած, խորապէս կը նայի հորը շնչովն ու
կ'ընէ:

— Կարծես գազաթն մէջ պտակողը ոչ թէ
հայրն է, այլ ես...

Մահը մէջնայն հասած էր հանդիսութիւնը
հորը և գուկին շնչովն...

Մեծած Մատուանը հակառակ որ ինք ե-
զու լուսարանողը, բայց ինք լուսնայն տեղ-
կութիւն, որուն սիրտն կարող էր անհնգին ա-
ռաջ ինք, փորձանելու համար օտար ու զնդ-
թիկ իր կնոյ անհնգայ անեցած կասկածը:

Ձեռք գրտեր, թէ ինչո՞ւ այս պատմութեան-
քը, որուն խորագիրը արուած է հատորին, լի
զբաւած աստիճան տեղը պատմութիւններուն:
Վերջին պատմութիւնն ալ լի, այլ վերջիններուն
երրորդը:

Ճ

Գործնայն կրթումով ընդհանուրին, ըսնեց
որ շիրքին սկիզբն մինչև վախճանը, լուրին
կը լսնեց հանճարեղ յորհողներուն երաժշտու-
թիւնները, մաքի աչքերով կը տեսնեց նշան-
ուր նկարիչներուն գլուխ-գործոցները, կը հան-
գրկուէ հուշակուած իմաստասէրներու և ար-
ւեստագէտներու: Գրքն ալ ունի ի՞ր երաժշտու-
թիւնը, ի՞ր նկարները, ի՞ր խոհերը, ի՞ր պարա-
ւեստը և զբաղան լեցուն արժանիքներ անարտ-
նային:

Հեղինակը կարկառուն է, իրքին սիրող
արուեստներու, կազուած հայութեան, իրքին
հարուստ հոգի, տեղաբ հոգի:

Ա՛յն սք հարկ է այս հատորը կորզայ,
մանուկն նորանուէր զրիները, մանուկարա-
պէս երեսուսարդութիւնը, վերանորոգելով, պէր-
նացնելով իրենց ներայնարնը:

Այս արժանիքներով օտուած շիրք մը յա-
նար լի որ լայս կը անմէ:

Մեր տան անգամ տխուր օրերուն, այս
գիրքը յայտնութեան մը միթարարութիւնն է:
Այս գիրքը եթէ չդուրանուէր հայկական առ-

տարբերութեան այս շրջանին, հեղինակուհին կը դառնար ամէնուն ետեւի մը սիրելի:

Պատմութեան այս փուլը (376 էջ) քանզի կը տարբան ստեղծագործութիւն է: Պիտի ըսուի թէ զիչ է: Բայց առ զիչը առատ է, քանի որ բարձր է որակը: Թէեւ մենք վստահ ենք որ այս պատմութեան զարգացումը, հեղինակը արտադրած է ուրիշ դրական գործեր ալ:

Քսանդրիկու պատմութեան կարգալով՝ ընթացողը հեղինակին հետ կ'ուսնեայ մասնաւոր մտերմութիւն մը, մնայուն մտերմութիւն մը, որ սեւեւան է, արագորէի, տիրական ըլլալուն:

ՆՇԱՆ ՊԵՏԻԿՈՒՄՆԵՆ

« Հ Ա Ր Ս Ի Կ Ո Ն Դ Ը »

(ԸՆԴՆԱԿ՝ ՀԱՅԿ ՅՈՎԱԷՓԵԱՆ) ՊԵՏԻԿՈՒՄ, 1968

Փամանակին ծանուցանեց, որ Մարտիկի (Հայկ Յովսէփիան) «Հարսի կանգը» պոեման արժանացել է Միխայիլ Գլուշկոյի մ. մրցանակին: Անոր համար միայն տեղական թոյլից եւ արժէք չունէր, այլ համասփիւրջահայ Նշանակութիւն՝ դրականութեան ճակատի վրայ: Ուստի առաջ առնող նշումներ հղան, վաղա՛մեռ հետաքրքրութիւններ արթնացան, թեք ու զէմ կարծիքներ հրաւրեց արեւելի մի պահ եւ արագ առօրեայ նոր անցքեր եկան իրենց լրագրական հետաքրքրութեամբ մտադրելու առաջնութեամբ «Հարսի կանգը» էլ, հեղինակին էլ:

Ու յետայնու, ոչ ոք փորձ արեւց հասկանալու, թէ ինչու սփիւռքի ողջ ասրածքին, որն ի բուն շափածոյ խօսքեր յորինող աստեղակ բանաստեղծների թաղմունքներ ստեղծագործութիւնների միջից «Հարսի կանգը» տիրացաւ Միխայիլ Գլուշկոյի մրցանակին:

Իբրև բանաստեղծները դարերի ծնունդ են... Այս լուրի սակ ուրեմն, ոչ «Հարսի կանգը»

էր» եւ ոչ էլ Միխայիլ Գլուշկոյի մրցանակը զար արժանացնող երկուսից չեն, եւ սակայն նախանշաններն են հայ ժողովրդի պատմական նոր մի դարալըրանի ծագումը:

19-րդ դարի երկրորդ կէտից ծայր առան պատմական մակընթացութիւնը հայ ժողովրդի, Հայաստանի Հանրապետութեան անկումով, անգամաւորութեան փոխարկուց եւ կէս դար լման հայ ժողովուրդը լուխայն արեւց տեղաւարտութիւն եւ սպասեց: Կէս դար ամբողջ հայ ժողովուրդն իր բանաստեղծներով եւ գրողներով յուշու ու ողբ երգեց, մինչեւ որ Երեւանի Յիւնաստեղծ եկար. նոր մէկ մակընթացութեան աւտիւղ բերուց:

Ու թունդ հլան արեւին աւ հոգիները եւ ոկտիւր վրայ է արեւն մի նոր դարալըրան եւ նոր մակընթացութիւն: Ահա այս նոր դարալըրանն է, որ պէտք է իր բանաստեղծն ունենայ, իր վիպասանն ունենայ եւ այլ մեծ զէմքերը կներտի:

Արտեստեղծը, դրականութիւնը եւ բանաստեղծութիւնը հասարակական կենդանի գոյացք են: Նոքա մեւում են, արդում եւ մահում են: Իբրև դրականութիւնը եւ բանաստեղծութիւնը մ'յն է, որ կը ետառի ժողովուրդներէ եւ ողբերի ազատագրմանն ու երջանկութեանը: Իսկ անպատ պայմաններում, պրոպանդան ու բանաստեղծները սասանում են առաջադրել գեղ, պեղում են զարգը, նախատեսում են երդում են զարիք լրագրականները եւ զեւում են մ'յն ուղիները, որոնք տանում են զէպի իտեւլական ապառան: Ինչպէս 19-րդ դարի վերջերին մեծութիւններ երկնեց հայ ժողովուրդը, 20-րդ դարու երկրորդ կէտին էլ մեւեւում է նոր մեծութիւններ:

Այժմ ուրեմն պարզ է, թէ ինչ գիտանելիք ենք նայում «Հարսի կանգը» վրայ եւ ինչու արժէքաւորում ենք այն:

Հայկ Յովսէփիանը, իր բանաստեղծի նախադասումով, ոկտի է զգալ եւ արեւի մ'յն վիթխարի մակընթացութիւնը, որ հայ ժողովուրդը երեւում է իր ետին թողնելու: Նա «Հարսի կանգը»ով զուարթ եւ տախանելի մագա-

առմանը և հրահրում հայ ընթերցողին: Նա մերժում է սարկական կեանքը, նա յետ է մղում համակերպուցի պարսուղական հոգեբանութիւնը և պայքարի ու անհաւասար կռուի աստակոս համբան է դնում նրա սուղիւ:

Հայկ Յովնէֆեանը աշխարհազգայնորէն զանուամ է Երանուն և զաւրի է հարաւից, հետեւարար նրա զորքը սննդ կիկիք իր ուղարծ մը: Հազարի: Կարող են սմանք ոչեւորակէ այդ տեղացեական արտերեւոյթով, իսկ սմանք էլ միայն արեւմտարեւել յարապայտել զրա նկատմամբ: Սակայն ճիշդ չեն այդ ճանկումները և ոչ մէկը: Հայկ Յովնէֆեանը նախ մարդ է, ապա հայ: ու նոյնն են ևս այն հերոսները, որոնք իրապէս ապրել են այդ սղիականը անցեալում և ապրում են հիմա՝ գրական անպատասխան:

«Էւարոի Կոնդը» ընթերցող ամէն հայ, պիտի տեսնի որ իր նախաւորերը իրենց նաճուքը, ազատութիւնը և ազգային արժանապատուութիւնը միտ ձեռք են բերել կուտով և կեանքից զուտարեւելով ու երբ ի մտի է սեննում ներկայի օրերը, մեղեմայորէն հետեւեցընում է, որ այժմ էլ հայերն ամէնուր պիտի մրանան իրար, սուղն ու ողբը լընն և միանապատ ներկայանան մերօրեայ մարդաշխարհին...

«Էւարոի Կոնդը», բնութագրայած չէ իր լեզուականով: Նա ունի որչա անհարթութիւններ, որոնց համար, հեղինակը յանցաւոր չէ քնաւ, մեր հասարակումը: Նրա ազգովին մեզ յաջողուց լուսնի մեր լեզուական դժուարութիւնները, այն ժամանակ մեր փոթորակներն էլ պիտի կարողանան քրեղացանել իրենց լեզուն:

Ոճի տեսակէտէց, նորոյթ չէ: Մեր դասական քրտկանութեան մէջ ցցուն օրինակներ կան այդ ոճէց: Նոյնն է պարագան նաև պոետի կոտորյի, թեքեթէ ու Փորժի տեսակէտէց: Մեր համոզումով զարի նուանը ցերթողներն են, որ կարողանում են զիտեր անել նաև Փորժի, Թեքեթէ, ոճի և երկ-կոտորյի մէջ:

Այսուամենայնիս, միանգամայն յանձնարարելի է «Էւարոի Կոնդը» ընթերցումը: Յոյս ունենք, որ հեղինակը պիտի շրաւարարուի «Էւարոի Կոնդը»ով և պիտի ճշի կատարելագործուած երկեր երկնել քաշիւթում:

ՀՐԱՅՐ ԽԱՂԱՅԻԱՆ

ՆՈՅՆ ԹԱՂԻ ՄԱՐԴԻԿ

(ՆԵՂԻՆԱԿ՝ ՆԵՐՍԷՍ ՎԻՐԱՊԵԱՆ)
ՊԵՅՐՈՒԹ, 1968

«ՐԱԿՐԻՆՉԻՆ» սուղին թիւերէն՝ հետազգրութեամբ հետեւեցանք սկսեակի մը քաշիւթուն, որոնց շուտով սուրին այն ազաւորութիւնը, թէ կ'անուուէին քնատուր միջերով օտուան, քայքայ սակայն իր իսկական արեւելին զիտակցութիւնը շուտեցող երթատարողէ մը:

Կը կուուի ներսէս Վերապեան ու այդ նուանին տակ ապահովարար ճանկուած կը մնայ ուրիշ մը, որ չենք զիտեր ինչ պատճառներով, կ'ուղէ անեանսթ մնալ անձնապէս, ճանկուելի միայն իր զորքով և այդ զորքին բերելէք ըտեղեկարտեական արեւելքով:

Այդ զորքը եկաւ ու իր խոտուած յարգեց: Քանի մը ամիս տալով հրատարակուեցաւ ներսէս Վերապեանի սուղին զիտը, «Նոյն քաղի մարդիկ»ը, սասնեթեթ պատմուածքներէ բազկացած 150 էջոց հատորիկ մը, զոր կը նկատենք վերջին տարիներու ընթացքին մեր քրտկանութեան ընձայուած լուաղուն նպատակներէն մէկը:

Տարիները անշուշտ շատ բան պիտի տան այն աղան, որ Պէյրութի զրական լրէանակներուն սեննաթ մնալու շափ համեմատ է, շուտեք երեւնալ, կրնայ իր պատճառները սեննալ ու մենք պարտաւոր ենք յարգել այդ պատճառները: Բայց այս հարկադրանքը երբեք չ'արդիւր մեզ, որ իր սուղին հատորին առթիւ, խանդավառութեամբ արձանագրենք մեր ազաւորութիւնները, որոնք, կը յուսածը, հետազգային հաստատուն կարեթէ պիտի փոխուին ու նաև համարուին: Իր պատմուածքներուն մէջէն՝ Վերապեան ինքնատիպ զրտղի մը վկայութիւնը կաւ սայ: Իր տիպարները անոնք են, զորս ինք ճանկուած է լուապէս, երբեմն յաջողած է մանկէ անոնց հոգիին մէջ, երբեմն զուսպած է արձանագրելով միայն, քայքայ միտ ալ անկեղծ եղած է անոնց հանդէպ ու անկեղծութիւնը դարձուցած է իր պատմուածքներուն տիրապետող զիտը:

Իրապաշտ է Վերապեան: Ուղեւը ամուր կուտած է զիտին ու կը զիտէ մարդիկը հետազգրելու ազու այցեթով: Իր տեսանները ընդհանրապէս խոնարհներու դասակարգին կը պատկանին ու հեղինակը անոնց մէջ կը զտնէ շողեկան

Հարուստ աշխարհով մարդիկ, արտոնողական ան-
ձեք, որոնք հաշտուած են կեանքի իրականու-
թիւններուն հետ, ունին իրենց առանձնատարակ
գիւտագործութիւնը, եսեւ երգեցողքը, որոնց
հանգէպ նախանձառ քննադատութիւն մը ցոյց
կու տան, իւրաքանչիւրը իրեն համար աշխարհ
մը սահմանով:

Այսպէս է Վերապետի Մեռնի, այսպէս է
Տէրիֆիլի, այդ երկուքին կը մտնեայ Մրտիլը,
որուն կեանքին ամբողջ պատմութիւնը Վերապե-
տան խոստացած է երկու առջի մէջ: Մրտիլը
Եփեսոսի ծնած է Այնթապ, ապրած է յաճախ-
կաւ, եւ պիտի մեռնի Պէյրուսի մէջ: Ու վեր-
ջացաւ, կեանք մը պնդաւ: Ապրում: Վերապե-
տան չի միջամտեր, բայց այն ապաւորութիւնը
կու տայ, թէ այդ իրաւ մարդը կը հաստատ
ինչոր բանի մը, զոր Այնթապ մտած է:

Ձարմանալի հասունութիւն մը ունի Վերապե-
տան, երբ ընտանեկան ինքնիշխան կը շուրջէ: Ի-
րաւ զգացումներու վաղահաս փորձառութիւն մը
կը փոխանցէ ընթացողին, երբ ճիւղիփոխի մէջ
եղ մը կը զը զը: «Այդ գեշոր այր ու կիմ անկող-
նի մէջ երկար գրագեցին: Աղկամ ու փնտայիմ
սիրաւատար, որ այնքան զայրաբացած էր
զիմք, միտքը եկաւ կրկիմ ու ենչտմքի օղկա բան
մը արքնաց սարմին մէջ»:

Պատմութեան յայտն կ'երևայ, թէ
խառնակն միջազգային մը մէջ մեծցած է Վե-
րապետն եւ իր պատմութեանը արքայութեան
որով զիներ կը բերին: Հողեկան այդ վեճակը,
սակայն, ախտազին բնոյթ չունի երբեք: Ընդհա-
կապին իր մէջ զարգացուցած է որով որո՞տա-
թիւն մը, որ բուր պատմութեան մէջ ներ-
կայ է, դիտողի իր արժանիքներուն վրայ մեծ
բան աւելցնելով: Եթէ երբեք թուգթին յանձ-
նած է զայնակալի տողեր, զայնէ պատճառ
այն է, որ իր առերեսին մէջ չէ կրցած արտա-
յայտել անոնց մասին, իր սուսցած զատիտ-
բարութեան կամ երկշտութեան պատճառով, որ
առաջինն հետեանքն է անկասկած: Իր սիրտը
պարպած է զիրի համով, բայց երբեք չէ կոր-
սնցուցած իր ներքին հասարակչութիւնը,
զոր յանախ կը տեսնեք երբեք մտ, որոնք
արուեստական արտադրութեան մը տուրք կու
տան ընդհանրապէս:

Գրախորն մէջ Պարոնեանին եւ Օտեանին հե-
րք հանգիւստը առիթ կու տայ իր միջազգային

մասին շտեղշ բաներ, որոնք կարծէք վրէժ կը
յուծեն կեղծ առտուածազաններէն:

- Այս տիկիքը կը ծանցեմ, հարցուց (Պա-
րոնեան) կիմ մը մտնեցնելով:

- Այո, - քսի, - մեր գրագին էր: Փռք տա-
րիէն ապաշտարած էր ու իմեզիմք Աստուծոյ
նուիրած:

Խնդաց:
- Իմեզիմքն կը խորն, - քսու:
Վերապետն իր տիպարներուն հետ է, անոնց
կեանքին կը խառնուի, անոնց հետ կ'ապրի,
բայց երբեք չի փորձեր իր կարիքները պար-
տադրել անոնց: Իւրաքանչիւր մարդու անձնա-
կան աշխարհաշեղացը նուիրուած է իրեն
համար, ինքն ու սկսած է անհնալ իրք ու վը-
տակ ենք, պիտի խորացնէ զայն, երբ կեանքը
նոր փորձառութիւններ պարտադրէ իրեն:
Վերջապէս, ուշադրութեան արժանի ազա
մը, որ անպայման նոր երանումներ պիտի ար-
ձանագրէ, պայմանաւ որ հասարակ միայ իր
սկզբնական դիմին, անկեղծութեան, որ իրաւ զը-
րողին առաջին արժանիքը կը միայ նաեւ տալու:

Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ

ՎԻՐԱՒՈՐ ԾԻԾԵՌՆԱԿԸ (ՀԵՂԵՆԱԿ՝ ԱՐԱ ԱՐԾՈՐՈՒՆԻ) ՊԵՅՐՈՒԹ, 1968

Վերջերս Պէյրուսում լոյս ընծայուց մի
անծանօթ հեղինակի՝ Արա Արծրունու զեզաբ-
ւետական երկերի առաջին ժողովածուն, Վի-
րապար Եփեսոսակց Վերապետով: Այդ վերապետին
է կրում եւ ժողովածուի երկերից մէկը: Հեղի-
նակի մասին կենսագրական շատ տեղեկութիւ-
նեք յունենք: Պէյրուսի Վրագին զբողիտ ամ-
տազրից ենք իմանում միայն, որ չուրը երկու
տարի առաջ Արծրունին, Արա Անուստան Ծան-
կանութեով, սկսել է աշխատակցել այդ ամտազրին:

նւ յերակի, զԲագինքում ժամանակին Սեւուս-
նանի ստորագրութեամբ երեւցած երկերը այժմ
մտածում են ներկայացուող ժողովածուի մէջ:
Աւարտ մենք հիմա պիտի խօսենք զՔՔԷ, ո՞չ ոչ
թէ հեղինակի մասին:

Մենք չէ՞ ժողովածու՝ հասիւ 180 էջ: Բայց
յաթիւ չեն եւ զետեղուած երկերը: Գրական նա-
խարանի տեղ ահայտ զՅրայց քուղքի կտորի մը
կետք աշխարհ մենախօսութիւնից յետոյ, զժա-
մացոյցիս պարկերքը բաժնում զետեղուած են
«Կարօցիս փոքրիկ նամբան», «Վստիս եմ մտնի-
շակնքս», «Ձեռքեր... ժողիսներ...», «Ժամա-
ցայցիս գարկերք» եւ «Գինավը» դաստիարակե-
լը կամ, փաստօրէն, առաւելագէտ արձակ բա-
նաստեղծութիւնները, զանի որ ուրիշ յարմար
տեղան զժուար է զանի նրանց համար: Ապա
յալըրդում են զժողովան գանձանքը եւ զՎի-
րատը Միծնականը համեմատարար աւելի ծա-
ւառած գործերը:

Թէն հեղինակը, ըստ երեւոյթին, ստեղ-
ծագործական մեծ փորձառութիւն եւ վաստակ
լուսնի, այնուամենայնիւ զուշագրեում է մասն-
ման հետապատկերը հասնելու եւ իր մտածում-
ները սահուն ու աբրահան եղանակով ընթաց-
ցին հասցնելու ակնյայտ ընդունակութիւն: Ամէն
ինչ մասին զրում է մի անսակ արձակ բանաս-
տեղծութեան ձեւով: Իսկ զա ունի իր առան-
չութիւնները եւ անպատկերութիւնները: Երբ հե-
ղինակը փորձում է արտայայտել իր նկատաւա-
կան զգացումներն ու խոհերը՝ բանաստեղծական
ոճը անմիջապէս կալում, պատշաճում է: Բայց
երբ դիմում է կտակերի իրական պատկերներ զը-
ծելուն՝ երկուսութիւնն ու ճեղքը յաճախ խա-
տուս են միասնութիւնը:

Անտարակոյս, սո հիմնական եւ անյաղ-
թուարելի պայման չէ, որովհետեւ նոյն հեղի-
նակը կարողացել է որոշ գործերի մէջ կատար-
եալ յաջողութեան հասնել՝ պահելով պատուով
բանաստեղծութիւնը եւ տալով կեանքի պատ-
կերներ: Մենք նկատի ունենք «Կարօցիս փոքրիկ
նամբան» իրապէս գողարկի ու սպաւորիչ կտա-
րը: Եթէ որեւէ պատճառով ստիպուած չլինէինք
գործածել «Գլուխօրորոց» բառը, ապա անվա-
րան կ'անէինք, որ ժողովածուի ամենայնող
կտորն է դա՝ «Գլուխօրորոցը»: Մտաւարտագէտ
նոյն բնոյթի է «Ձեռքեր... ժողիսներ...» կտա-
րը: Արոշ առումով մտանում է «Գինավը»: Իսկ

«Վստիս եմ մտնիշակնքս» ու զժամացոյցիս գար-
կերք» երբորն անշլաղէի ինքնախօսութիւններ են
փաստօրէն, խօսքի ազատ զեզուններ:

Արծրունին ունի հիմնականը՝ զրկուս կա-
րիքն ու սէրը: Եւ դա, կարծում ենք, երաշխեթ
է հետագայ աճի ու նուաճումների համար: Գրքի
վերջում իսկ, գրուելու պատրաստ թղթին դե-
մելով, հեղինակը մի անգ ասում է. «Եր ան-
նա, սիրելի քաջիկ, դժուար է կեանքս: Կեղ-
ծիք, հեւք, կիրք, գայրայց, տառապանք...
ճիշդ այս բոլորից պատճառաւ, երբեմն կ'ազն
տառանմանայ ինքի հետ, ու յօտիլ, յօտիլ...
Ժողիլ ու լալ, երգիլ կեանքս ազատով, արտա
ուզածիմ պէտ, տանց ընկերութեամ կաշկանդ
միջամտութեամ...: Ո՛հ, բարի ես դու, չես
խանգարիլ քոյնքերս: Կը քաղուս զիս տառանք
մտածումներսու հետ, ու չես բանեար արտա-
յայտութիւններսու...»: Երբ կայ այս ներքին
ժողովը՝ զրական յառաջագիտութիւնը ժամանակի
ու պատկերութեան հարց է, նպաստուող միջո-
ցայրի եւ իրարի հարց:

«Ժողովան գանձանքը» հոսման ինքնա-
տիպ ստեղծագործութեան մէջ Արա Արծրունին
նկատելի էր ստեղծագործական տարերջում է ըս-
տում, ապաւորէն թուիլը առում էր երեւակաւոր-
ութեան ու զրկիւն: Այնտեղ հեղինակը ջանում է գե-
ղարեւոտօրէն արտայայտել իր պատկերացումը
մարդու զայրութեան ու յարակից կենսական առեղ-
ջըւածների, զգացումների ու կրքերի, բանական-
նութեան ու մտքի վերաբերեալ, նրանց ծագ-
ման ու զրեւարման, փոխադարձ կապակցու-
թիւնների ուրրում, այլարանական արտայայ-
տութիւններով ու բնութագրումներով: Դա, ան-
չույս, սովորական երկ չէ, այլ ինքնարտաբ Ե-
րազի ու կուսակաւող խոհերի համարութեան
խւրաչատունկ պատկերաւոր արտայայտութիւն:

Արա Արծրունու գրքում լուսագոյն ստեղ-
ծագործութիւնը լինելու բոլոր նախադրուշներն
է ունեցել, հաւանաբար, «Վիրաւար Միծնակ-
նք», սակայն վերջին հաշուով, մեք կարծեցով,
անկատար է մնացել, վերջպիւս վտանգին նեթար-
կուելով: Երկի գաղափարական յղացումը, կեն-
սական շրջանակը եւ դէպքերի ընթացքը միան-
գամայն հետաքրքիր են: Հայրենի աշխարհից
բանութեամբ հետազոտած հայ ընկերների ստոր-
եան ու սպրտաներն են նկարագրուած, արարա-
կան հողում կայան հաստատած սովորական հայ

մարզկանց յոյսերն ու մասնագութիւնները, ինչպէս եւ նորատեսակ արտադրութի յարուցան վտանգներն են ի յայտ բերուում: Ըն ալլն: Կողք-կողքի ցոյց են ար.ոււմ մի քանի սերունդներ՝ իրենց յատկանշական կողմերով:

Այդպիսի յղացում ու ծրագիր ունեցող Հեղինակը, բնականաբար, ըստ զեզարուեստական ստեղծագործութեան Հիմնական օրինաչափութիւնների, պիտի գունանար պատշաճ նկարագրութիւններով ու կենդանի պատկերներ կերտելով, պահելով գործող անձանց անխախտ բնականութիւնը՝ կենցաղի, վարքի ու արտայայտութեան հարազատ մեւերով: Գրողը, բնականաբար, այդ զննչքում պիտի խուսափէր Հեղինակային ետի անհարկի միջամտութիւններից, զբաւրին բանաձեւումներից, այլաբանական խճողումներից եւ գործող անձանց՝ Հեղինակի խօսափողը դարձնելու մտադրութիւնից: Արժեքունին որոշ բաներ իրապէս ներկայացրել, ասելիքը Հեղինակը յաջողութեամբ անց է հասցրել: Բայց չզիտես ինչու մինչև վերջ Հետեւողականութիւն չի ցուցարե-

րել ու չի համբերել, խախտել է սահմանը՝ իր Հեղինակային մտածումների եւ ներկայացուող իրականութեան միջև: Ուստի եւ արդիւնքը չի խօսում երկի լիարժէք գեղարուեստական օգտին: Այնուամենայնիւ, դա մի գործ է, որը կրօնէի է տալիս Հեղինակի արտ Ներքին հակումներք ու միջքերի մասին:

Վերջապէս Երիտմակը մոզումունի բուրբ երկերը անշուշտ համարժէք չեն կարող համարուել: Բայց մեր առջեւ անպայման ունենք նոր հրապարակ եկող մի Հեղինակ, որն արդէն օտարացի է Հեի.իի յաղթահարմանը զրական արուեստին, ունի ներքին մղում, որունակն նպատակ ու նրազներէ բնզասը եւ թերեւս կարող է հասցընել աչքից հեռու բարձունքներ: Հայ դրականութեան համար, սակայն, ասելի մեն նպատակը լինէր, եթէ Արժեքունին զբաղանջապէս պեզէր իր անմիջական միջամտողը ու գրական ներաշունակ երկեր ստեղծէր՝ նաեւ այդ միջամտողի ընձեռած կենսական հումքի Հիման վրայ:

Լ. ՄԻՐՅԱՆ

Աղակուբային Լուրեր

LYNE DOURIAN
DE L'OPERA DE PARIS

Յրջուհի Զարզուհի-Արփինե Տիրամուր-
եան, բնական առանձով Լին Տուրիան, ներկա-
յին կը գտնուի Լաբուային Ամերիկո:

Յնան է Տրանսայի երկտորը մեծ զապոջ՝
Լիանե մէջ: Հայրը՝ բնիկ Քալուսի Կարապետ
Տիրամուրեան, մայրը՝ կեանքային Սելանիկ
Քուրապրեան: Մեզց-սոփիան զիզեցնիկ մայր
ունենալով, կը հետեւի երգի, եւ շատով կը
զբաւէ Քասեթանի ԿասարկուՔիան ուշադրու-
թիւնը: Տրանսական զանազան զապոջներու մէջ
համերգներ կը կազմակերպէ, եւ իր մեռք բերան
յաղաղութիւնները զինք կը հասցնեն մինչեւ Փա-
րիզի աշխարհաշուկ օֆերան, որուն սուսմու-

կազմ երգիչներէն է այլեւս: Այժմ, իր շնանի-
քով միասին, կը բնակի Փարիզ:

Իր համբաւը ստանալուով Տրանսայի
սահմաններէն դուրս, կը հրաւիրուի երգչու
Լեմանի, Միւնիխի, Նիւտախարտի, Նափոյի եւ
Եւրոպական այլ քաղաքներու օֆերաներու մէջ:
Արդէն պայմանագրութիւններ ստորագրած է
մեկնելու Միացեալ Նահանգներ եւ Միչիգոն՝ եր-
գչու նշանուար Վեալաճ Քասարեին մէջ: Հը-
րուէր ստացած է նաեւ Հայաստանէն՝ Համերգ-
ներ ապուս եւ ներկայ գտնուելու Սրեանի հիմ-
նադրութեան ՄԵՍ-ը ստրեղարմի Կանգիսու-
թեանը, որոնք սեղի պիտի ունենան այս ստր-
ուան Հոկտեմբերին:

Օր: Լին Տուրեան Գուէնոս Այրիս կայան
է Վոյսնո օֆերայի տնօրէնութեան հրաւիրով:
Գայմանագրութիւնը ստորագրած է մէկուկէս
սարի առաջ: Արուեստի աշխարհին մէջ այդպէս
է որչէ՛ք՝ համբաւուար արուեստագետի մը ներ-
կայութիւնը ապահովելու համար, տնօրէնելու է
մէկ-երկու սարի առաջ աննկ տնօր համաձայ-
նութիւնը: Վոյսնո-ի մէջ պիտի մասնակցի Տու-
սելի զՓատմապիս օֆերա-պուլի բնագրու-
թեան, որուն հեղինակն է Քլամայի Լուիս
Լուսո՝ խաղալով Փատմապի Քալուսիին զերբ:
Այդ զերին մէջ բնօ պիտի բարձրանայ հինգ
անգամ:

Լին Տուրեան համեստութեան եւ պարզու-
թեան ճարճացումն է, որ հայ հնով հիմնական
տաաքնութիւններն են: Նայելով, կարծէք թէ,
իւր փողոցը կը ննդէ զինքը եւ խոյս կուսայ իր
յաղաղութիւններու մասին խօսելէ: Հակառակ
սուտ բնեկրուն վրայ շահած համբաւին, Լին
Տուրեան իր ողջ էութեամբ մնացած է հայ՝ ՔԻ՝
լեզուով ու նկարագրով, եւ թէ իր զգացումնե-
րով ու մտածումներով: Հայկական երգչու Կոթ
յայտագիր մը ունի եւ բարեփոխական նպաստ-
կով բազմաթիւ անգամներ երգած է հայկական
մեծարկներու մէջ:

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Լեռնայան հանրապետության վերջնական (պատմաբանական), Ս. Սիմոնյան,
1968, Պեյրուք

«ՎԱՂՆՋՆԱՆ ՆՈՒԱԳՆԵՐ ԵՒ ՆԵՐԿԱՂԹԸ» (հեքիաթներ), Ալիս
Թորքան, 1968, Պեյրուք

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ
ԼԻԲԱՆԱՆ 22 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀԻՐԱՆ 8 ՏՈԼԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՅԱՌ 5 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչութեան հասցէ -

G. SASSOUNI
Rue Sélim Boustani,
Beyrouth-Liban

digitised by A.R.A.R.@